

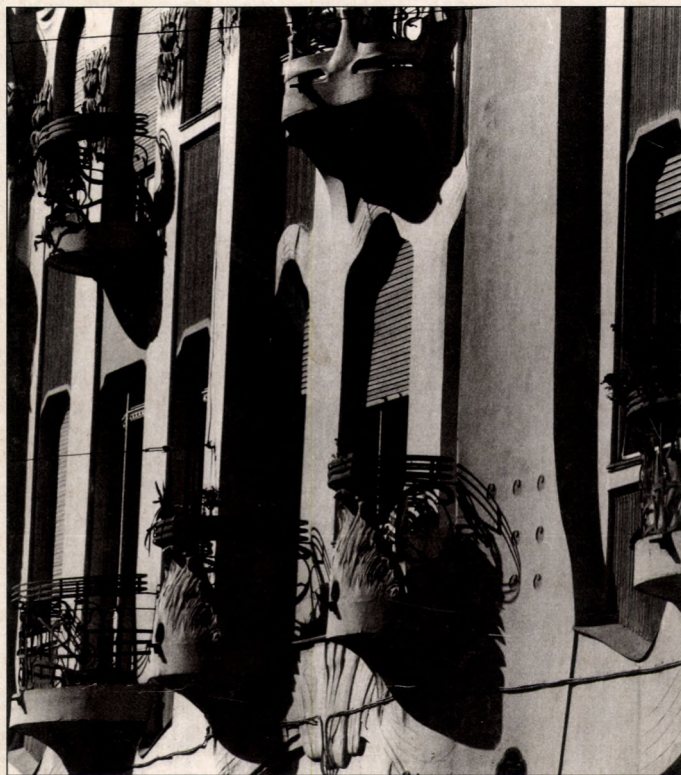
Banó

Ár

ÚJ FOLYAM IX. 11-12. SZÁM BUDAPEST, 2000. DECEMBER ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

MARTONYI JÁNOS 1956-RÓL, KARÁCSONYRÓL – BOD PÉTER
ÁKOS A GLOBALIZÁCIÓRÓL, II – MAGYAR VÁLLALKOZÓ-
SOK: SUGÁR ANDRÁS ÉS MOLNÁR FERENC – ANDRÁS KÁROLY:
BENÉŠ – BAKAY KORNÉL: LÁSZLÓ GYULA – BESZÉLGETÉS
BALASKÓ JENŐVEL – KODOLÁNYI GYULA: A HULLÁM TARAJA
– KÖRKÉP: GRÓH GÁSPÁR, HARSÁNYI LÁSZLÓ, JOBBÁGYI GÁBOR,
METZ KATALIN, STURM LÁSZLÓ, SZEPESI ATTILA, TÓTH KLÁRA

HÍREK. A Magyar Szemle 40 perces művészeti magazinja, a Színkép az őszi szezonban hétfőn késő este jelentkezik a TV2-n. A műsort a következő pénteken délelőtt 10 órakor megismétlik. Főszerkesztő: Szabados György, Művészeti vezető: Kodolányi Gyula, Rendező: Jeli Ferenc, Felelős szerkesztők: Baráth Edina, Hornyik Miklós, Kecskeméti Kálmán.

Régi szerzőnk, Herczegh Géza diplomáciatörténész, hágai nemzetközi bíró november 2-án Bethlen Gábor Díjat kapott életművéért. A laudációt Kodolányi Gyula mondta, hosszan méltatva a Magyar Szemle Könyvek kiadásában megjelent, *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig* c. munkát.

A Kortárs Kiadónál jelent meg rovatvezetőnk, Gróh Gáspár irodalmi tanulmányainak, kritikáinak gyűjteménye, *Egymásért vagyunk* címmel. A könyvet Alexa Károly kritikus, irodalomtörténész mutatta be az Írószövetségben október 10-én.

A MAGYAR SZEMLE ELŐFIZETŐI régi számainkat féláron, saját kiadású könyveinket 75%-os áron kaphatják meg. Továbbá 20% árkedvezménnyel és díjtalan postázással rendelhetik meg szerkesztőségünk útján a következő kiadók könyveit: Kortárs, Nap, Orpheusz, Széphalom.

LAPUNKRA ELŐFIZETHET banki átutalással vagy drótpostán, vagy személyesen a szerkesztőségben. Ha postai utalványt kér, töltsé ki és küldje be a lapunkban található előfizetési szelvényt.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Westel 900 GSM.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Akos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna,
Kiss István, Mátis Lívia, Tóth Klára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM IX.	11-12. SZÁM	2000. DECEMBER
MARTONYI JÁNOS	„Nagy dolgokban nincsen kis nép”	3
BOD PÉTER ÁKOS	A globalizáció régi-új arcai II.	9
Mitől sikeres a magyar gazdaság?	SUGÁR ANDRÁS: Egy nagyvállalat eredményei és gondjai MOLNÁR FERENC: Egy vállalkozás története	33 38
SZABADFALVI JÓZSEF	Emlékezés Moór Gyulára	43
ANDRÁS KÁROLY	A fiatal Beneš	58
SZEPESI ATTILA	Barokk Madonna	80
KUBINSZKY MIHÁLY	Visszatekintés a huszadik század magyar építészetére I.	94
BAKAY KORNÉL	László Gyula emlékezete	109
MIKLÓSSY ENDRE	Fülep Lajos, az utolsó magyar király	115
KODOLÁNYI GYULA	A szeretet a lét pillére Beszélgetés Balaskó Jenővel	142
KODOLÁNYI GYULA	A hullám taraja	154
1% Metafizika	HENRI BERGSON: Teremtő fejlődés	170

KÖRKÉP

JOBÁGYI GÁBOR	<i>Bűntény, terror, népirtás</i>	173
HARSÁNYI LÁSZLÓ	<i>A Beszélgetőkönnyvecskét lapozgatva</i>	178
STURM LÁSZLÓ	<i>Pusztulás és kegyelem Háy János: Közötte apának és anyának, fölötte a nagy mindenségnek;</i>	182
GRÓH GÁSPÁR	<i>Az újvidéki páholy</i>	187
SZEPESI ATTILA	<i>Furkás Tamás, avagy a palóc Gulliver pest-budai utazása</i>	194
TÓTH KLÁRA	<i>Portugál</i>	200
METZ KATALIN	<i>A kassai polgárok – a kassai polgároknak</i>	203
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Vihar előtti zaj</i>	205

E számunkban Kubinszky Mihály *Visszatekintés a huszadik század magyar építészetére* című cikkének első részét illusztráltuk fényképekkel. A fedélen a szegedi Reök-palota homlokzati részlete látható. Építész: Magyar Ede, 1906.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

MINISZTERIUMA

K: elastony: fűvés

X 93:1956

1956 őszéről, a szabadság csodájáról

Alu

df: Vinszemlekezés

„NAGY DOLGOKBAN NINCSEN KIS NÉP”

Mennyből az Angyal
menj sietve
Az üszkös, fagyos Budapestre.
Oda, ahol az orosz tankok
Között hallgatnak a harangok.

Így írt Márai Sándor 1956 decemberében, New Yorkban.
S folytatta:

Szólj hangosan az éjszakából:
Angyal, vigyél hírt a csodáról.

Igen, a csodáról. A csodáról, amelyet mindannyian átél-
tünk akkor, 1956 őszén.

Mindannyian, magyarok és nem magyarok, gyerme-
kek és aggastyánok, idősek és fiatalok, élők és később meg-
születendők. Mert – mint sokszor mondjuk – 1956 októbe-
rét mindannyian átértük, az is átélte, aki még nem élt.
A szabadság csodája úgy ivódott, evődött belénk, úgy sü-
tötte bele magát egyéni és közösségi tudatunkba, hogy azt
soha senki nem tudta és nem is fogja tudni kitörölni. Né-
hány esztendővel korábban Illyés Gyula a zsarnokságról
írta, hogy az beivódik, evődik velődig. A szabadság cso-
dáját az érti igazán, aki a zsarnokság élményét is átélte,
érezte az undort, a félelmet, a gyűlöletet, megélte a köte-
lező tapsot és hazugságot. Mégis, a csoda élménye mind-
annyiunké és mindenkié. Valakik 1956. október 23-án és
az azt követő hetekben s hónapokban adtak valami egé-

szen különlegeset, egyedülállót a nemzetnek és az emberiségnek. Valakik 1956. október 23-át a legszebb nappá, a mi napunkká tették az idők végezetéig. Valakik ekkor és ezt követően adták vissza a nemzet becsületét, szerezték vissza tekintélyét az egész világ előtt, örök bizonyosságául Széchenyi István szavainak: „hibáink sokak, de erényeink többek”.

Mit tud egy 12 és fél éves, már nem gyermek, még alig serdülő fiú a zsarnokságról és a szabadságról? – szinte mindent. Tudata úgy ébred, úgy ocsúdik fel, mint az ismét felnőtté váló nemzet tudata. Hiszen gyermekként ő is szem volt a láncban, tudta, hogyan kell felelnie idegennek, tanárnak, rendőrnek. Tudta, miért hallgatnak el a felnőttek, mikor belép, pontosan érezte, látta, hogyan jelenik meg a szemekben a félelem.

És azután felébredt a nemzet, s közölte zsarnokával és az egész világgal, hogy néki mások az álmái. Elég volt a zsarnokságból, rettegésből, hazugságból. Csoda kellett, és megtörtént.

Márai angyala így szólt erről a csodáról:

Kérdik, hogy ez mi végre kellett,
 Miért nem pusztult ki, ahogy kérték?
 Miért nem várta csendben a végét?
 Miért, hogy meghasadt az égbolt?
 Mert egy nép azt mondta: „elég volt”.

Igen, elég volt. És egy nemzet egyesült a szabadság eszméjében. A gyermeknek hitt nemzet óriás lett, a serdülő néhány hét alatt felnőtté vált. A többi már emlékkép, sajátja-e vagy filmkockáké, ki tudja azt ma már, s talán nem is fontos. Az október 22-i diákgyűlés hangulata, a különös, csillogó szemű, erős hangú felnőtt diákok az egyetemen, az örömet, izgalmát nem leplező tanár apa nedvedő kézszorítása. A 23-i fénykép a Kossuth-szoborról és

az azt körülvevő tömegről. A 26-i, elszántságot színlelő, ideges katonaarcok, majd a lövések és a futás, meg a kiáltás: halottunk van! Majd a Városháza elé érkező különös emberek viharkabátban. A kabát savanyú, érdes szaga, a kemény kiáltás: Mindenki átállt már, ti mire vártok? Majd az átállás, nemzetiszínű, folt nélküli zászló a Városháza erkélyén, okos, szép, lelkes szónoklatok. Egy hét leírhatatlan boldogság és öröm, csillogó szemek, őszinte beszéd, egyenes derekak, szembenéző szemek. Aggódó atyai szavak a szovjet csapatmozdulatokról. Majd sűrű hajnal, síró édesanya, fojtott düh és remegés, haragtól és félelemtől.

Így égtek bele egymásra tóduló képek közös tudatunkba, a nemzet tudatába, a láncfalpain csikorogva beforduló tank, a folt nélkül lobogó háromszínű zászló, a fiatal nő a tüntetők első soraiban – vajon él-e még –, és ami film is, meg emlék is, a Dunánál és Tiszánál Szuzei-csatornát kereső szőke orosz kiskatona, aki talán nem tudta, hogy ő is áldozat, becsapott, életfogytiglani nyomorra és hazugságra ítélt áldozat. Majd batyut cipelő emberek, pallón egyensúlyozva a patakon át és Beethoven zenéje. Aztán csend. Mert Márai anygala mondta: „Egy nép kiáltott. Aztán csend lett.”

A világ először nem érti, mi történik:

És kérdik – mondja ismét Márai –,
egyre többen kérdik,
Hebegve, mert végképp nem értik –
Ők, akik örökségbe kapták –:
Ilyen nagy dolog a Szabadság?...

Igen, azóta tudjuk mindannyian: ilyen nagy dolog a szabadság.

A világ ekkor már háborog, hisz tudja, nem tehet semmit. Mégis egyetlen fontos, mának szóló idézet az Európa

Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1956. november 19-én elfogadott határozatából:

„A közgyűlés, mélyen meghatva a magyar szabadságharcosok rádión sugárzott felhívásától miszerint: »Magyarországért és Európáért készülünk meghalni«, megerősíti, hogy Magyarország, miként a többi közép- és kelet-európai ország a Baltikumtól a Fekete-tengerig, Európa része, és hogy az Európa Tanácsban képviselt szabad országok felelősséggel tartoznak a szovjet uralom alá vetett olyan országok jövőjéért, amelyek maguk is az európai család tagjai.

Úgy gondolja, hogy az Európa szabad népei által a szabadságért, nemzeti létért és keresztény hagyományaiért harcoló hősi magyar nép iránt tanúsított együttérzés konkrét jelét kell adnia.”

De a világ nemcsak háborog, hanem előrehalad. 1957. március 25-én aláírják az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Szerződést. A hír – röviden – a magyar lapokban is megjelenik. Ekkor már itthon sok fontosabb és súlyosabb esemény zajlik, folynak a letartóztatások, de éles az emlékkép: a munkáját félbeszakító apa, aki ennyit szól fiához: Valami nagyon fontos dolog történt Rómában. Az a tragikus, hogy mi ebből kimaradunk. Nem hiszem, hogy én megélem még, hogy Magyarország is része lesz az európai egységnek. De Európa egységes lesz, s te, fiam, lehet, hogy tanúja leszel még ennek.

S az idő mintha először nem őt igazolta volna; hiszen néhány héttel később már őt vitték el, rövidebb időre.

De ami akkor történt, kitorölhetetlenül része lett nemcsak a nemzet, hanem egész Európa és a világ történelmének. Nem találkoztam olyan, főként a generációmhoz tartozó európaival, akinek a számára nem jelentett az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc egész életére szóló, politikai eszmélését és gondolkodását azóta is meghatározó élményt. A strasbourgi Európa Palotában kiállított 56-os, lyukas zászló előtt ma is sorakoznak a legkülönbözőbb or-

szágokból érkező emberek, akik gyermekeiknek s unokáiknak idézik fel a magyar forradalomhoz kötődő emlékeiket, azt, hogy miből ábrándultak ki akkor, vagy inkább miben kezdtek el akkor hinni. 1956 indította meg a totális hatalmi rendszer és főként a mögötte álló ideológia korhadását, mely végül annak széteséséhez vezetett. Joggal mondtuk 1999. március 12-én Independence-ben, a NATO csatlakozási okmányainak letétbe helyezése alkalmából, hogy 1956 hősei verték az első szöveget a kommunizmus koporsójába.

Az elmélet összedőlt, de a hatalom még maradt. És következett a három és fél évtized. Márai angyala pontosan tudta, hogy mi történik majd. Látomásában megjelent a felakasztott Magyarország előtt hömpölygő profán tömeg:

A Katona, ki szíven döfte,
A Farizeus, ki eladta,
Aki háromszor megtagadta.

Mert sokan tagadták meg a nemzet szent forradalmát a 34 esztendő alatt. De még többen eszméltek az igazságra, a rendszerváltozás hajnalán. Ekkor értette meg mindenki, hogy győzött a forradalom. Az elnyomók hatalma mindig ingatag, a zsarnok mindig gyáva. Az áldozatokat, az elvett életeket, megnyomorított sorsokat, megcsonkított vágyakat már semmi és senki nem adja vissza. De vajon milyen lenne a világ, ha nem lett volna 1956-ban magyar forradalom? Hogy pontosan milyen lenne ez a világ, azt nem tudjuk, de hogy más lenne, mint a mai, az bizonyos. Más lenne Magyarország, más lenne Európa és más lenne a világ. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc becsületet adott a nemzetnek, lendületet adott az európai egységnek, és példát, tanulságot adott az egész világnak. A tanulság lényege, hogy az erkölcs sohasem viszonylagos, az értékek dolgában nincs kompromisszum, a jó és a rossz, a hős és az áruló, a vértanú és gyilkosa, a szabadság

és zsarnokság között nincs középén az igazság. És még arra is tanít, minket magyarokat, hogy nagy dolgokban nincsen kis nép, nagy dolgokban az értékválasztás biztonságától és bátorságától, az elszánástól és az igaz ügybe vett hittől függ a sorsunk.

Az Angyal ezt is látta előre: hiszen különben nem hozta volna a

hírt az égből,
 Mindig új élet lesz a vérből.
 Találkoztak ők már néhányszor
 – a gyermek, a számár, a pásztor –
 Az alomban, a jászol mellett,
 Ha az Élet elevent ellett,
 A Csodát most is ők vigyázzák,
 Leheletükkel állnak strázsát.

Hát álljunk együtt strázsát mi is, vigyázzuk együtt ezt a csodát, a mi csodánkat, a nemzet csodáját, a világ csodáját. Miénk a csoda, de miénk a csoda megőrzésének felelőssége is. Tudjunk legalább pillanatokra egyesülni a szabadság eszményében, ne felejtünk, higgyünk együtt a csodában, és álmodjunk együtt arról a jövőről, amit ez a csoda tett lehetővé:

Mert Csillag ég, hasad a hajnal,
 Mondd meg nekik –
 mennyből az angyal.

MARTONYI JÁNOS

Kód: Globalizáció

N: Bod Péter Attila

ly: Tanulmány

Ah

A GLOBALIZÁCIÓ RÉGI-ÚJ ARCAI

II.

ly

Hazánk helye a piacgazdaságok között: szerény bedolgozó, vagy Közép-Európa „kistigrise”?

A külső megfigyelők, a szakmai elemzők nagy többsége és a magyar politikai osztály zöme osztja azt a véleményt, mely szerint a politikai rendszer megváltozását követő évtized során hazánk az akkori félig elzárt pozícióból *nemzetközi összehasonlításban sikeresnek mondható módon* került vissza a kifejlett piacgazdaságok és működő parlamenti demokráciák közé. Ezt az értékelést magam is elfogadva e helyütt a gazdasági történesek tekintem át, legfőképpen abból a szempontból, hogy milyen is az a világgazdaság, amelybe visszakerültünk, és milyen szerepváltozatok nyílnak meg számunkra a visszakapcsolódás folyamatában.

Mert az bizony tény, hogy mire hazánk kiszakadt a KGST-ből, addigra időközben a világ fejlett és kevésbé fejlett térségeiben nagy jelentőségű fordulatok mentek végbe. Kiteljesedett a tőke mozgási szabadsága, és ezzel az áruk termelése is könnyebben települ át az egyik országból a másikba, sőt kontinensről kontinensre. A volt szocialista országok mindegyike hirtelen abban a különös helyzetben találta magát, hogy nem csupán a kényszerrel összerakott KGST szűnt meg, de a régebben már úgyahogy megismert „konvertibilis piacok” is a szemünk látára alakultak át még keményebb versenypiacokká, globális gazdasági terekké.

Azzal lehetett számolni, hogy a tervgazdasági korszakban moszkvai vezérlettel kialakított árucseré-rendszer meg-

szűnése átállási veszteségekkel jár majd: kiszabadulunk a kisebb tagországokra erőltetett termékszakosodásból, de az addig viszonylag olcsó szovjet olaj és érc hirtelen drágább lesz, a bolgár villamos targonca, a magyar városi busz, a csehszlovák villamoskocsi megszokott szerény igényű megrendelői pedig elmaradoznak. Az ebből adódó visszaesésre a gazdasági döntéshozók bizonyos fokig felkészültek a rendszerváltozás pillanatában. A Nemzetközi Valutaalap (IMF) például azt prognosztizálta, hogy *Lengyelország* az első rendszerváltoztató országként 1990-ben nyolc-tíz havi átállási visszaesést szenved el a bruttó hazai termék (GDP) 3,5 százaléka rúgó mértékben. Ehelyett a visszaesés békeidőben példátlan mértékű: 11,4 százalék lett. Az IMF 1991-re ezután +3,5 százalékos növekedést prognosztizált, ám a lengyel gazdaság tovább zsugorodott (–7 százalékkal).¹ Pedig nem volt logikátlan azt feltételezni, hogy a széteső szocialista gazdaságnál hatékonyabb piacgazdasági rendszer hamarosan felmutatja előnyeit. Jó ideig mégsem így lett: a visszaesés mélysége valamennyi átalakuló országban minden előrejelzésen túltett.²

A mély és elnyúló válság ténye rávilágít arra, hogy a szocialista gazdaságok sokkal rosszabb állapotban voltak a rendszerváltozáskor, mint amit a volt rezsim propagandistái máig sugallnak, de még annál is, amit akkor a kormányra kerülő ellenzék vagy a nemzetközi pénzügyi világ gondolt. Nemcsak az amerikai hírszerzők becsülték túl a szovjet katonai és ipari képességeket (talán nem egészen önérdék nélkül), hanem a pártatlan megfigyelők is túl optimistán ítélték meg a kisebb volt KGST-országok piacgazdasági esélyeit. Különösen Magyarország, Lengyelország és Jugoszlávia esetében lehetett volna arra számítani, hogy a reformszocialista előzmények, a terv és a piac keverésének hatásai megkönnyítik a hamisítatlan piacgazdaságra való átállást. Ez sem egészen így lett. A reformokkal való kísérletezésből mindhárom ország esetében roppant külső

adósság, valamint nyílt inflációs hajlam maradt hátra, de ami a piacgazdasági átmenetet illeti, ezen országok gazdasági visszaesése nem volt kisebb Csehszlovákiáénál, amely pedig az utolsó hetekig ortodox kommunista gazdaságpolitikát követett.

Ma már talán tisztábban látni, hogy a részleges gazdasági reformok nem érintették a szocialista rendszer szervi bajainak lényegét. És amit még ma sem igen hajlandók tudomásul venni a reformszocialista hagyományokon felnövekedő közgazdászok: a szelepként engedélyezett vagy megtűrt kisipartól, háztáji önkiszákmányolástól, a fusitól *nem vezet egyenes út a piacgazdasághoz*. Az ugyanis *szereződéses kapcsolat*, a maga szigorú hatékonysági, jogi és etikai szabályai-val; éppen hogy tagadása annak, amit a „kis-KGST” piacain üzletelő lengyel, román vagy éppen magyar (s később kínai) művelt a rossz hatékonyságú állami kereskedelem árnyékában. A rendszerváltozáskor az ilyen késő szocialista „vállalkozók” hirtelen azt voltak kénytelenek észlelni, hogy agonizálnak a nagy halak, amelyekkel a kis halak addig olyan különös szimbiózisban éltek. Voltak azután, akiknek valóban sikerült piacot és vevőt találniuk, míg másokra súlyos csalódás várt a tényleges piaci verseny beálltakor. Nem magyar történet mindez, hiszen a szocialista rezsím bukásának pillanatában a kisparcellás lengyel parasztgazdaság sem tudott rögtön megindulni a versenyképes farmergazdaság irányában.

A reformszocializmus kritikáját kénytelenek vagyunk itt hangsúlyosan említeni, mert máskülönben érthetetlen lenne az, hogy a volt szocialista országok miért is nem kezdtek szárnyalni rögtön 1990 után. Ellenkezőleg: nagyjából azonos mértékű visszaesést szenvedtek el. Még csak a rendszerváltó kormányok politikáját is nehéz lenne okolni, hiszen az összemérhető helyzetű sorstárs országok nem teljesen egyforma gazdaságpolitikát követtek, s nem azonos politikai utat jártak be.

A rendszerváltoztatási átmenettel járó gazdasági válság kapcsán ugyanakkor – ha nem is felmentésként, inkább magyarázatként – szólni kell a külvilágról, a külső gazdasági környezetről is. A nyugati országok közössége az általunk szükségesnek és méltányosnak tartottnál jóval szerényebb gazdasági és pénzügyi segítséget nyújtott. (Ezt a szűkkeblűséget egyébként a „létező szocializmus” örökségének a valóságosnál kedvezőbb megítélése is motíválhatta.) Ami azonban nem függ össze közvetlenül a nyugati politikusok, tanácsadói és üzleti körök szándékaival és motívumaival: maga a *világgazdaság szerkezete* változott meg éppen az 1980-as évtized végére úgy, hogy abba a KGST-ből kiszakadó gazdaságok egyszerűen képtelenek voltak megrázkódtatások nélkül visszaintegrálódni.

A századvég világkapitalizmusának mely jegyei érték ennyire meglepetésszerűen a magyar (cseh, lengyel, szlovák) gazdasági szereplőket 1990-ben? Mennyiben volt más a világgazdaság akkor, mint mondjuk 1980-ban, amikor a nyugati elemzők sem nevelték ki azt a szófordulatot, mely szerint „az NDK a világ tizedik ipari hatalma”? Valami bizonyosan végbement a világban az 1990-et megelőző években, amelynek hatására a szovjet ipari-katonai komplexum erejéről alkotott nézeteit mindenkinek lassan felül kellett bírálnia, és a világ kezdte megérteni, hogy „új gazdasági mechanizmus” ide, peresztrojka oda, a tervgazdaságok nem képesek megállni a helyüket a nemzetközi versenyben.

A világgazdaság nagy folyamatai között kettőt mindenképpen ki kell emelnünk. Az egyik a *pénztöke erősödése, aktivizálódása és nemzetköziesedése* vezető országokban. A politikai elemzők a Nyugat 1980-as évekbeli társadalmi és politikai változásai kapcsán leginkább a *Reagan* és *Thatcher* nevéhez fűződő neoliberális (angolszász szóhasználatban neokonzervatív) hullámról beszélnek. A *Vaslady* működése azonban a gyakorlatban a lakás-magántulajdon

népszerűsítésére, az állami vállalatok tőzsdei privatizálására, a londoni City nemzetközi verseny előtti megnyitására tekintettel legalább annyira leírható olyan politikaként, mely visszahelyezte jogaiba a pénztőkét. A megelőző évtizedek erős szakszervezetei és a velük paktáló-egyezkedő kormányzatai valójában *korporatív* döntési rendszert működtettek, ráadásul – definíció szerint – *nemzeti* keretek között. Az 1970-es évek két olajválsága viszont megmutatta, hogy a világgazdasági sokkokat nem állítják meg a nemzeti határok. A harmadik világ „kistigrisei”, majd a növekvő számú „feltörekvő piacgazdaságai” pedig nagy ütemben haraptak bele a hagyományos ipari termékpiacokba. A versenyképtelenné válástól való félelem viszont ösztönzően hatott a fejlett világra, s ennek az érzésnek állt az élére az amerikai elnök és a brit miniszterelnök asszony. Az erős szakszervezetek megtörése és a nagy állami monopóliumok (sőt Amerikában a magánmonopóliumok) hatalmának megnyirbálása, a foglalkoztatási biztonság helyett a pénzürték stabilizálása egyben eltolódást is előidézett az ipari tőke, a szervezett munkásság és (részben talán szándékolatlanul, legalábbis a brit esetben) a nemzetállami bürokrácia kárára, s a bankok, tőkealapok javára.

A határon túli tőkemozgások felgyorsították a régi és újabb iparágak technológiai megújulását, a termelés ésszerűsítését. A régi vágású bank–ügyfél kapcsolat helyébe lépő agresszívebb kockázati tőke-kultúra, a befektetési bankok aktivizálódása, a tőzsde szerepének gyors növekedése szintén a racionalizálás irányába hatott az 1980-as évtized során. Ez az a lendületes, eszközracionális világ-gazdaság, amely a szovjet uralom hirtelen elgyengülése pillanatában diadalmasan bevonul Varsóba, Budapestre, Prágába, Bukarestbe, Szófiába.

A termelési mutatók alapján 1990-ben egy időre még lehetett azt gondolni, hogy a Szovjetunió és az iparosodott kisebb KGST-országok nincsenek is annyira lemaradva

a nyugattól, legalábbis Európa latin felétől, és gazdasági potenciálban felette állnak a harmadik világ leginkább igyekvő nemzeteinek. Ám a közvetlen piaci összemérésnél rögtön kiderült, hogy a szocialista rendszerek az eltelt évtized során inkább eltávolodtak a piacgazdaságoktól, bármit írtak a szociológusok a két rendszer konvergenciájáról: termelni még csak-csak tudtak a nyugatiakhoz mérhető szinten, de eladni és kalkulálni nem. Amikor azután nálunk és a térségben máshol is megjelentek a külföldi befektetők és privatizátorok, a termelési vonal mérnökeit talán hajlandók voltak megtartani, ám a marketing, a számvitel (kontrolling) és a vállalati pénzügyek (treasury) feladataira inkább drága pénzen hollandot, németet, angolt vagy éppen indiait hoztak. Okkal: a gazdaság monetizálása területén még a „megreformált” Magyarország is hátul kullogott.

A nyugaton végbement változások közül másodikként az *informatikai forradalmat* kell említeni. Ám találóbbrak tetszik, ha azt az alapvető változást, amely a gazdaság szervezésében és mindennapos működésében lezajlott, nem kötjük közvetlenül az adattal való gazdálkodás gépi, technológiai vonatkozásaihoz. A Nobel-díjas *Robert Solow* azt írta 1987-ben: „Mindenhol látok számítógépet, kivéve a termelékenységi statisztikában”.³ Epés megjegyzése akkor még találó volt, hiszen a tranzisztor, a chip és a személyi számítógép már mind létezett, és jó ideje hatalmas összegeket nyelt el a vállalati hardver és szoftver fejlesztése az amerikai cégeknél, de addig mérhető javulást nem hozott a termelékenységben.

Azon a téren inkább a japánok jeleskedtek. Ám mi is volt a titka a japán termelékenységnövekedésnek? Amint a *Toyota* a maga iparágában megmutatta: az egyik a szabványos alkatrészek és részegységek percnyi pontos beszállítása („éppen időben” – *just in time*) a korábbi töredékére csökkentti a készleteket, a minőségigadozást, és ezáltal

a termelési költségeket és az értékesítés utáni ráfordításokat. A csoportszellem ébren tartásával pedig – ez volt a másik – a folyamat minden szakaszában ügyelni lehet a jó minőségre – ami újabb versenyelőny forrása.

Individuálisabb társadalomban ezek a csoport-technikák már nem működtethetők ugyanígy: ott az egyén ráfordításainak és outputjának *pontos mérésével* lehet operálni. Ám jó ideig technikailag nem volt megvalósítható az egyénre lebontott teljesítménymérés. Ezen a ponton hozott az utóbbi néhány évben áttörést az informatika fejlődése, amelynek következtében ma már egyáltalán nem drága bármely kis munkadarab útjának a számontartása a termelési és forgalmi folyamatokban, megállapítva, hogy ki, mikor és mennyit dolgozott rajta; elektronikus beléptető rendszerekkel könnyedén követhető az alkalmazottak mozgása. Ugyancsak megoldhatóvá vált a műveletek nagy részének *vállalkozásba adása*: korábban a szerződéskötés, az ellenőrzés, az elszámolás *ügyleti (tranzakciós)* költségei túl nagyok voltak a vállalaton belüli irányítási ráfordításokhoz képest. Az *információs technológia* (IT) fejlődése és olcsóbbá válása azonban hamarosan új viszonyokat teremtett a költségek terén, és hirtelen mozgékonyabbá tette a gazdasági tevékenységek területi elosztását.

Az 1990-es évek elejére kiderült, hogy a japán üzemszervezési technikák és a modern informatika összeházasítása révén az olyan érett, fél évszázados iparágakban is, mint amilyen a tömegszerű személyautó-gyártás, ugrás-szerűen növelhető mind a rugalmasság, mind pedig a termelékenység. Amit Solow 1987-ben még nem észlelt, azt egy évtizedre rá már mutatták a makrostatisztikák: valóban gyorsan nőtt az egy főre jutó termelés az amerikai gazdaságban. Mivel pedig a bérek ezen időszakban alig emelkedtek, a javuló termelékenység az amerikai termék egységére jutó bérköltség csökkenéséhez, vagyis a gyártás versenyképességének javulásához vezetett. Így for-

dulhatott elő, hogy vegyesvállalatok, stratégiai befektetők magában az USA-ban kezdtek gyáratok létrehozni, megfordítva a tőkeexport addig történelmileg kialakult irányait.

Ebbe a világgazdasági környezetbe csöppent vissza Magyarország. Gazdaságunk nem kellően monetizált jellege eleve hátrány volt 1990-ben. Ebben persze megint csak nem álltunk egyedül. Lengyelországban is hirtelen és szinte kapkodva kellett pótolni a megelőző évtizedek primitíven anyagelvű, pénzkultúra-ellenes kurzusának hiányosságait, mint ahogy Csehszlovákiában is csaknem a semmiből kellett bankokat és bankárokat teremteni. (Így viszont megeshetett a legelején, hogy a lengyel jegybank legfelsőbb vezetői börtönben kötöttek ki tiltott spekuláció miatt, és a legdinamikusabb cseh befektetési alap vezetője az elfogatóparancs elől egy atlanti-óceáni szigetre helyezte át működését, és a mai napig annak biztonságából irányítja portfólióját...)

A rendszerváltozást ismert módon nem csak iparági válságok kísérték nálunk, hanem bankcsődök, nagyméretű állásvesztések, kényszernyugdíjazások vagy a nyugdíjba menekülés esetei. Mindez megint csak nem kizárólagos magyar jelenség. Hazánk esetében azonban különösen nyilvánvaló vált a társadalom biológiai megfáradtsága, a népességügy általános gyengesége, a társadalmi anómia számos szomorú jele: alkoholizmus, magányosság, öngyilkossági hajlam, motivátlanság. A visszanyert politikai szabadságjogok országos méretekben csak pillanatokra feledtethették a családok szétesettségét, a kielégítetlen (és kielégíthetetlen) fogyasztási aspirációkat, a nyugdíjak nyomott vásárlóértékét, az anyagi infrastruktúra elmaradottságát, a természeti környezet degradálódását; mindazt tehát, aminek alapján a magyar társadalom nagyobb fele akkor – és azóta is – elégedetlenül tekint jövedelmi helyzetére és az ország általa észlelt állapotára. E vonatkozásban Magyar-

SZENT ERZSÉBET-TEMPLOM, POZSONY
Lechner Ödön, 1907

ország valóban rosszabb helyzetből indult 1989-90-ben, mint a lengyel vagy a cseh, szlovák társadalom.

Az első években piacgazdasági átmenetünk a munkanélküliség megugrásával, a már korábban is jelentős infláció további emelkedésével járt. Impozánsan nőtt ugyan a vállalkozók száma is, ám a növekedés egy része a „kényszervállalkozás” kategóriája megjelenésének tudható be. A privatizációs folyamatok során pedig bebizonyosodott, hogy ha a bel- és külföldiek azonos pozícióban indulnak, akkor döntő hányadban az utóbbiaké lesz az eladásra felkínált állami vagyontárgy.

Az persze nem meglepő, hogy a hazai megtakarításokhoz képest a külföldi fizetőképes kereslet nagyobb, de mégsem teljesen szükségszerű a külföldiek túlnyomó többsége. Sőt számos országban arra kell ügyelni, hogy ne váljon túlzottá a hazaiak előnye (amit a szakirodalom *home bias* néven ismer: a holland vevő azonos feltételek mellett inkább vesz holland árut, a francia bankár még nemzetközi bankban is hajlamos honfitársának juttatni az üzletet, és általában véve azonos körülmények között „a hazaiaknak lejt a pálya”). Nálunk azonban a máshol megszokott finom gazdasági nacionalizmusnak nem látszott sok jele a volt állami vállalatok vezetésében, az állami és a helyhatósági apparátusban, a pénzügyintézeteknél. Sőt mindaz, amit „hatalomátmentés” néven joggal elmarasztalt a felelős közvélemény már a kádári rezsim felbomlásának kezdetétől fogva, az bizony részben a vagyon, a piaci részesedés és a starthelyzet külföldiek kezére való átjátszásaként is leírható. Ezáltal viszont a demokratikus választások révén hivatalba kerülő kormányzatra maradt a hazai potenciális befektetői és vállalkozói kör lehetőség szerinti védelme. Annak azonban a nemzetközi konvenciók és szerződések gátat szabnak, és minél hamarabb elfogadja egy ország a GATT (WTO), az EK (EU), az OECD és a Bretton Woods-i intézmények egyezményes szabályait, annál nehezebb jogi formát találni

a hazaiak javát szolgáló megkülönböztetésre. E sorok szerzője ipari és kereskedelmi miniszterként 1990 szeptemberében elsőként terjesztett az Országgyűlés elé privatizációs törvényt, mely a kisebb állami boltok, üzletek magánosításáról szólt (ami némileg pontatlanul „előprivatizáció” néven vált ismertté); ebben a Magyarországon lakó (rezidens) magánszemélyekre és cégeikre szűkült a versenyben való indulás joga. De már a nagyobb bolthálózatoknál ezt a megkülönböztetést nem lehetett megtenni – így is elég kritikát kapott az előterjesztő a liberális ellenzék részéről. Később pedig a piaci kamatozásúnál jóval kedvezményesebb privatizációs és egzisztencia-teremtő hitelek formájában próbálta a kormány és az MNB mérsékelni a hazai pályázók és befektetők indulási hátrányait.

Minden gazdasági és társadalmi gond és öröklött teher ellenére végül is gyors lett a magyar gazdaság piacváltása. Még 1990-ben is egyharmadot tett ki külkereskedelmünkben a „nem konvertibilis” elszámolás, ám a rákövetkező évben lényegében megtörtént a teljes átállás a nemzetközileg szokásos formák szerint és konvertibilis devizákban (főként dollárban és német márkában) elszámolt külkereskedésre. A magyar kivitel azonban a rendszerváltozás első néhány évében nehezen indult növekedésnek, érthető okokból: a vállalati, vállalkozói kör drasztikus átalakulási folyamat közepén találtatott, a külső piacokon pedig a már említett tényezők által súlyosbított verseny érvényesült. Behozatalunk előbb kezdett növekedni, mihelyst a már privatizált cégek és a nálunk letelepülő „zöld mezős” vállalkozások beruházási programokat indítottak. Lassan a lakossági fogyasztás addigi csökkenése is megállt, szerény növekedésnek adva át helyét. Így viszont 1993-ra jelentős külkereskedelmi mérleghiány jött létre, ami azóta sem szűnt meg: mind behozatalunk, mind a kivitelünk erőteljesen nő, de az előbbi nagysága egyelőre meghaladja az exportét. Az évtized második felére azonban a behozatali többlet kezdte

kevésbé aggasztani a gazdasági döntéshozókat és elemzőket, mert az éves 2 milliárd dollárnyi külkereskedelmi mérleghiány másként mutat akkor, ha az ország éves kivitele 10 milliárd dollár, s megint másként, ha exportunk négy-öt év múlva 25–30 milliárdra dollárra húzik fel.

Itt tartunk most. Kevésbé ismert, és mondhatni érdekesebb az a változás, ami a magyar külkereskedelem szerkezetében ment végbe. Az ugyanis nem csupán gyors, de a számok szerint sikeres átalakulásról tudósít.

1. táblázat

A magyar kivitel áruszerkezete

Termékcsoport	1991	1996	1999
	(százalék)		
Élelmiszerek, italok, dohány	25,1	15,2	8,0
Energiahordozók	1,7	3,3	1,6
Nyersanyagok	38,0	4,4	2,5
Feldolgozott termékek	22,6	40,8	30,7
Gépek és szállítóeszközök	12,6	36,3	57,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek.⁴

A leginkább szembeötlő szerkezeti változás a *gépek és szállítóeszközök* arányának lendületes növekedése: ez a statisztikai sor az évtized kezdetétől az évtized végére a legnagyobb tétté vált. Ennek arányában csökkent a mezőgazdasági és

élelmiszer-ipari termékek, valamint az anyagok és félkész termékek aránya. A változások következtében a mai kiviteli szerkezetről nemcsak az mondható el, hogy sokkal jobban megfelel a magyar gazdaság adottságainak, mint az, amelyet a tervgazdaság hagyott ránk, de azt is kimondhatjuk, hogy ez az arány már egy *erőteljes, fejlett gazdaság képét* mutatja. Abban az érdekes helyzetben vagyunk most, hogy *a magyar kivitel szerkezete fejlettebb, modernebb mintát mutat, mint az EU importszerkezete: annak csupán 39 százaléka gép, és még mindig 29 százaléka élelmiszer, míg a mi kivitelünk a fentiek szerint leginkább gépekből (és ezek között nagy arányban high tech termékekből) áll.*⁵ Hasonlóan előnyös képet ad *behozatali szerkezetünk* is, mivel abban az évtized elején 18-20 százalékot tett ki a gépek aránya, míg 1999-re a gépimport a teljes forgalom felére rúg, ha pedig a gépeket és az egyéb feldolgozott termékeket együtt vesszük, akkor az arány 89 százalék.

Ez a statisztikából nyerhető kép, de nem ez a teljes igazság. Az ugrásszerűen megnövekvő gépkivitel – és az ahhoz szorosan tapadó gép- és alkatrész-behozatal – döntő részben a hazánkban letelepedő külföldi cégeknek köszönhető. Ezek nagy része ipari *vámszabad területen*, tehát sok vonatkozásban szigetként, a magyar gazdaság többi részétől elkülönülve tevékenykedik.

2. táblázat

Magyarország tíz legnagyobb exportőre 1999-ben

A vállalat neve	külföldi tulajdonú	vámszabad-területi
Audi Hungária	igen, zöldmezős	igen
IBM Storage Products	igen, zöldmezős	igen

2. táblázat (folytatás)

<i>A vállalat neve</i>	<i>külföldi tulajdonú</i>	<i>vámszabad- területi</i>
Philips Végszerelő	igen, zöldmezős	igen
Opel Hungária	igen, zöldmezős	igen
Videoton Holding	nem	részben
Zollner Elektronik Vác	igen, zöldmezős	igen
GE Tungstram	igen, privatizációs	nem
Philips Components	igen, zöldmezős	igen
Flextronics International	igen, zöldmezős	igen
Mol	igen, tőzsdei cég	nem

Forrás: Antalóczy-Sass

Kérdéses a fentiek alapján, hogy valóban sikeres, vagy csupán gyors volt-e a magyar gazdaság külgazdasági visszailleszkedése. Ha ugyanis a statisztikát duzzasztó kiviteli és behozatali tételekhez a magyar gazdaság hozzájárulása csupán az olcsó munkaerő rendelkezésre bocsátásában nyilvánul meg, akkor szerényebben kell szólnunk az elmúlt évtizedről.

Bizony, sokan értékelik így a helyzetet, és a multinacionális cégekben egyáltalán nem a magyar gazdaság modernizációs motorjait látják, mint inkább az olcsó magyar

bérszinttel visszaélő, azt tartósító csapást. A negatív vélekedés másik hivatkozási alapja az, hogy a nagy beruházók letelepedésükkor meghatározott időre generózus adókedvezményt kaptak, és így jelenleg még mérsékelten járulnak hozzá a közterhek viseléséhez. Azt is sokan elmondják, hogy a külföldiek nyereségük repatriálásával ugyanúgy kiszivattyúzzák a tőkét az országból, mint az 1980-as években a nyugati bankok a kamatok formájában.

Az ilyen életérzések azonban nem állják ki a statisztikai megfigyelés vagy a logikai elemzés próbáját, mert legfeljebb részgazságokat tartalmaznak. Az persze nyilvánvaló igazság, hogy a bérek nálunk sokkalta kisebbek, mint Németországban vagy Ausztriában, és értelemszerűen ez a körülmény az egyik ösztönzője a hazánkba irányuló tőkebefektetésnek. Am ha a külföldi befektető nem jelenne meg egy adott városban, akkor vajon milyen lenne a bérszint? Nyilvánvalóan a munkaerő iránti kisebb kereslet és adott munkaerő-kínálat mellett a bérek kisebb lennének. Láthattuk Győr vagy Székesfehérvár példáján, hogy a reálbérek gyorsabban nőttek és a magasabb szintet érték el a nagy befektetők letelepedését követően, mint olyan munkaerőpiaci körzetben, ahova még nem jutott el komoly befektető.

Ami a nyereségadó ügyét illeti, itt is inkább részgazságról van szó, mert bár a nagy összeget befektetők valóban jelentős kedvezményt kaptak hosszabb időre, ám az adókedvezmény eredeti jelentőségét erősen mérsékli az a körülmény, hogy időközben megfeleződött az általános nyereségadókulcs, vagyis mindenki más is kisebb adót fizet kimutatott nyeresége alapján. A kedvezményes adózás vagy éppen az adó teljes elengedése sokkal nagyobb ösztönzőnek számított 40 százalékos adókulcs mellett, mint azóta, hogy ez a kulcs csupán 18 százalékos. (Egyébként a nyereségadó befizetése alól a hazai vállalkozások is sokféle kibívót találnak.) Ugyanakkor az államháztartás szempontjából komoly tételt tesznek ki a bérekhez kötődő járadékok.

A nagyobb külföldi tulajdonú cégek pedig – szemben sok hazai kisvállalkozóval – rendszeresen fizetik a nyugdíj- és egészségügyi járadékokat, a helyi önkormányzatok számára pedig az iparűzési adót. Egészében véve tehát még az időleges nyereségadó-kedvezmények tartama alatt is pozitív a nemzetgazdasági szaldó.

Felmerül azonban, hogy vajon a nyereségadó-kedvezmények kifizetésének és a hazai bérek emelkedésének hatására nem veszik-e a sátorfájukat a nyugati cégek, s távoznak olyan gyorsan, ahogyan idejöttek? Ez már súlyosabb kérdés, hiszen a globalizált világban tucatnyi hasonló célország és számtalan lehetséges telephely között választhat a befektető. A legnagyobb exportőrök listájára tekintve azonban hihetőnek gondolhatjuk, hogy magyarországi befektetésük nem hirtelen ötletből fakadt, hanem azt komoly és hosszú távra kitekintő üzleti számítás előzte meg. Egy motorgyárat egyáltalán nem könnyű felszámolni, s főként nem érdemes az amortizációs ciklus lejárta előtt. Ahhoz drasztikus romlásnak kell bekövetkeznie a döntés meghozatalakor feltételezettekhez képest. A magyar gazdaságban pedig inkább javultak azok a feltételek, amelyek alapján a nagy ipari, pénzügyi, kereskedelmi cégek beruháztak. A bérköltség ugyanis csupán egy, és nem is a legnagyobb költségvetés, s ha a termelékenység lendületesen növekszik, akkor az *egységköltség* (*unit labour cost*) a helyi bérszint emelkedése ellenére akár még csökkenhet is. Tíz esztendő alatt jobb lett a távközlési infrastruktúránk, a pénzügyi szolgáltatások színvonala, mérséklődtek a vámok hazánk és a meghatározó partnerei között, stabilnak mutatkozott a politikai élet, és lassan kezd növekedni a háztartások, a vállalkozások és az állami intézmények vásárlóereje az évtized eleji viszonyokhoz képest.

A hazánkat érintő tőkemozgásokról kialakult nézetek gyakran ott hibáznak nagyot, hogy kivetítik az induló évek jellemzőit, s azokból valóban pesszimizmusra okot

adó következtetést vonnak le, noha kétségtelenül tényszámok alapján. Az üzleti élet dinamikájával azonban tisztában kell lenni a helyzet minősítésekor. Hiszen valóban megeshet, hogy privatizációs ügylet részeként megjelenő multinacionális cég pillanatok alatt megszerzi magának a hazai piacot olcsóbb árai vagy hatékonyabb marketingje révén, s még azzal is tetézheti mindezt, hogy behatolását követően megszabadul a magyar termékektől, amelyeket sajátjával vált fel. Sőt, hogy sötétebbre fessük a képet: felszámolja az itt talált kutatás-fejlesztést, szélnek ereszti a fölösen foglalkoztatottakat; igénybe veszi az összes adókedvezményt, és csak saját megszokott beszállítóival dolgoztat. Mindennek azonnali nemzetgazdasági hatásai igen negatívak: megnövekvő importszámla, csökkenő foglalkoztatás, minimális állami bevétel.

Ha azonban a vállalkozás sikeres, akkor mi lesz egy-két év múlva? A magyar piac felfalásával aligha szűnik meg e példabeli multi étvágya; igen valószínűen terjeszkedni szeretne a termékei áldásaiban eddig még nem részesített országokban is. Ha tőlünk valószínűen megexpanzióját, akkor az lassan megjelenik a magyarországi kivitel emelkedésében. Valószínű, hogy amint otthonosabban érzi magát itt, rájön: számos szolgáltatást, anyagot, részegységet érdekesebb nálunk beszerezni, mint ideutaztatni. Más szóval növekedésnek indul a hazai hányad (és ami azzal egyenértékű: megrendeléseket kapnak a hazai cégek). Modellmultink talán valóban feleslegesnek ítélte a kezdetek kezdetén az itt talált műszaki fejlesztőket, hiszen azok munkája zömében olyan témákra irányult, melyeket a szocialista ipar korában kizárólag az indokolt, hogy a magyar vállalat nemzetközi tilalmak vagy egyszerűen devizahiány miatt nem jutott hozzá a nyugaton már rég kereskedelmi forgalomban kapható termékekhez és eljárásokhoz; ám hamar felfedezheti azt, hogy mennyivel olcsóbb magyar mérnökökkel fejleszteni.

Ezzel viszont túl optimistára festhetnénk a képet. A valóság megismeréséhez igazából nincsenek meg az eszközeink: a makrogazdasági adatok természetükből adódóan túl összevontan és mindig késve jelzik az átlagos folyamatokat, s azokon túl csupán esettanulmányokból, személyes benyomásokból és hallomásokból szűrhetjük le véleményünket. A magyarországi kereskedelmi és tőkepiaci nyitás első évtizedének végső mérlegét azért csak a gazdaságtörténeti utókor adhatja meg. A folyamatok árnyalásához azonban érdemes rátekinteni egy olyan vonatkozásra, amely ma is viták tárgya: *mi lett a hazai kutatás-fejlesztéssel.*

3. táblázat

A kutatás-fejlesztés jellemzői, 1990–1999

Megnevezés	1990	1996	1999
Kutatók, fejlesztők száma (ezer fő)	30,3	20,5	23,5
K+F-ráfordítás a GDP százalékában	1,6	0,7	0,7*

KSH: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1999. *1998-as adat

Láthatóan valóban súlyosan zsugorodott a hazai K+F-tevékenység. A kutatók és fejlesztők számának némi későbbi emelkedése nem elégséges ahhoz, hogy olyan jellegű kilábalásról beszéljünk, mint amely az ipari termelés, a beruházások és a kivitel esetében már valóban bekövetkezett. Ezek az adatok tehát inkább a pesszimista vélekedést erősítik.

Mégis érdemes utalni arra a körülményre, hogy a tervgazdaság éveiből reánk hagyott szerkezetet az indokoltnál jóval nagyobb beruházási, behozatali kiadások jellemezték, s a pocsékló pénzköltés nem volt ritka a K+F-ráfordí-

tások terén sem. Mindezen területeken a nyereségelvű, kalkulatív piacgazdaság kialakulása úgy is hozhatott csökkenést, hogy a ráfordítási adat mérséklődése önmagában még nem azonosítható a zsugorodással. A beruházások és a készletgazdálkodás világában például a piacgazdasági átmenetet követően komoly hatékonyságjavulás következett be: megszűnt az „elfekvő készletek” őrizgetése, s befejezetlen beruházásokba csak a csődbemenetel terhe mellett fagyaszthatta be tőkét a magángazdaság szereplője. Következésképpen a korábbinál kevesebb beruházási és készletezési pénzráfordítás mellett igenis lehetséges a gyorsabb modernizálás, ésszerűbb termékgazdálkodás. Hasonlóképpen önmagában az még nem jelentené a hazai tényleges kutatási tevékenység megfelelőését, hogy a pénzköltség aránya a felére esett, s közelről ismerve a kutatóintézeti életet, a foglalkoztatottak számának mérséklődéséről nem jelenthetjük ki, hogy azzal azonos mértékű romlás állt volna be.

Mégis közelebb áll az igazsághoz az a vélemény, amely e makroadatokban igazi problémát lát. Azt már sokkal nehezebb megmondani, hogy mi lenne a helyes megoldás; az érintettek az állami finanszírozás újbóli megemelését sürgetik, hivatkozva számos más ország jóval nagyobb arányú állami K+F-finanszírozására. Hazánkban azonban nem folyik néven nevezhető katonai kutatás, márpedig másutt az igazán nagy állami hányad mögött gyakran ez a sajátos komponens áll. Annak pedig ma sincs akadálya – vethetnénk közbe –, hogy a magánszektor akár nagyságrenddel többet költsön K+F-re. A gond ezzel az érveléssel: az eddig elmondottak szerint a termelésben és kivitelben annyira dinamikus közvetlen befektetők egészen a legutóbbi időkgig szerény mértékben telepítettek ide kutatást, a magyar állami vállalatok pedig a privatizációs folyamatban kénytelenségből ezen a területen spóroltak. Az újonnan keletkezett magyar kis és közepes vállalkozások közül legfeljebb azok támasztanak igényt kutatókra és fejlesz-

tökre, amelyek eleve az IT vagy más technológiaigényes iparág keretein belül tevékenykednek (pl. szoftverházak). Az 1990-es évek legvégének néhány folyamatban levő vagy bejelentett fejleménye (a Nokia fejlesztői részlegének kialakítása, az Ericsson, a Knorr-Bremse vagy az Audi K+F-kezdeményezése) mégis azt valószínűsíti, hogy a GDP-n belüli hányad megemeléséből valóban kiveti részét a magánszektor, mégpedig annak az a szegmentuma is, amely e téren eddig igen óvatosan mozgott.

A tőkebevonásra alapozott fejlesztési stratégiának másik gyakran kritizált gyengéje az, hogy az önmagukban nagy termelékenységgű és modern üzemek szigetként maradnak a magyar gazdaságon belül. Ennek a kritikának is valóságos alapja van, különösen akkor, ha a példaként a leginkább ismert nagy zöldmezős beruházók közül vesszük, hiszen azok rendszerint eleve kialakult beszállítói hálózattal érkeznek. Náluk az előállított termékeknek az ún. *hazai hányada* gyakran csupán az összeszerelő munkafázisban alkalmazott magyar munkások bérére, a közüzemekből vételezett vízre, áramra és hőre korlátozódik. Mindez pedig modern, termelékeny üzemek esetén – az európai viszonylatban csekély magyar bérek mellett – alig több, mint 10–20 százaléka a teljes hozzáadott értéknek. Így fordulhat elő, hogy míg a vámszabad területen működő cégek behozatala és kivitele óriási ütemben nő, a környezet legfeljebb csak a foglalkoztatási helyzet bizonyos javulását érzékeli, de megrendeléseket hiába várnak a hazai vállalkozók.

Ez is olyan terület, ahol az idő haladtával javulás várható. Van helye az állami segítségnek is („beszállítói program”), noha az igazán nagy vállalkozások egyre szűkítik beszállítói körüket, és így abba igen nehéz bejutni; a multinacionális cégeknek gyakran a beszállítói is multinacionális vállalkozások. Némileg gyorsabb a folyamat, ha a végterméket előállítónak közvetlen érdekében áll a hazai hányad

növelése, mint a *Suzuki* autógyár esetében: terméke akkor minősül magyar (európai) eredetűnek, ha az EU és a társult országokból származó hozzáadott érték többségben van a japán komponenssel szemben. A cél elérhető, noha ahhoz is kell néhány esztendő.

4. táblázat

A magyarországi Suzuki autók értékének összetétele

	1992. október	1994. december	1996. december
1. Magyar Suzuki	19	23	24
2. Magyar beszállítók	6	27	29
3. Hazai hányad (1+2)	25	50	53
4. EU-beli beszállítók	4	12	17
5. Európai hányad (3+4)	29	62	70
6. Japán beszállítók	71	38	30
7. Összesen (5+6)	100	100	100

Forrás: Magyar Suzuki

Láthatóan két évbe került, hogy a hazai hányad az autók átlagos ráfordításainak felét kitegye, és négy év múlva haladta meg a kétharmados értéket az európai szereplők hozzájárulása. Más nagyobb befektetőnél is érződik a hazai hányad emelkedésének trendje, noha rendszerint nem ilyen

erőteljes ütemben. Arra is van példa, hogy egy multinacionális vállalkozás hazai letelepedése arra ösztönzi külföldi beszállítóit, hogy maguk is közelebb kerüljenek a fontos ügyfelükhöz (így települt le Székesfehérvárra a Ford-gyár megnyitását követően a Loranger, és az Audit is követte Győrbe több jelentős német cég).

A siker vagy sikertelenség kimondásával ezért kellően óvatosnak kell lennie az alapos elemzőnek, mivel a folyamatok nagy sebességgel képesek változni. Emlékezhetünk: az első szabad parlamenti választás pillanatában a magyar gazdaság pénzügyi helyzete reménytelennek látszott, a gazdaság és társadalom átállási sebességét viszont a valóságosnál sokkal kedvezőbbnek ítélték még befolyásos körök. Majd kiderült, hogy nagy erőfeszítésekkel ugyan, de megőrizhető az ország fizetőképessége, sőt viszonylag hamar vonzóvá lehet tenni az országot a külföldi stratégiai és portfólió-befektetők előtt. A sikeres tőkebevonás viszont az első időkben sokat nem segített hazánk nagy társadalmi problémáinak megoldásában: a munkanélküliség, a területi aránytalanság, a régi és újabb keletű szegénység, egész rétegek lecsúszása ügyében. Sőt sokak szerint a tőkeimport még markánsabbá tette a piacgazdaság természetében rejlő szétnyílási, differenciálódási tendenciákat.

A folyamatban levő mozgások megfigyelése alapján mégis látható a tőke és a modern technológia aránynövekedése a teljes magyar gazdaságban. A foglalkoztatás növekszik, és az elsőként fellendülő ipari és kereskedelmi központoktól távolabbra (keletebbre és délebbre) is élénkül a gazdasági aktivitás. Ezekre a kétségtelen tényekre jogosan hivatkozik a kormányzat, még akkor is, ha a gazdasági prosperitás térbeli és rétegek közötti terjedése lassabb és egyenetlenebb hazánkban a kívánatosnál. Az sem vitatható, hogy a magyar gazdasági és társadalmi intézményrendszer határozottan integrálódna az euroatlanti

szervezetekbe. Alapos indokok szólnak tehát a mellett, hogy visszacsatlakozási folyamatunkat sikeresnek valószínűsítsük.

Az ázsiai „kistigrisek” példája mégsem rólunk szól, hiszen más a magyar társadalom kormegoszlása, csoportos együttműködési készsége, fogyasztási és megtakarítási szokása. Az alkalmazkodási készségek terén megmutatkozó adottságaink alapján azonban az már most kimondható, hogy a velünk valóban összevethető nemzetgazdaságokhoz képest talán a legmesszebbre mi jutottunk abban a folyamatban, amely lassan maga számolja fel a tervgazdasági korszak második felében itt elterjesztett szolgai bedolgozói viszonyt a nyugatiakkal szemben. Mert önálló, saját név alatti számottevő kivitele bizony leginkább csak kelet felé irányult az akkori magyar (cseh, lengyel) gazdaságnak – de jól tudjuk, hogy milyen mesterkélt viszonyok közepette látzott az sikernek. Amint az orosz fogyasztó és vállalkozó válszthatott a „baráti” termék és a világcégek ajánlata között, akkor bizony döntése kiszámíthatóan nem javunkra dőlt el. Látszat volt tehát a Ikarus, Videoton, a magyar gyógyszeripar vagy konzervipar nagysága és versenyképessége. Ezt már tudjuk. De azt is látni, hogy komoly modern iparágak újrászülettek vagy újként születtek (elektronika, autógyártás), és még a hagyományosnak tekinthető iparágakban – mint amilyen a buszgyártás – is életképes új vállalkozások jöhettek létre.

Igaz, az eredményekhez szinte mindig kellett külföldi tőke és technika (ideértve a vezetési készségeket is). De minden egyes sikeres eset attól sikeres, hogy a mai átalakuló magyar társadalom lehetővé tette a vállalkozás létrejöttét. A befogadó, adaptációs és az innovációs készségek fontosságát pedig nem lehet eléggé kiemelni; ilyen készségek sajátos elegye áll a japán vagy – közelebbi példát véve – a finn felemelkedés mögött. Érzékelhetők már jelek és utalások formájában azok a mozgások, amelyek

a magyar társadalmat úgy hozzák lépésenként közelebb az európai nemzetek nivójához, hogy sem az ázsiai tigris-modell, sem a német vagy amerikai ipar hátsódvara nem lesz ránk illő hasonlat.

Az elmondottakból kiolvasható bizonyos reményteli optimizmus is. Holott tudjuk: sok múlik ismét azon, hogy merre fordul a világ, és változóban lévő szerkezete esélyt vagy veszélyt hoz-e ránk. De azt is meg lehetett tanulni az elmúlt időszak tapasztalataiból, hogy esély és veszély dolgában végső soron az egyén, a közösség, a nemzet önértékelése, helyzetértékelése és cselekvési képessége dönt.

BOD PÉTER ÁKOS

Jegyzetek

- 1 *The Role of International Financial Institutions: The Polish and Russian Experiences 1989-93.* In: Schönfeld. ed. 1995. Hozzáteszi: az adatokat az IMF a lengyel pénzügyminisztériumtól kapta, vagyis a durva tévedés felelősségében másokkal osztozik a Valutaalap. Mégis tény, hogy a valutaalapi szakértők azonosultak ezekkel az előrejelzésekkel, amelyekre azután a hitelek fejében elfogadtatott lengyel kormányzati programok épültek.
- 2 *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában – Ahogy Leszek Balcerowicz, Bod Péter Ákos és Václav Klaus látta.* Széphalom Könyvműhely, 1997.
- 3 *Heineken*, aki másokkal együtt szintén az információs technológia széles körű elterjedésének tudja be az amerikai gazdaság immáron éveken át tartó – tehát nem kizárólagosan a fellendülési ciklusból adódó – erőteljes emelkedését. *BIS Review.* 18/2000.
- 4 Megjegyzendő, hogy az évtized elején használt csoportosítás nem azonos a későbbivel (a nyersanyagok csoportja korábban tartalmazta a félkész termékeket és az alkatrészeket is, a feldolgozott termékek csoportja helyett pedig a fogyasztási cikkek tartoztak abba a sorba), így szigorúan csak a két utolsó oszlop hasonlítható össze.
- 5 *Ecostat: Bővülő Európa. Tények és tanulmányok.* Miniszterelnöki Hivatal, 2000. március.

An'

MITŐL SIKERES A MAGYAR GAZDASÁG?

Ezzel a címmel tartott konferenciát szeptember 30-án a Magyar Polgári Együtműködés Egyesület. A VI. Polgári Gondolán Martonyi János külügyminiszter A gazdaság makromutatói és a társadalmi közérzet című nyitóelőadása után egy nagy- és egy kisvállalat vezetője számolt be cégének fejlődéséről. Az alábbiakban ezek szövegét közöljük. A záró előadást A siker tényezői és ke-rekkötői címmel Bod Péter Ákos egyetemi tanár tartotta.

A felszívelésről

Sugár András (Westel Mobil Rt.): Egy nagyvállalat eredményei és gondjai

Martonyi János már elmondta, hogy gazdaságunk ma már sikeres, magam pedig, hála Istennek, egy sikeres gazdasági vállalkozás vezetőjeként kaptam a szíves meghívást.

Jó hírrel kezdem: Szeptember 27-én Isztambulban az Európai Minőségi Fórumtól mintegy 20 vállalkozás kapott kitüntető oklevelet. Köztük két magyar nagyvállalat: a szentgotthárdi Opel és a budapesti Westel, valamint két kisvállalat: egy tiszaujvárosi és egy hódmezővásárhelyi kft. Hozzáteszem, hogy például Hollandiából senki sem kapott ilyen elismerést.

Ezek – és a korábbi hasonló – elismerések komoly eredmények. Azt jelentik, hogy az ember hajlandó tanulni, hajlandó megmérgetteni magát, kész szembenézni a gyengeségeivel és azokat kijavítani, ugyanakkor állandó fejlesz-tésre kötelezi el magát. Gondolom, az egész gazdaságra is

ÓBUDA, REFORMÁTUS PAPLAK

Kós Károly, 1908–1909

ez kell, hogy igaz legyen. Szeretnénk, hogy ez a sikertörténet tartós és hosszú távú legyen. Ehhez tudnunk kell, hogy mivel kell szembenéznünk, ha rövid vagy hosszú távon értékeljük önmagunkat.

Rövid távon a növekedésünk, exportunk, sok mutatónk rendkívül jó. A versenyképességünkkel már vannak problémák. A hatékonyság és a vállalkozások kultúrája területén még javítanunk kell. Elmaradott a kutatás, egészségügy, környezetvédelem, noha ezek rendkívül fontosak. Igaza van Károly brit trónörökösnek, amikor azt mondja,

hogy jó üzletet csak egészséges társadalommal lehet megvalósítani. Ezek a lemaradások komoly versenyhátrányt jelentenek.

Ezekkel a kérdésekkel azonban nem csak mi foglalkozunk. Amikor jöttem haza az olimpiáról, arról olvastam az ausztrál újságokban, hogy az országban az ausztrál arany-sikerek mellett nagy megdöbbenést okoz az ausztrál dollár árfolyamának zuhanása. Lázasan elkezdtek vizsgálni, hogy mi történt a gazdaságukkal. Miért ítéli meg a pénzügyi piac negatívan a dollárjukat éppen az olimpia idején. Arra jöttek rá, hogy relatíve keveset költöttek az utóbbi időben fejlesztésre és kutatásra. Azt mondják magukról – ami azért nekünk is üzenet –, hogy azok az országok, amelyek lekerekítik, csökkentik ezeket a költségeket, azok egyszerűen meghívják a versenytársakat, hogy jöjjenek és rabolják el a piacukat.

Nálunk is erről van szó. Ha a kutatásra, fejlesztésre nem költünk eleget vállalati és nemzetgazdasági szinten, és nem fejlesztjük hatékonyan a gazdaságot, akkor a versenyképességünk romlik, szabad prédává válik ez a piac. A kialakulóban lévő európai társadalmakban szabad gazdálkodás lesz abból a szempontból, hogy ki hova megy, ezért a versenyképességünket nagymértékben fejleszteni kell.

Ezt a kérdést abszolút és relatív módon is, más országok értékeihez, mérőszámaihoz képest is állandóan napirenden kell tartanunk, és vizsgálnunk kell, hogy ki merre megy. Ezért nagyon fontos például az üzleti kiválóságban elért eredmény, amiről az elején beszéltem. Mert mi magunkról szívesen mondjuk, hogy igen, itt vagyunk Európa szívében, mi regionális vezető szerepre törekszünk. De csak akkor lehet vezető szerepre törekedni, ha mások is úgy érzik, hogy jók vagyunk. Ebből a szempontból az, hogy négy magyar vállalkozás az üzleti kiválóság terén, európai szinten az élre kerül, már figyelemre méltó eredmény. Különösen, ha tudjuk, hogy egy ukrán cég kivételé-

vel a környezetünkéből, a szomszédos országokból senki sem volt ott.

A technológiai fejlődés középpontjába kerülünk és ezt elismertetnünk a világgal nagyon nehéz. Következtes, hosszú távú elkötelezettséget, munkát igényel. Olyan programok kellene, amelyek adózással, szabályozással, oktatással, képzéssel a vállalkozások fejlődését segítik. Ezért fontos az ipar, a szolgáltatás és a kormányzat közötti együttműködés kialakulása és fejlődése, ami segíthet abban, hogy a helyes döntéseket megtaláljuk.

Persze gyors eredmény nincs. Nagyon sokszor neki kell futnunk egy-egy probléma megoldásának, hogy eredményt érjünk el. A Westelnél 1993-ban kezdtünk a minőség kérdésével foglalkozni, három év múlva nyertük meg a magyar nemzeti minőségi díjat. De attól kezdve is folyamatosan dolgoztunk azon, hogy még előbbre lépjünk, és újabb négy év kellett ahhoz, hogy Európában is dobogósak legyünk.

Az út tehát nagyon hosszú, de megvan hozzá az erőforrás. Ausztráliáról mondják, hogy jelentős természetes erőforrással és szellemi energiával rendelkezik. Ha azonban az üzleti és adózási környezet nem megfelelő, olyan országok fogják ezeket a tehetségeket kihasználni, amelyek jobban megértik az üzleti valóságot. Ezt elmondhatjuk itt, Magyarországon is. Elismerve, hogy fantasztikus talentumaink és lehetőségeink vannak, következetesnek kell lennünk ezek kihasználásában. Olyan szervezetekre, vállalkozásokra és olyan kormányzati magatartásra van szükség, ami hajlandó változni és megújulni.

Mindig vannak úgynevezett divatos szavak. Most Isztambulban az a szó járta, hogy *diversity*, sokszínűség. A sokszínűséget ki kell használni, mint tartós versenyelőnyt. Az emberi erőforrásban rejlő sokszínűséget tolerálni kell. Felszínre kell hozni minden kreatív ötletet, és valahogy be kell építeni a vállalkozásról, a gazdaságról alkotott víziónk-

ba. A változás készségét, a tanulás készségét ki kell aknázni, mert ez fog segíteni üzleti koncepciók kidolgozásánál, a tudás megosztásánál. Magyarországon olyan fafejűek vagyunk, hogy nem vagyunk hajlandók egymásnak segíteni. Mindenki ül a maga kis szemétdombján és kukorékol. Ez a vállalaton belül is így van. A legnehezebb dolog, hogy készek legyünk megosztani egymással a tudást, vagy készek legyünk azt mondani, hogy nem tudom.

Nekem is ez volt a legnehezebb. '92-ben azt mondták nekem az amerikaiak, hogy András, téged szeretünk, csak ne mondd mindig azt, hogy tudom. Mert az idegesít minket. Ha állandóan azt mondd, hogy tudom, én meg tudom, hogy te nem tudod, akkor állandó feszültség lesz közöttünk, és ha nem engeded meg, hogy segítsünk neked, akkor le fogunk váltani. Tehát vállalaton belül is meg kell osztani a tudást, és alázattal közeledni a témákhoz, mert abból sok jó származhat.

A stratégiai kapcsolatok kiépítésénél is nagyon gondosan kell eljárni. Kis ország vagyunk, kicsi a piacunk, nem tudunk meglenni nyitottság nélkül. Stratégiai kapcsolatokat kell építenünk, és ki kell használni a bennük rejlő lehetőségeket. Olyan szervezeteket kell létrehozni, amelyek növelik az innovatív tartalékainkat. Ehhez sok minden kell, de az nagyon fontos, hogy az informatika mindenütt jól működjön, mert ez mai szemléletünk szerint döntő kérdés. Ehhez informatikusok kellene, amivel megint visszakanyarodunk az oktatáshoz. Az európai országok felismerték, hogy rengeteg informatikusra van szükségük. Ehhez a legegyszerűbb, ha keletről importálják a tudást, ahogy ez napjainkban zajlik. Adnak a keletről érkezőknek zöld kártyát és akkor majd „boldogok lesznek”. Meg kell teremtenünk a lehetőséget, hogy a szakemberek Magyarországon jól éljenek, itt hasznosítsák a tudásukat, tapasztalatukat. És ez a mi felelősségünk. Fejlesztési centrumokat kell kialakítani, amelyek vonzzák ezeket a fiatalokat. Ha az indiaiak meg

tudják csinálni Bangalore-ban, akkor mi is meg tudjuk csinálni Magyarországon. Azt a tudást, amink van, itthon kell tartani vagy villámgyorsan újratermelni.

Végül néhány gondolat arról, hogy a dolgozókkal hogyan kell vagy lehet foglalkozni. Még '96-ban az amerikai tulajdonosoktól hazahoztam egy modellt a dolgozói elégedettség mérésére – meg is mosolyogtak érte a kollégáim. Aztán addig finomítottuk, hogy most már nálunk is alkalmazzuk. Évente egyszer megmérjük, hogy az 1300 dolgozónknak mi a véleménye a saját munkahelyi szervezetükről, a saját céljaikról, életükről, a kettő összeegyeztethetőségéről. Nagyon sok probléma merül fel ebben az évi 900-920 válaszban, amivel foglalkoznunk kell, mert a vállalatok belső elégedettsége az a tartalék, amivel a munkát javítani lehet. A belső elégedettségnek mindig magasabbnak kell lennie, mint az ügyfelek elégedettségének, aminek viszont mindig növekednie kell. Ezt pedig csak a tartalékainkból tudjuk elérni. Az európai minőségi kritériumrendszer rendkívül nagy súlyt helyez a dolgozói elégedettségre is. Tehát megint visszakanyarodtunk ahhoz az alapgondolathoz, hogy az emberi erőforrás mennyisége, minősége fogja meghatározni a jövőnket.

Molnár Ferenc (Pécsely):

Egy vállalkozás története

Akis- és középvállalkozások a versenyszférában foglalkoztatottak felének adnak munkát, és a bruttó hazai termék 28, realisabb becslések szerint 35 százalékát állítják elő úgy, hogy a vállalkozások összes saját tőkéjének mindössze negyedét működtetik. Mindezek jobb megértéséhez szeretnék a saját példám bemutatásával hozzájárulni.

Az elmúlt tíz év egyik sajátos – és kedvezőtlen – jelensége, hogy a magyar műszaki értelmiség nem került tö-

megesen cégalapító helyzetbe. A piaci ismeretek hiánya, a teljes tőkenélküliség, a nyelvismeret hiánya mind hozzájárultak a fenti folyamathoz, de legalább ennyire hiányzott a határozott kormányzati szándék is a hazai közép-*vál*lalkozói réteg megteremtésére.

Rám is érvényes lett volna a fenti helyzet, ha maradok a balatonfüredi hajógyárban, ahol pályakezdő mérnökként dolgoztam. Szerencsés véletlennek köszönhetem, hogy a nyolcvanas évek elején munkaajánlatot kaptam egy ausztriai üzemtől, ahol aztán fejlesztőmérnökként dolgozhattam. Cégünk dinamikusan fejlődött, a világ élvonalbeli versenyzői számára készítettünk hajókat, amikkel sorra nyerték a világversenyekeket. Úgy tűnt, hogy kreatív mérnöki munkám meghozta a várt anyagi sikert is. Családommal együtt kint éltem Ausztriában, egy rendezett ország fejlődő gazdaságának voltunk haszonélvezői.

Ezekbe a békés évekbe robbant be a magyarországi átalakulás híre. Barátaim egyre gyakrabban kérdezték, hogy mi keresnivalónk van még Ausztriában, hiszen azok az okok, amelyek miatt elmentünk, már rég megszűntek, talán itthon is szükség lenne a munkámra. Egy új fejlesztés eredményeképpen születő gyártáshoz ekkortájt kerestünk telephelyet, és a számításba jöhető országok közül Magyarországot ajánlottam. Így alakult meg 1992-ben a Carbon Kft., melynek az volt a feladata, hogy a nagy világversenyekek résztvevői számára versenyszörföket gyártson. A társaság kizárólag exportra dolgozott, egy bérelt üzemben, 20 alkalmazottal. Egyidejűleg hazaköltöztem a Balaton-felvidékre, Pécselyre.

A kft. megalakításába teljesen naivan vágtam bele, váltottam a fejlesztő mérnöki munkakörből az ügyvezetői munkakörbe. Ha nincs ez a naivitásom, talán el sem merem kezdeni a vállalkozás kiépítését. Fogalmam sem volt arról, hogy a vállalkozáshoz tevékenységi, működési és telephelyengedélyek szükségeltetnek, hogy a behozott gé-

pek bonyolult honosítási eljáráson kell hogy átessenek, hogy minden egyes kisgéphez, kapcsolóhoz külön-külön vizsgálat szükséges, és a többi. Eleinte a zacskóban őrzött számviteli bizonylatokat időnként leraktam egy megbízott könyvelő asztalára, bízva abban, hogy ezzel az állammal szemben minden elszámolási kötelezettségemnek eleget tettem. A számtalan hatóság létéről sem tudtam, azt hittem, hogy egy cégbírószági bejegyzés feljogosít ennek a páratlanul szép gyártásnak a folytatására.

Alig egy évvel az alakulás után megpróbáltam bővíteni a profilt olyan termékkel, amelynek kifejlesztésében már korábban is közreműködtem. Célszerű volt tehát felvenni a kapcsolatot a hazai járműipar jeles képviselőivel, felkínálni gyártási lehetőségeinket. Szerencsés véletlennek köszönhetem, hogy ez idő tájt az egyik legnagyobb autóforgalmazó cég megbízott azzal, hogy a piacon jól bevált autóinak külső formaelemeit újítsam fel. Nem volt nehéz ehhez a megbízáshoz külföldi partnereket találni, akik hajlandók voltak a magyarországi értékesítés reményében technológiai ismereteket, gépeket és tőkét biztosítani számunkra. Így kerültem kapcsolatba egy bajor és egy osztrák vállalatcsoporttal, akik a délnémet autógyárak elfogadott beszállítói voltak, szaktudásuk, műszaki színvonaluk elismert volt. Az ő segítségükkel indítottuk el a programot.

Korábbi megbízóim, akiknek a hajókat készítettük, egyik napról a másikra eladták franciaországi gyárukat egyik vetélytársuknak, akik inkább saját kapacitásuk jobb kihasználásában voltak érdekeltek, és tőlük a magyarországi beszállítói helyzetnek a fenntartását nem lehetett remélni. Ezzel a legfontosabb exportpiacunkat elvesztettük. Kilátástalan helyzetünket csak rontotta, hogy az üzemcsarnokunk bérleti díja, a szolgáltatások költségei robbanásszerűen emelkedtek. Könnyű volt kiszámítani, hogy a megszűnőfélben lévő gyártással és a közelgő téllal nem tudunk megbirkózni.

Sikerült újdonsült partnereimet meggyőzni arról, hogy nem feladni, hanem folytatni kell, és egy elhagyott tsz-tenézet romos épületeit ajánlottam nekik. Gépeinket kiraktuk a mezőre, és elkezdtek a romokat, a trágyát és egyéb szemetet eltakarítani. A tél beállta előtt egy istálló-épületet átalakítottunk ipari csarnokká, és a betelepített gépekkel folytattuk a termelést. Munkatársaink jó része nem vállalta a mostoha körülményeket, a távolról való utazást. Így nem volt más lehetőségünk, mint a helyben élő fiatalok közül kiválasztani azokat, akik hajlandók voltak egy jövőbeni érdekes gyártásért elszegődni hozzánk.

Gyártóterületünk fejlesztése, korszerűsítése folyamatos beruházást igényelt, amelynek finanszírozása két csatornán keresztül történt: a társaság teljes nyereségének visszaforgatásával, másrészt külföldi partnereink hiteleiből. Az egymás után berendezett csarnokokban folyt a termékek hazai piacra és exportra való előállítás. Míg a hazai piacon a szűkös fejlesztési lehetőségek szabtak korlátot, addig a külföldi partnereink eleve azokat a szegmenseket telepítették Magyarországra, melyekben az élők munká aránytalanul magas volt; ezeket fejletlen technológiának lehet nevezni, vagy a sorozatok nagysága az anyaüzemekben használt gépsorokon nem volt gazdaságos. Ezzel próbálták a hazai piaci helyzetüket javítani.

Folyamatosan törekedtünk azoknak az eljárásoknak a hazai bevezetésére, melyek Nyugat-Európában ipari szabványnak számítanak, ám nálunk az elmúlt 30 év más ritmusú fejlődése teljes alkalmazásukat nem tette lehetővé.

A megteremtett gyártókapacitás egyre inkább vonzotta partnereinket, akik szerettek volna túlsúlyt vagy kizárólagosságot biztosítani saját termékeik számára. Ennek a folyamatnak az volt a veszélye, hogy kiszolgáltatott helyzet jön létre, amelyet tetézhethet egy nem túl korszerű termék gyártásának az állandósulása. Ez ellen csak úgy tudtunk ha-

tékonyan védekezni, hogy a megszerzett technikai ismereteket, az egyre jobban megismert piacot és a minőségi fejlődést kihasználva újabb és újabb partnerek után néztünk. Igyekeztünk sokszínű piacot kialakítani, dolgoztunk a Mercedesnek, az Ikarusnak, amerikai cégeknek, az osztrák államvasutaknak és még jó néhány cégnek.

A változatos partnerkör segített elkerülni a függőség csapdáit, közben lassan, folyamatosan építkeztünk, fejlődünk tovább. Mára nemcsak az épületek és a környezet képe változott meg, hanem kiépítettünk egy olyan információs rendszert, amely az internetet és az elektronikus banki rendszert is magába foglalja, és használjuk mindazokat a gyors adatátviteli lehetőségeket, melyek Európa bármely fejlett országában is megállnák a helyüket.

A kibocsátott termékek minősítése a legújabb ISO szabvány szerint történik, ennek köszönhetően a reklamációk és a javítási költségek szinte elenyészőek. Munkatársaink egyre jobban végzik feladatukat, az ellenőrzés egyre hatékonyabb, a termékek előállítása is egyre gazdaságosabb. Fel kellett ismernünk, hogy számunkra csak egy fejlődési út létezik, és ez a mély gyökerű fa növekedésének alapelve. Az időjárás viszontagságainak ellenállva, hol vékony gyűrűvel, hol vastagabban növekedve, évről évre erősödik és terebélyesedik. Növekedése nem látványos, de tömege évről évre több és értékesebb lesz, mígnem kitölti a rendelkezésére álló teret. Igényesen, nap, mint nap a tökéletesebbre törekedve, a létrehozott tárgyak szeretetével lehet csak megtalálni helyünket a világban. Ha nem tesszük fel kritikusan magunknak a kérdést, hogy miért ránk és a mi termékeinkre van szükségük partnereinknek, óhatatlanul is elveszünk a közepszerűségben.

Kiad: Moór Gyula

Életrajz

K: Szabadfalu-Tócsa

Ch

EMLÉKEZÉS MOÓR GYULÁRA

Moór Gyula (1888–1950) a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodás méltán elismert alakja volt. Tudósként európai rangú életművet hagyott maga után, pedagógusként jogásznemzedékeket tanított a szegedi és a budapesti egyetemen, illetve tudományszervező, közéleti-politikai szerepe is méltóvá teszi, hogy halálának ötvenedik évfordulóján megemlékezzünk róla.¹

A pályakezdő Moórt az 1920-as évek elején joggal nevezte az „új magyar jogfilozófia” megteremtőjének Horváth Barna, a neves pályatárs. Moór újszerűsége „összefoglaló” szemléletmódjában öltött testet, melyet későbbi kritikusai nem minden ok nélkül eklektikus fölfogásnak neveztek. A neokantiánus jogfilozófiához való kötődésében Moórra a legnagyobb hatást Rudolf Stammler és Somló Bódog gyakorolták. Rajtuk kívül Hans Kelsen nevét kell megemlíteni, akinek az elmélete – bár sokat vitatkozott vele – mindenkor viszonyulási pontként hatott jogbölcseletére. Moórt saját jogfilozófiai rendszerének kialakításában a rá nagy hatást gyakorló filozófiai és jogbölcseleti előzmények problémafölvetéseinek komplex szemlélete jellemzi. Az 1923-ban megjelent Bevezetés a jogfilozófiába című első összefoglaló jellegű művében a jogfilozófia három önálló vizsgálódási területéről beszél: 1.) a jog fogalmának meghatározása („jogi alaptan”), 2.) a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálata („a jog szociológiája”) és 3.) a jog helyességének kérdése („jogi értéktan” vagy jogi axiológia). Már ebben a művében megfogalmazta a tágabb

értelemben felfogott jogfilozófia negyedik kérdésköréként a „tételes jogtudományok módszertaná”-t.

Moór a 1920-as évek végétől a neokantiánus filozófiában új utakat kereső – Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert nevével fémjelzett – „badeni” vagy más néven „értéktani iskola” által megfogalmazott paradigmákon próbálta jogfilozófiai rendszerét továbbépíteni. Ennek során a neokantiánus jogbölcselet központi problémáját jelentő valóság (Sein) és érték (Sollen) világának szigorú elkülönítése helyett a kiengesztelhetetlen ellentétet vallókkal szemben e két szféra közötti kapcsolatot kereste, melynek következményeképp a jogot az „értékes valóság” birodalmába tartozó jelenségként értelmezte. Míg az 1930-as években Heinrich Rickert fölfogásában vélte a legtöbb fogódzót megtalálni, addig az 1940-es évek elejére Nicolai Hartmann újhegeliánus indíttatású filozófiai tézisei kerültek előtérbe elméletében. Az 1940-es évek elején megjelent munkáiban a neokantiánus és újhegeliánus filozófiai gondolatok szintéziseként fölfogott „újabb kultúrfilozófiai irányzat”-ban látta a jogbölcseleti gondolkodás megújításának lehetőségét. Mindezek következtében a jogban nemcsak absztrakt előírásokat tartalmazó szabályrendszert látott, hanem egyben azoknak az emberi cselekvéseknek a testi-lelki realitását is, amelyekben a jog szellemi tartalma élő valóságot nyer. Sajnálatos tény, hogy a közbejött háború és az azt követő mozgalmas évek elvonták az idejét az új filozófiai alapokra épített jogbölcseleti rendszer kidolgozásától. Moór munkásságának legmaradandóbb – a későbbiekben is legtöbbször hivatkozott – része a jog fogalmával összefüggő vizsgálódása. Valójában ez az a kérdéskör, melyben legerősebben érvényesült tanítómestere, Somló Bódog hatása. A hatalmi és kényszerelméletek sokaságában a társadalmi ténylegesség gondolatának a jog fogalmába való beemeléseivel Moór árnyaltabbá tette a jog mibenlétének vizsgálatát, lehetőséget nyitva a jog mögötti

hatalom sajátosságainak vizsgálatára. Főbb művei: *Stamm-ler „Helyes jogról szóló tana”* (1911); *Macht, Recht, Moral* (1922); *Bevezetés a jogfilozófiába* (1923); *A logikum a jogban* (1928); *Zum ewigen Frieden* (1930); *A jogi személyek elmélete* (1931); *A természetjog problémája* (1934); *Szociológia és jogbölcselet* (1934); *Jogfilozófia* (1936); *A jogrendszerek tagozódásának problémája* (1937); *A szabad akarat problémája* (1943); *A jogbölcselet problémái* (1945); *Tegnap és holnap között* (1947).

Jogbölcseleti munkásságának általános értékelését követően lássuk, milyen életpályát futott be a XX. századi magyar jogfilozófia e markáns alakja.

Moór Gyula 1888. augusztus 11-én született Brassóban, az evangélikus egyházmegye akkori főesperesének fiaként. Középiskolai tanulmányait a brassói evangélikus szász gimnáziumban kezdte meg, de érettségét a helybeli római katolikus főgimnáziumban szerzett. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte. 1913-ban avatták „sub auspiciis regis” a jogtudományok doktorává. Tanárai közül számára a legfontosabb – a későbbi atyai jó barát és mester – Somló Bódog volt, aki ekkor már az európai jogfilozófiai gondolkodás méltán számon tartott képviselője. Két hosszabb lélegzetű tanulmányutat tett Németországban 1912 és 1914 között. Halléban megismerkedett Rudolf Stammlerrel, a kontinensen ekkor uralkodó neokantiánus jogfilozófiai irányzat megalapítójával. 1914-ben az eperjesi jogakadémia tanára lett, de mielőtt érdemben is elfoglalta volna katedráját, a háborús események közbeszóltak. A több mint négyéves katonai szolgálat megakadályozta, hogy tényleges oktatói tevékenységet folytasson Eperjesen. Kapcsolata a tudománnyal ez idő alatt sem szakadt meg. 1917-ben Kolozsvárott Somló Bódog bábáskodása mellett „jogbölcselet tárgykörből” habilitált. 1918 végén szeretett professzora és mentora maga mellé hívta a kolozsvári egyetemre, ahol a nemzetközi

jog nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Kollégái között – egykori professzora mellett – a korabeli magyar jogtudomány kiváló művelői találhatók: Boér Elek, Kolozsváry Bálint, Kiss Mór, Lukáts Adolf, Kossutány Ignác, Menyhért Gáspár, Tóth Károly, Kuncz Ödön, Réz Mihály, Szandtner Pál.

A háború utáni kaotikus viszonyok 1919 májusára ellehetetlenítették az egyetem további működését, s a bekövetkezett társadalmi-politikai mozgások alma matere kényszerű, a trianoni határok által szabdalt Magyarországra való költözését eredményezték. Az egyetem és így Moór Gyula – rövid budapesti kitérő után – Szegeden folytatta működését, ahol a két világháború közötti jogtudomány olyan kiválóságainak társaságában taníthatott, mint Ereky István, Finkey Ferenc, Irk Albert, Laky Dezső, Személyi Kálmán.

A szegedi évek alatt (1921–1928) vált szűkebb szakterülete, a jogfilozófia első számú hazai képviselőjévé. Az évek múlásával társadalmi, tudományos elismerései és megbízatásai is gyarapodtak, így a Magyar Filozófiai Társaság, a Magyar Társadalomtudományi Társaság, a Mikes Irodalmi Társaság választmányi tagjává, valamint a Magyar Külügyi Társaság és a szegedi székhelyű Dugonics Társaság tagjává választották. Az 1924/25. tanévben dékán, a következő évben prodékán volt. Tudományos tevékenysége elismeréseként 1925 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta. A Pauler Ákos, Finkey Ferenc, Angyal Pál és Kornis Gyula aláírásával jegyzett úgynevezett tagajánlásban olvashatjuk: „Moór Gyula dolgozatai csaknem kivétel nélkül a jogbölcsezet alapvető kérdéseivel foglalkoznak. Minden dolgozatát a jogtudományokban és a bölcséleti disciplinákban való teljes jártasság, éles ítélő- és elemző képesség, bátor kritikai szellem, világos eleven stílus jellemzi... Moór Gyula nagy készültsége, írói hivatottsága, tudo-

mányszeretete alapján joggal várhatjuk a kiváló tudományos művek egész sorozatát. Eddig igen eredményes irodalmi munkássága máris érdemesíti arra, hogy a tek. Akadémia a levelező tagsággal jutalmazza, s ez által is kötelezze őt a további lankadatlan tudományos munkára”². Akadémiai székfoglaló előadását *A jogi személyek elmélete* címmel tartotta, mely kérdésköréről később (1931) – az Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozatában – terjedelmes monográfiát írt.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1928-ban a Csarada János távozása óta (1920) betöltetlen jogbölcselet tanszékére Moór Gyulát hívta meg. Ez a fölkérés természetesen igen csábító volt az alkotó ereje teljében lévő, még mindig fiatal (40 éves) tudósnek, hiszen az egyetemek közötti nem hivatalos hierarchiában, illetve a tudományos és közéleti elismertségben ez feltétlenül előrelépést jelentett számára. Bruckner Győző erről így emlékezik: „... kinevezése általános örömet keltett tudományos körökben, mert értékes irodalmi munkásságával hírnevet szerzett magának nemcsak hazánkban, hanem főleg német nyelven megjelent tanulmányaival már külföldön is.”³

A budapesti egyetemen 1929 őszétől kezdte meg tényleges oktatói tevékenységét. Püski Sándor – Moór Gyula egykori tanítványa, aki 1930-ban kezdte meg egyetemi tanulmányait Budapesten – a korabeli professzori garnitúra egyik legkiemelkedőbb alakjaként említi visszaemlékezésében. Más hallgatói elbeszélés szerint Moór „lebilincselő előadó” volt, s habár némiképp elfogultnak is tetszik az egykori tanítvány jellemzése, mégis sokat sejtető az a visszaemlékezés, mely szerint „[ő] volt az a jogfilozófiában, aki az irodalomban Thomas Mann. A legelvontabb gondolatokat pár szóval közérthető formában fejezte ki, de úgy, hogy az meg is maradt az emberekben... Más volt a szemináriumban, ott rendszerint egyik cigarettát szívta

a másik után, hátratett kezekkel föl-alá sétált, arisztotelészi peripatetikus módon, és a föltett kérdésekre bő és kimerítő válaszokat adott.”⁴

Az évek múlásával a 30-as évek közepére, a pesti jogi kar tekintélyes professzorává válva egyre több tudományos és közéleti feladatot látott el. A korábbi tudományos testületi tagsága mellett tagjai sorába választotta a Kant-Gesellschaft, az Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, valamint a magyar Szerzői Jogi Szakértő Bizottság. 1935 elejétől a tekintélyes szaklap, a Zeitschrift für öffentliches Recht szerkesztőbizottságának tagja lett.

1935-ben Chorin Ferenc-jutalommal tüntették ki. A díjra jelölő akadémiai bizottság szerint: „Moór Gyula munkássága szinte iskolapéldáját mutatja a szüntelenül dolgozó, új meg új vizsgálati terepmokot kereső, az elhivatottságát érző tudományos elme tevékenységének.” A bizottság megfogalmazásában a jelölt „a magyar tudomány legkitűnőbb képviselői közé méltán beérkezett”.⁵

Az 1935/36-os tanévben a pesti jogi kar dékánjává választották. Megbízatásának időpontja – elődje, Szandtner Pál szerint – nem véletlen. Megválasztásakor a leköszönő dékán így fogalmazott: „Kiváló képességed s a külföldön is jól ismert tudományos neved méltóvá tesznek, hogy Egyetemünk fennállásának 330-ik sollemnis esztendejében Karunkat az Egyetemi Tanácsban s az Egyetemet majd ünneplő nagyvilág előtt képviseld. Tapasztalatod, megfontoltságod, mérsékleted, megértő kollegialitásod, cselekvő munkabírásod viszont képesítenek, hogy kormányzásában ennek a Karnak és egyetemnek, melyhez szíved egész melegével ragaszkodol, mindent megtenni tudj és akarj...”⁶ A következő évben a szokásoknak megfelelően a prodékáni tisztet töltötte be. 1937-ben – tízévi időtartamra – Tomcsányi Móric felsőházi rendes tag mellé felsőházi póttaggá választották meg.

Feltehetően az egyetemi ifjúság körében megmutató szimpátia jele lehetett, hogy neve 1937 tavaszán a Márciusi Front elődszervezetének tekinthető Egyetemi Kör lehetséges elnökeként fölmerült. A diáksághoz való kötődését még az 1948-as kényszernyugdíjaztatása alkalmából hozott kari tanácsi határozat is megemléltette.

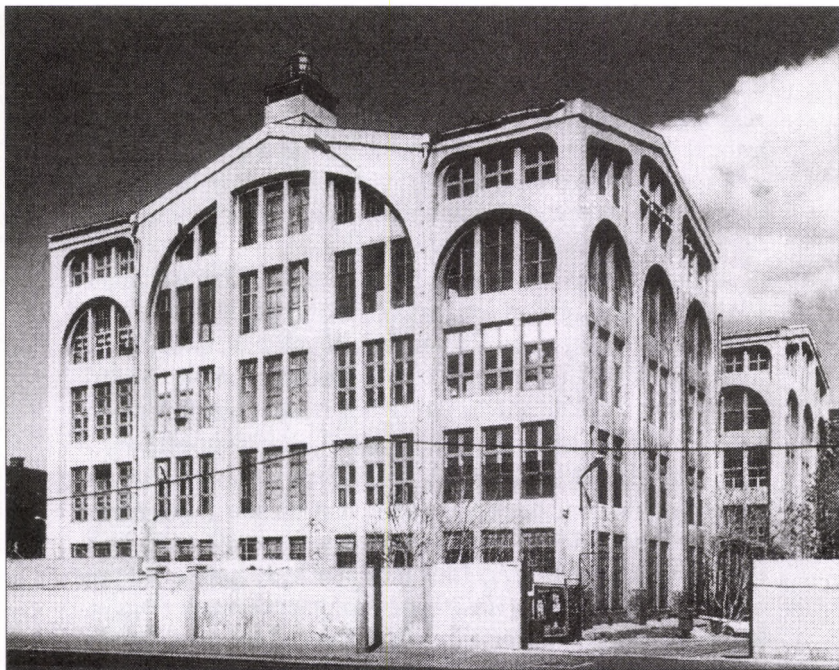
A hazai tudós társaság 1942. május 15-én az Akadémia rendes tagjainak sorába emelte. Ajánlói között a korabeli jogtudomány és kapcsolódó „társtudományok” kiválóságait találjuk: Balogh Jenő, Finkey Ferenc, Polner Ödön, Ereky István, Kolozsváry Bálint, Schütz Antal, Navratil Ákos, Dékány István, Tomcsányi Móric, Kuncz Ödön, Szladits Károly, Marton Géza, Nizsalovszky Endre. Az ajánlásban bátor kritikai szellemét, világos, közérthető stílusát és a nemzeti szellemhez való ragaszkodását emelték ki, melyek alapján Moór „bőségesen rászolgált” a nagy megtiszteltetésre.

Emberi tartását, gondolkodói nagyságát példázzák a háború kellős közepén, 1943-ban az akadémiai székfoglaló előadásában mondottak. A politikai szabadság, az erkölcsi felelősség és a zsarnoki állam kapcsán felemeli szavát az ártatlanul elítéltekért: „Hivatkozzanak bár a népi szolidaritásra, az államrezónra, vagy más külső célszerűségi okokra, ártatlanok elítélésére nem büntető igazságszolgáltatás, hanem legjobb esetben is csupán az állami szükséghelyzetből fakadó közigazgatási 'védelmi intézkedés'.” A vészterhes időszakban megfogalmazott kijelentései nyomatékos súllyal bírnak: „Szabad akaratú eszes teremtmény számára... az államhatalom erkölcsileg csak akkor elviselhető, ha nem zsarnoki, vagyis ha a politikai szabadság útján a hatalomnak alávetettek maguk is beleszólhatnak a hatalom gyakorlásába.”⁷

Az 1943-ban megjelent *A szabad akarat problémája* című könyvében mind a fasiszta, mind a kommunista diktatúrát elutasítva fogalmazza meg: „Ha... a diktatúra a kö-

nyörtelen terror eszközeivel tartja fenn magát –... –, akkor erköcstelensége még csak fokozódik: mert hiszen nem enged polgárai számára más szabad választást, mint választást a fizikai vagy erkölcsi megsemmisülés között.”⁸ E művében a háború borzalmai ellen is felemelte szavát, nem rejtve véka alá véleményét: „... a terrorisztikus diktatúra háborúja is a saját képére van teremtve. Attól a hatalomtól, amely saját polgáraiban nem tiszteli az embert, amely terrorlegényekkel és koncentrációs táborokkal dolgozik, nem várható, hogy meghajoljon az ellenséges katona s az ellenséges polgár emberi méltósága előtt. Nem meglepő tehát, hogy az európai kultúra kivirágzása óta aligha viseltek ilyen brutális módszerekkel, ilyen könyörtelen durvasággal háborút, mint ma.”⁹ Minden bizonnyal e sorok megjelenése is közrehatott abban, hogy Szálasi hatalomátvétele után lakását hátrahagyva kellett menekülnie. A nyilasok elől nővére pesterzsébeti otthonában talált menedéket.

Említésre méltó a Magyar Tudományos Akadémia 1943. évi nagyjutalmának odaítélése körüli vihar, amelynek során – elsősorban Moór bátor és harcias kiállásának köszönhetően – Hóman Bálint helyett Szekfű Gyula „Állam és nemzet”-e kapta meg az elismerést. E lépést a háború alatti Akadémián belül is megnyilvánuló szélsőjobboldali befolyás visszaszorítására irányuló törekvésnek szokták tekinteni, mely megpróbált liberális nemzeti egységet teremteni a kultúrában és a tudományban. A háború alatt tanúsított magatartásának megismerésére szolgál az az eset is, amikor szegedi kollégája, Horváth Barna és tanítványa, Bibó István kezdeményezésére – több neves professzor visszautasítása után – Moór támogatólag aláírta Vas Tibor, zsidó származású fiatal jogfilozófusnak a kormányzóhoz írt kérelmét, melyben a zsidótörvények alóli mentességért folyamodott. Valószínű ennek köszönhetően mentesült az ifjú kolléga – Moór későbbi utóda a pesti egyetemen – a hátrányos következmények alól.

EGYKORI FEGYVERGYÁR, BUDAPEST
Gut Árpád és Gergely Jenő, 1915

1945 tavaszán a budapesti ostromot követően Szandner Pál dékán mellett a „rendkívüli helyzetre” tekintettel a prodékáni funkció ellátásával bízták meg. A következő, 1945/46-os tanévre ismételten prodékánná nevezték ki, azonban az újabb megbízást már nem tudta ellátni, mivel ugyanerre a tanévre az egyetem Rector Magnificusává választották meg. Egyetemi rektorként jelentős szerepe volt az intézmény újraindításában, az oktatás, azon belül is a jogászképzés újjászervezésében. Ennek keretében támogatta az úgynevezett munkástanfolyamokat és a népi kollé-

giumok ügyét. Az 1946/47-es tanévben szokásos prorektori megbízatását töltötte, azonban a „soros”, orvostudományi kar által „delegált” rektor betegsége miatt a tanév jelentős részében „helyettes rektorként” az intézmény irányítása a továbbiakban is a feladata maradt. Egyetemi tisztségeinek sora ezzel azonban nem ért véget, hiszen az 1947/48-as tanévre ismételten -1935 után másodjára – a jog- és államtudományi kar dékánjává választották.

Feltehetően a háború előtti és alatti kiállása miatt 1945-ben, még rektori kinevezése előtt, följárnlották számára Magyarország moszkvai nagyköveti posztját, melyet nem fogadott el. (A követségi posztra később barátját, Szekfű Gyulát nevezték ki.) Közéleti tevékenysége ezt követően vált országosan ismertté, a tudomány „elefántcsonttornyából” valójában ekkor lépett ki. Az 1945. novemberi választásokat követően a Nemzetgyűlés első ülésén (november 29.) a választójogi törvényben az ország szellemi és közéleti vezető személyiségeinek fenntartott 12 hely egyikére megválasztották képviselőnek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front ajánlására. Így jutott mandátumhoz Moór a háború utáni első demokratikusan megválasztott parlamentben, olyan tekintélyes nevek mellett, mint Bölöni György, Dálnoki Miklós Béla, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály, Kodály Zoltán, Pátzay Pál, Szent-Györgyi Albert, Szőnyi István, Tamási Áron, Vámbéry Ruztem és Zsedényi Béla. A Nemzetgyűlés Naplója szerint a tizenkét név felsorolásakor egyedül Moór nevének elhangzása után volt hallható az „éljenzés és taps”.

A nagykövetségi poszt feljárnálását követően más, jelentősebb tisztségek betöltésénél is gondoltak rá. Egy alkalommal az igazságügyi miniszteri szék várományosaként tartották számon, sőt a köztársasági elnöki posztra jelöltek között is szóba került a neve. 1945 őszen a Magyar Tudományos Akadémia helye, szerepe, további sorsa kérdésében kibontakozó vita – melyben Moór igen aktívan vett

részt –, illetve a Szent-Györgyi Albert-féle „Természet-tudományos Akadémia” életre hívása következtében Kornis Gyula, az Akadémia akkori elnöke tisztéről lemondott. Az elmergesedett helyzet megoldása érdekében Moórt, a II. osztály elnökét bízták meg „helyettes elnökként” ideiglenesen az elnöki teendők ellátásával. A felkérő levél megfogalmazása szerint: „... az új elnök megválasztásáig, felmerült annak szüksége, hogy az Akadémia az elnök helyetteséül egy kiváló és érdemes tagját felkérje.”¹⁰ E kényes tisztelet 1946 júliusáig, az Akadémia részleges újjászervezéséig, Kodály Zoltán elnöki megbízatásáig látta el. Mindezek mellett még számtalan társadalmi, közéleti és szakmai szervezetben töltött be különböző funkciókat.

1945, mint egy perspektivikusan új kor kezdete természetesen a társadalomtudós Moórt is fokozottabb aktivitásra sarkallta. Meghívott előadóként „A demokrácia örvényei” című referátummal vett részt a később „demokráciavita”-nak elkeresztelt konferencián, melyet 1945. június 26. és július 6. között a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán rendeztek.¹¹ A tizenhárom előadó között a működő legjelentősebb politikai pártok képviselői és a tudomány emberei fejtették ki véleményüket a magyar társadalom legégetőbb kérdéséről, a szükséges politikai változások irányairól. A részt vevő előadók között találjuk Moór mellett Erdei Ferencet, Horváth Barnát, Ortutay Gyulát, Rákosi Mátyást, Szakasits Árpádot, Tildy Zoltánt, Teleki Gézá, Veres Pétert.

A belpolitikai életben 1947 tavaszán egyre erőteljesebb támadások kezdődtek a politikai (polgári) demokrácia intézményrendszere ellen. Egy korabeli írásában rendkívül diplomatikus módon, de félreérthetetlenül céloz a demokráciát fenyegető veszélyekre: „... hazánkban egy bizonyos felelőtlen oldalról egyre gyakrabban halljuk azt a felfogást, hogy a politikai demokrácia fenntartása mellett a szociális demok-

rácia eddigi eredményeinek a megőrzése és továbbfejlesztése kétséges, s hogy a szociális demokrácia érdekében szűkíteni vagy megszüntetni kell nálunk a politikai demokráciát.”¹² Egyértelmű utalást tesz ezzel a demokrácia „szociális” típusának egyoldalú dominanciáját követelők táborára. Visszautasítja azt a vádat, mely kétségbe vonná a „magyar nép” érettségét a politikai demokráciára: „A politikai demokráciának az az óriási előnye a többi nem demokratikus államformával szemben, hogy itt a nép, ha bűnhődik, azért bűnhődik, mert ő maga tévedett, de nem azért, mert egy erőszakos kisebbség vagy egy lelkiismeretlen diktátor tévedett.”¹³

Az 1947-es év nemcsak a magyar demokrácia, hanem Moór életében is fordulatot hozott. A belpolitikai helyzet, a hatalmi erőviszonyokban bekövetkező változások egyre határozottabb közéleti-politikai szerepvállalásra készítették. Nemzetgyűlési képviselőként a parlamenti politizálásban egyre aktívabban vett részt. Az 1947-es választásokon a Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt) jelöltjeként ismét bejutott a parlamentbe, de választási visszaélésekre hivatkozva az ekkor formálódó „szalámitaktika” első áldozataként pártja mandátumait megsemmisítették.

Az időközben bekövetkezett társadalmi-politikai változások mellett Moórt romló egészségi állapota is megakadályozta a további aktív közéleti tevékenységben. Az 1947/48-as tanévre szóló dékáni feladatának ellátásában betegsége már jelentősen korlátozta, sőt a tanév döntő részében Eckhart Ferenc prodékán helyettesítette. Egyetemi előadásainak megtartásával 1947 ősztől kollégáját, Gajzágó László professzort bízták meg, a következő tanévi „kötelező” prodékáni megbízatásáról már önként lemondott.

Az események felgyorsulását példázza az a parlamenti felszólalás, melyet 1947. december 10-én Weil Emí-

lia (MKP) képviselő nyújtott be Moór Gyula, a „hazaáruló fasiszta” Pfeiffer-párt „főideológusa” ellen. Ebben érthetetlennek tartja, hogy a párt feloszlata után még mindig megtűri a kar tagjai között, sőt még a dékáni tiszttel betöltésével is megbízzák. Interpellációja végén ekképp fogalmazott: „Kérem miniszter urat, a Pázmány Péter Tudományegyetem kötelékéből minél hamarabb távolítsa el. Gondoskodjék az egyetem demokratikus szelleméről, hogy egyesek ne tekinthessék az egyetemi tanszéket egy életre szóló búvóhelynek, ahonnan az antidemokratikus, fasiszta szellemet büntetlenül lehet terjeszteni.”¹⁴ Az interpellációra Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1948. március 4-én azt válaszolta: „Az interpellációnak dr. Moór Gyulára vonatkozó részével kapcsolatban közölhetem, hogy múlt év december hó 9-én dr. Moór Gyula öt hónapi betegszabadságra távozott, ahonnan legjobb tudomásom szerint nem is tér vissza.”¹⁵ A tárcza miniszterének magabiztos kijelentése Moór egyetemi pályafutásának végét jelentette.

1948. december 31-ével „végleges nyugállományba helyezték”, bár még „érdemeinek elismerése mellett”. A kari tanács nyugdíjazása bejelentésekor a következő határozatot hozta: „... a kar – elvonatkoztatva a nyugalomba vonuló kartárs politikai magatartásának bármilyen megítélésétől – megbízza a dékánt, hogy fejezze ki a kar tagjainak kartársi érzelmeit és nagyrabecsülését, melyekkel iránta az európai tudós, a kiváló tanár, a megértő kollega, az ifjúság meleg barátja s egyben egyetemünk ügyeinek előmozdítója iránt viseltetnek.”¹⁶ A Magyar Tudományos Akadémia 1949-es átszervezésekor az új hatalom döntéshozói már ennyire sem voltak tapintatosak. Politikai okokra hivatkozva Moórt egyszerűen kizárták az Akadémia tagjainak sorából. Rehabilitációjára épp 40 évvel később, a rendszerváltás hozadékaként, 1989-ben került sor.

Moór Gyula 1950. február 3-án, életének 62. évében gégerákban hunyt el Budapesten. A halálát követő jogi kari tanácsülés – a korábbi tradíciókkal ellentétben – nem emlékezett meg az európai hírű tudós kollégáról.

SZABADFALVI JÓZSEF

Jegyzetek

- 1 Tudományos–életrajzi vonatkozású irodalomból lásd: *Moór Gyula 1888–1850*. (Az ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégium kiadványa) Budapest, 1988. (Szerk.: Szájer József és Tóth Ádám); Szabó József: Moór Gyula emlékezete (1888–1950) *Polisz*, 1989. 3. sz. 17–21. l.; Szabadfalvi József: Moór Gyula pályakezdése (1906–1918) *Jogtudományi Közlöny*, LIV. évf. (1989) 10. sz. 497–504. l.; Moór Gyula emlékezete. *Magyar Jog*, XXXVII. évf. (1990) 11. sz. 983–984. l.; „A demokrácia örvényei” *Valóság*, XXXIV. évf. (1991) 7. sz. 28–41. l.; Egy jogfilozófus professzor pályaképe. Moór Gyula Szegeden. (Portré) *Szeged Magazin*, 1992. 8. sz. 6. l.; *Kísérlet egy jogbölcseleti szintézisre (Moór Gyula „szegedi évei”)* Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica. Tom. VII. Miskolc, 1992. 177–205. l.; Moór Gyula, az MTA egykori megbízott elnöke. *Magyar Tudomány*, XXXVII. évf. (1993) 11. sz. 1392–1398. l.; Vonzások és taszítások *Magyar Jog*, XLII. évf. (1994) 11. sz. 654–660. l.; *Moór Gyula (Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe)* Osiris–Századvég, Budapest, 1994.; *Kísérletek egy jogbölcseleti szintézisre. Moór Gyula jogbölcselete*. In: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995. 143–209. l. 1
- 2 *Tagajánlások 1925-ben*. (Kéziratul) MTA, Budapest, 1925. 13–14. l.
- 3 Bruckner Győző: Vitéz Moór Gyula dr. budapesti egyetemi tanár. *Miskolci Jogász Élet*, V. évf. (1929) 1. sz. 10. l.
- 4 *Dr. Mály József ügyvéd visszaemlékezése egykori professzorára*. (1991. szeptember 11.) A riportot készítette: Szabadfalvi József. (Kézirat) Miskolci Egyetem Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet Könyvtára.
- 5 *Tagajánlások 1942-ben*. (Kéziratul) MTA, Budapest, 1942. 29. l.
- 6 ELTE Lvt. Iratok. 35. köt. Jkv. V. rendkívüli ülés. 1935. május 1.
- 7 Moór Gyula: Az akarat szabadságáról. *Budapesti Szemle*, 1943. 1. sz. 229–230. l.
- 8 Moór Gyula: *A szabad akarat problémája*. (Értekezések a filozófia és társadalomtudományok köréből. VI. köt. 1. sz.) Budapest, 1943. 144–145. l.
- 9 *Ul*. 147–148. l.
- 10 MTAK Kézirattár Ms 1364/36.

- 11 *Demokrácia*. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Kiadása, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945.
- 12 Moór Gyula: Fasizmus és demokrácia. In: *Tegnap és holnap között*. Révai, Budapest, 1947. 67. l.
- 13 *Ull*. 68–69. l.
- 14 Weil Emília interpellációja a kormányhoz az Országgyűlés 1947. december 10–én tartott ülésén. *Országgyűlés Naplója*. II. köt. Athenaeum, Budapest, 1948. 174–175. l.
- 15 Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter válasza Weil Emília interpellációjára az Országgyűlés 1948. március 4–én tartott ülésén. *Országgyűlés Naplója*. III. köt. Athenaeum, Budapest, 1948. 1233. l.
- 16 ELTE Lvt. Iratok. 48. köt. Jkv. IV. rendes ülés. 1948. december 15.

illy: életnagy

cin

A FIATAL BENEŠ

Edvard Beneš, (akinek) neve összefonódott két példa nélkül álló nemzeti győzelemmel, de két példa nélkül maradt nemzeti tragédiával is, 1884. május 28-án született Kožlanyban.

Kožlany? A nyugat-csehországi nagyközség – egykori német nevén Kozlan – jó húsz kilométerre Pilsen felett, a Královice (Kralowitz)-i járásban fekszik, hosszan elnyújtózva az országút mentén. Középkori település, barokkizált gótikus templomának kincseivel igényesebb művészettörténeti kiállításokon is találkozhat az idegen. Kožlanynak Beneš gyerekkorában kereken kétezer, római katolikus, cseh nemzetiségű lakosa volt. Hasonlóan homogén volt a járás lakosságának nemzetiségi és vallási összetétele is. De sietve hozzá kell fűzni, hogy Kožlanytól nem messze, a nyugati oldalon (egy leírás szerint „az erdőn túl”) húzódott a német–cseh nyelvhatár s kezdődött a később kisebbségnek deklarált szudétánémetek világa. Valamivel lejjebb, délen is jelentős számban éltek németek. A régió legnagyobb városában, egyúttal kereskedelmi, ipari, közigazgatási központjában (és a sörivók mekkájában), Pilsenben a lakosságnak csaknem fele német volt.

Beneš gyerekkorában a nyelvhatár még nem jelentett merev választóvonalat csehek és németek közt. Emberek és javak szabadon közlekedtek mindkét irányban, tartós baráti, családi, s főleg gazdasági kapcsolatok szövődtek minden szinten. A gazdasági kapcsolatokból a Beneš család is profitált. Ugyanakkor a nemzetiségi tudat, sőt öntu-

dat ébredezni kezdett mind a csehekben, mind a németekben. A csehek a szegényebb elemet képviselték, féltek a gazdaságilag erősebb németektől – a lappangó feszültség helyenként és időnként kisebb-nagyobb konfliktusokban tört ki.

Kožlanyról úgy tudták, hogy a környék legszegényebb települése. Lakosai – papírforma szerint – eredetileg parasztok, földművelők voltak.

A Beneš család

A családfő, Matej egy távoli faluból, Slovicéőről telepedett át Kožlanyba, amikor feleségül vette távoli unokahúgát, a szintén Beneš családnevet viselő Annát. Sok Beneš élt a környéken. Anna, lány korában – a helyi szokásoknak megfelelően – német polgári családoknál „szolgált”. Eredetileg némethez akart férjhez menni. Matejnek csak közvetlenül eljegyzése előtt sikerült leütnie a német kezéről cseh nemzeti lelkiismeretére apellálva.

Matej és Anna házasságából tíz gyermek született. Kettő csecsemőkorában elhunyt, két lány és hat fiú – közöttük a legfiatalabb Eduard, a leendő Csehszlovákia egyik megalapítója – életben maradt. (Az Eduard nevet felnőtt korában önkényesen Edvard-ra változtatta.)

Matej nem állt be munkásnak, mint sokan mások, hanem felcsapott vállalkozónak. Kibérelte az egyik helybeli téglágetőt, a téglát és a gazdától felvásárolt gazdasági termékeket szekerre rakta, és széles körben árulta cseheknek, németeknek egyaránt. Később vegyeskereskedést nyitottak, amely rövidesen a község egyik legforgalmasabb boltja lett. A legfiatalabb gyerek, Eduard-Edvard már az új házban született, Kožlany 101. szám alatt.

(Pár évvel ezelőtt a ház még jó állapotban volt. Az udvarról nyíló, aránylag tágas lakásban rokon család élt. A be-

nőszült férfi Edvard Benešről éppen csak annyit tudott, hogy nagy ember volt. Majd közölte, hogy őt inkább Meciár árulása foglalkoztatja. Megbocsáthatatlan, hogy leszakította Szlovákiát. Tudomása szerint a nagymamának („babicka”) sok-sok Beneš-fényképe van, csak nem tudják, hol őrizi ezt a kincset... Kinn az üzlethelyiségben cipőt árulnak. A lehangolóan sűrű utcai falrészeken nehezen olvasható emléktábla figyelmeztet a ház neves szülöttjére. Jó ködösnyira az épülettől, a kis községi parkban szerény Beneš-mellszobor. Alig tűnik fel az idegennek.)

Matej, a *self-made man*, egy újabb keletű életrajzi vázlat szerint, tehetősebb korában már nem nevezte magát földművesnek, hanem „kereskedő”-nek. Küzdelmes életútja zenitjét akkor érte el, amikor bevásárolták a közlányi sörfőzde igazgatóságába. „Ilyen megtiszteltetésben csak a városka notabilitásai részesülnek” – mondogatta annak idején egyik lánya. S úgy tűnik, hogy az apa kitartásából és szorgalmából ez a legkisebb fiú örökölte a legnagyobb adagot.

A nyolc gyerek sorra felnőtt, és elhagyták az otthont. A legidősebb, Václav (Vencel) elvégezte Prágában a tanítóképzőt, az egyik külvárosban állást kapott, házat vásárolt. A következő fiú, Vojtech (Béla), becenevén Vojta, követte fivérét Prágába, ő is tanító lett, egy ideig az észak-csehországi Brandysban működött. Mindketten megismerkedtek Masarykkal, rokonszenveztek tanításával, de végül is, a radikálisabb eszmék hatása alatt, a frissen alakult, illetve az osztrák szociáldemokrata pártból kivált cseh pártnál kötötték ki. Václav részt vett a cseh tanítóság szervezésében, nevet azonban mint a cseh gyorsírás úttörője szerzett magának. Aránylag korán, nem sokkal a csehszlovák állam megalakulása előtt elhunyt.

Vojta hosszabb és változatosabb pályát futott be. Csehszlovákia megalakulása után bejutott a központi népiskolai igazgatásba, s cseh tartományi tanfelügyelőségig vitte. Köz-

ben mint a szociáldemokrata párt képviselője, majd szenátora, a nemzetgyűlésnek is tagja volt. A hat évvel fiatalabb Edvard neki köszönhette, hogy tanulhatott. Vojta felismer-
te öccse tehetségét, s mindvégig kitarzott mellette.

Nehéz kezdet: a legkisebb Beneš

Edvard, a legkisebb Beneš, az államalapító Masaryk legbi-
zalmasabb munkatársa, majd az államelnökségben utóda
az elemi hat osztályát – fivéréihez hasonlóan – Kožlany-
ban végezte, mindig jó bizonyítványt vitt haza. Ez feljegy-
zésre méltó tény, mert a továbbiakban inkább rossz, mint
jó tanuló volt. Kožlanyi tanítója elmondta, hogy nála a jó
jegyeket „főként fáradhatatlan és türelmes szorgalmával
és nem különleges tehetségével érdemelte ki”. Hajtotta
a vágy, hogy kitűnjék. „De – fűzte hozzá a tanító – gyerek
még, nem tudja pontosan, miben és hogyan tűnjék ki, vi-
szont a dicsvágy benne van és munkára buzdítja.” Beneš
életútja messzemenően igazolta az egyszerű falusi népta-
nító diagnózisát.

A szorgalmas Edvard, a népes család benjáminja, az
idős szülők kedvence lett. Neki még azt is elnézték, ha időn-
ként valamilyen ürüggyel kivonta magát a ház körüli mun-
kából. Introvertált, magányos gyerek volt; a játék nem ér-
dekelte túlságosan, iskolatársai közösségébe nem tudott
beilleszkedni. Ennek az is oka lehetett, hogy az iskolában
sokat csúfolták kicsisége és kövérsége miatt. (Kövérségé-
től megszabadult, de feltűnően alacsony növésű, csont és
bőr férfiú lett belőle.) Az elkerülhetetlen iskolai verekedé-
sekben rendszerint a rövidebbet húzta; ha panaszkodott,
anya összeszidta, hogy miért hagyja magát. Egyetlen ked-
venc szórakozása az olvasás volt. Kezdetben a kor nép-
szerű ifjúsági könyveit, Robinsont és társait bújta, majd
egyre inkább a romantikus történelmi olvasmányok felé

fordult érdeklődése, ami szintén korjelenség volt. Szellemi táplálékát az iskola és az erősen nacionalista Sokol (Sólyom) nevű cseh tornaegylet helyi csoportjának könyvtárából szerezte be.

A kis Beneš fejlődésére már Kožlanyban hatni kezdett két fivérének, Václavnak és Vojtának a befolyása. Ők hívták fel figyelmét a cseh–német ellentétekre, a huszitizmus nemzeti szerepére, Vojta beszélt neki a család fényes történelmi szerepéről. S következményeiben még jelentősebb volt, hogy tőlük hallott először a hódító szocialista eszméről, a dolgozó emberek nagy reménységéről. Anyja azt szerette volna, hogy pap legyen. Az első áldozás élménye annyira meghatotta, hogy sírva fakadt. A plébános kérését, hogy álljon be ministránsnak, azonnal teljesítette, mert kitüntetésnek vette. Egy idő múlva azonban „heves vallásellenes érzés” kerítette hatalmába, „mintha egy illúzió omlott volna össze” benne. A „szent cselekedet”, a „mise misztériuma”, közvetlen közelről átélve, fokozatosan elvesztette varázsát, egyszerű emberi cselekedetté degradálódott. Egyidejűleg a miséző papról is lepergett különleges tekintélye, „az agrárközösség egyenrangú tagjává” változott. És úgy érezte, hogy a ministránsok se voltak már különbek azoknál a fiúknál, akik nem ministráltak.

Meg kell jegyezni, hogy a szakításnak megjelent egy prózaibb magyarázata is. Egy Kunte nevű újságíró, Beneš ifjúkori ismerőse, majd elkötelezett híve, úgy tudta, hogy a hirtelen fordulatot anyagi okok váltották ki: a misepénzekből a ministránsoknak járó összeget elosztották egymás közt, kinullázva a kis Beneš. A kis Beneš megsértődött, s nemcsak megszűnt templomba járni, de a vallással is szakított... Akár igaz ez a változat, akár nem, a váratlan válság Beneš aránylag hosszú, marxizmus felé hajló korszakának nyitánya lett.

Václav és Vojta erőteljesen támogatták továbbtanulási szándékát, és saját alma materüket, a prágai tanítókép-

zőt ajánlották. Vojta konkrét tervet terjesztett az anyagi gondokkal küzdő családfő elé: neki, Vojtának már csak egy éve van hátra, eltartja önmagát; Václav állásban van, háza is van, az öccs nála lakhat és kosztolhat, tehát nem lesz a szülők terhére. A heves vitában Vojta győzött. De Prágában közbeszólt a véletlen. A reáliskolában, amelyben Edvardnak még négy osztályt kellett volna elvégeznie ahhoz, hogy átléphessen a tanítóképzőbe, lekésték a jelentkezési határidőt. Hosszú kilincselés után végül is a Vinohrady (Szőlőskert) nevű negyedben működő cs. és kir. gimnázium fogadta be a kožlanyi ifjút.

A prágai korszak biztatóan indult. Edvard szorgalmasan tanult, és jó közepes bizonyítványt kapott. De alig múlt el egy esztendő, kitört rajta a kamaszkor. Az iskolai órákat unta, tanáraival sokat kötekedett. Azzal vádolta őket, hogy semmivel se mondanak többet, mint ami már benne van a tankönyvekben, ő pedig többre vágyódik, mert az életnek s nem az iskolának akar tanulni. Mindazt, amit véleménye szerint nem kapott meg az iskolától, pri-vát olvasmányjaival akarta pótolni. A könyveket „a tudás legjobb forrásai”-nak nevezte. Olvasmányai megválogatásában elsősorban két szocialista fivérére támaszkodott, de sok segítséget kapott Vojta tanáraitól is (akik – szerinte – „mindannyian szabadon gondolkodók voltak”).

Ami ezután következett Prágában, a kožlanyi szárnybontogatás folytatása, kiteljesedése volt. A kis Beneš olvasott, mindig olvasott, még az iskolában, órák alatt is olvasott, hogy tanulási vágyát kielégítse. Eleinte leginkább a divatos vallásellenes pamfleteket bújta, majd komolyabb olvasmányok következtek, a legkülönbözőbb témakörök-ből, anélkül, hogy a vallási témát elejtette volna. Rátalált Zolára, lelkesedett könyveiért. Nem maradt ki Darwin sem. Főművét a fajok eredetéről és a létért folyó küzdelemről egy ideig „bibliájának” tekintette, és „apostoli buzgalommal” tanulmányozta. Állítása szerint már tizenhat éves ko-

rában jól ismerte Masaryk műveit, sőt mesterének nevezte, hogy aztán – főleg vallásfilozófiája miatt – kiábránduljon belőle. Mint egyetemi hallgató kezdte újra értékelni.

A gimnazista Beneš „magánéleté”-re leginkább a puritán jelző illik. Ruházatával keveset törődött, jó barátai nem voltak. Szórakozóhelyekre ritkán járt, leszokott az ivásról, dohányzásról – nem anyagi vagy egészségügyi okokból, hanem kapitalizmusellenességből. Lányismerősök csak addig érdekelték, amíg „haladó eszméi”-t propagálhatta köreikben. Két kedvelt szórakozása maradt: a műkedvelő színjátszás és még inkább a labdarúgás. Az utóbbit szenvedéllyel űzte. A hozzáértők tehetséget gyanítottak benne, s hamarosan be is jutott a népszerű Slavia ifjúsági szekciójának C csapatába. A szerény kitüntetést azonban az iskolai tilalmak miatt titkolnia kellett. Amikor egy sérülés miatt „lebukott”, osztályfőnöke az egész osztály előtt keményen megleckéztette (valószínű, hogy az egész tanári kar növekvő Beneš-ellenessége is hangot kapott kitörésében): „Maga semmirekellő, maga semmire se fogja vinni az életben. Azt tanácsolom, álljon be katonának, tizenkét éven belül felviheti az őrmesterségig, s aztán bejuthat a pénzügybe, a bíróságra, vagy akár a postára altisztnek, s könnyű élete lesz...”

Beneš nem fogadta el a jó tanácsot. Folytatta gimnáziumi „tanulmányait”, s 1904 júliusában leérettségizett. A tantárgyak közül leginkább a történelem és az idegen nyelvek érdekelték, s az utóbbiak közül mindenekelőtt a „nagy forradalom” nyelve, a francia. A francia mintagimnáziumban még külön nyelvkurzust is végzett. Egyik életrajzírója se hagyta ki, hogy – Masaryk közvetítésével – még mint gimnazista elkezdte csehre fordítani a szocialista társadalomkritikus Zola ismert regényét, a *L'Assomoir*-t. De mint a többi nyelvből, a szívéhez oly közel álló franciából is csak hármass szerepel érettségi bizonyítványában.

Az államfordulat után, amikor Beneš már „nagy ember” volt, néhány ismerőse igyekezett korrigálni, retusálni

a kozlanyi gimnazistáról kialakult korábbi képet. Lelkes hangon beszéltek középiskolai fejlődéséről, kereteket robbantó intellektuális érdeklődéséről. Az egyik szerző, aki Beneš iskolatársa volt, teljes megértéssel kezelte korai lázadásait, mert hiszen a vinohradyi gimnázium közismer-ten a reakció melegágya volt. Megállapította, hogy Beneš, hála olvasottságának, már akkoriban széles látókörű fiatal-ember volt. Világnézetét három vonás jellemezte: a vallást „túlhaladott dolog”-nak tekintette (hittanárát „eléggé meggyötörte” eretnek nézeteivel); filozófiában közel állt a materializmushoz és pozitívizmushoz; s végül politikában a „marxista szocializmus”-sal rokonszenvezett.

Beneš amerikai sajtótitkárának a második világháború elején megjelent könyvében is hasonló mondatokkal találkozunk az olvasó. A szerző úgy értesült, hogy amikor a kis Beneš Prágába került, már „antiklerikális, radikális, szélsőséges” gyerek volt. Később „a nyers materializmus, anarchizmus, szocializmus” híve lett. És természetesen val-lásellenességét se adta fel. „Az akkori világ csaknem valamennyi rendszerét elvetette.”

És így tovább. Az ilyen és hasonló szellemű visszaemlékezések, közlések a világnézetileg megzavart, belső biz-tonságot, nyugalmat kereső gyerekekre helyére egy sok-oldalú, minden tűzpróbán átesett, edzett lényt ültettek, akinek éleslátásában, ítéleteiben, vezetésében bízni lehet.

A válságok kora

1905 őszén Beneš beiratkozott a prágai cseh egyetem bölcsészeti karára. A tanári pálya mellett döntött, fél szemét az egyetemi tanárságra vetve. Fő szaknak a romanisztikát választotta, mellékszakoknak a német és a szláv nyel-veket. Felvett még néhány filozófiai kurzust is, köztük Masaryk professzor gyakorlati filozófiai kurzusát. Aki is-

merte a fiatal Beneš lázas ideológiai és politikai érdeklődését, meglepődhetett választásán. De a választásba világnézeti motivációk is beleszóltak. A romanisztika elsősorban francia stúdiumokat jelentett, s a francia nyelvhez Beneš politikai rokonszenv fűzte. A tanári munkában pedig átvitt értelemben politikai feladatot is látott.

Masaryk előadásait gyakran meghallgatta, s néhány-szor éles vitákba keveredett vele. Különösen a professzornak a vallás pozitív kultúrtörténeti szerepéről vallott nézeteit kifogásolta. Ugyanakkor rendkívüli egyénisége egyre jobban megragadta.

Két szemeszter után Beneš egyelőre megelégedte Prágát, és Párizsba vágyott. Ott, az új szabadságesszmék forrásánál akarta folytatni nyelvészeti tanulmányait, s mellesleg remélte, hogy ugyanott fogja megtalálni egyre emésztőbb világnézeti problémáira is a választ. Masaryk segítségével szerény utazási ösztöndíjat kapott az Alliance Française-tól, külföldi tartózkodásáról azonban neki magának kellett gondoskodnia. Még elutazása előtt megállapodott a *Právo lidu* című szocialista napilappal és a *Rovnost* című, ugyancsak szocialista szellemű folyóirattal, hogy honorárium ellenében rendszeres tudósításokat fog küldeni nekik Párizsból. Az újságírói munka különben is szerfelett érdekelte, nagyszerű lehetőséget látott benne az olvasók politikai befolyásolására-nevelésére. (Egyik jól tájékozott s már idézett életrajzírója szerint a kivonulás Párizsba „önkéntes száműzetés” is volt a katonai sorozás elől. Beneš távozása nem maradt titok a k. u. k. hatóságok előtt, s a párizsi követségben megfenyegették, hogy ha hazatér, megbüntetik, mert bejelentés nélkül távozott külföldre. Az ügyet privát kapcsolatok mozgósításával sikerült elsimítania.)

Beneš párizsi tartózkodását három esztendőre tervezte. Beiratkozott a Sorbonne-ra, két szemeszter (1905–1906) után a nyári hónapokat a *Právo lidu* kiküldetésében Londonban töltötte. Ezután két további szemeszterre vissza-

tért a francia fővárosba. A dokumentumok szerint azonban az 1907. nyári félévben a prágai egyetemnek is hallgatója volt, de az órákra még saját szelektív módszere szerint se járhatott be, hiszen ugyanakkor Párizsban tartózkodott. Párizsból egy további esztendőre Berlinbe költözött, majd hároméves távollét után visszatért Prágába.

Párizs

Beneš a Sorbonne-on először főként filológiai előadásokat vett fel, majd London után a hangsúly áttolódott a modern irodalmi irányzatokra. Egyidejűleg „definitív filológiai álláspontja” (saját kifejezése) kialakítása céljából a Politikai Tudományok Főiskolájára is beiratkozott, s félelmetesen zsúfolt programot dolgozott ki a saját szempontjából fontosnak ítélt tudósok műveinek tanulmányozására. Alig múlt el pár hónap, s további, rengeteg munkával járó feladatot vállalt:

Beneš párizsi újonc korában, ideológiai érdeklődésből, de társaságot is keresve, gyakran megfordult az ottani orosz kolóniában (1905-ös és más forradalmi menekültek, anarchisták, álmodozó disszidensek világában). Közéleti ismeretséget kötött egy Venceslav Švihovsky nevű, cseh származású moszkvai újságíróval. Švihovsky megijesztette, hogy romanisztika főszakkal nehezen tud majd elhelyezkedni – helyesebb lenne, ha filológiai stúdiumait az orosz nyelvre is kiterjesztené. S ha netalán mint újságíró szeretne dolgozni, sokkal jobban érvényesülhetne egy jogi doktorátus birtokában. Orosz kollégájától tudta meg Beneš, hogy külföldi diákok Párizsban lehallgatott négy félév után, a dijoni egyetemen egyetlen vizsga és disszertáció ellenében közgazdaságból vagy politikatudományokból jogi doktori diplomát szerezhetnek. Beneš gondolkodási időt kért, de anélkül, hogy Švihovskynak szólt volna,

már másnap lejelentkezett a dijoni doktorátusra. Rövid töprengés után elhatározta, hogy a „cseh kérdés”-t választja disszertációja tárgyául.

Ugyanez a Švihovsky egyébként más okokból is beírta nevét Beneš élettörténetébe. Összehozta őt egy cseh diáklánnyal, bizonyos Anna Vlčekkel, aki prágai barátnője társaságában a Sorbonne-on francia nyelvkurzuson vett részt. A Beneš fenntartásai miatt („unalmas társaság”, „nem érek rá” stb.) nehezen indult kapcsolat Prágában négy év múlva házassággal végződött. Švihovsky nem csekély büszkeséggel írta egyik feljegyzésében, hogy kétszer is mélyen beavatkozott Beneš sorsának alakulásába: ő, Švihovsky vette rá arra, hogy dijoni doktorátust szerezzen, s ő mutatta be jövődő hitvesének – „legjobb tanácsadójának és valóságos őrangyalának”.

A levéltári anyagból nem világos, hogy mivel is foglalkozott Beneš a Sorbonne-on, látogatta-e az előadásokat, vizsgázott-e, egyszóval eleget tett-e akadémiai kötelességeinek. Erről Beneš is hallgatott. Világháborús emlékiratainak elején pár oldalon és kapkodva beszámolt saját tudományos programjáról, és felsorolta a számára fontos párizsi akadémikus műhelyeket, a Sorbonne-t csak zárójelben említette.

A rövid fejezetben különben közölte az olvasóval, hogy Franciaországba mint „radikális pozitivista” érkezett, szociális és nemzetiségi okokból Bécs- és Budapest-ellenes hangulatban. (Más forrás szerint abban az időben pártpolitikailag kötetlen szociáldemokratának vallotta magát, s ezért a párizsi Sokol egyesület először nem vette fel tagjai sorába.) Párizsban – vallotta Benes – új ideológiai kísértésekkel kellett megküzdenie: „óriási befolyással” volt rá a francia forradalmi tradíció; „elcsábította” a francia szocialisták, szindikalisták és más baloldali irányzatok „forradalmi és radikális frazeológiája”. Általában „lefoglalták érdeklődését” a szélsőségek, a szindikalisták, antimilitaristák, anarchisták

LAKÓHÁZAK BUDÁN
Medgyaszay István, 1929

s nem utolsósorban az 1905. évi orosz forradalom politikai emigránsai.

Több mint harminc filozófust, szociológust, történészt stb. sorolt fel, akiknek műveit állítólag alaposan áttanulmányozta, hogy világos képet kapjon a különböző álláspontokról, és megszabadulva belső vívódásaitól, megfogalmazhassa végre saját „definitív álláspontját”. Kezdetben a franciákat bújta Descartes-tól Denis-ig és Seignobos-ig,

majd (London után) Locke-ot, Hume-ot és a hazai Masarykot vette sorra, hogy Berlinben aztán németekkel egészítse ki alapvető olvasmányainak listáját (első helyen Kantot említette). A minél teljesebb tájékozódás érdekében az új, progresszív irodalmi irányzatokkal is meg akart ismerkedni. (Ezért is vett fel az egyetemen néhány irodalmi kurzust.) Széles spektrumot felölelő tanulmányai segítségével igyekezett – ahogy ő írta – „a lehető leggyorsabban behatolni a korabeli szellemi áramlatokba”, s megvetni szakszerű filozófiai stúdiumai alapjait. Személyes nézeteit három divatos és általa is becsült filozófus és szociológus (Bergson, James, Dürkheim) munkáival ellenőrizte és azok segítségével öntötte formába.

Beneš a negyedik párizsi szemeszterben kezdett el – a szigorú koncentrációt igénylő teoretikus tanulmányai mellett – dijoni disszertációján dolgozni. Ha mint diplomás ember akart hazamenni, sietnie kellett, mert a tervezett három esztendőnek már a közepénél tartott. S az akadémikus munkaprogramok mellett volt még egy további elfoglaltsága: a laptudósítás. Havi 100 frankot kellett „összeírnia” ahhoz, hogy külföldi létalapját biztosíthassa. A kezdeti botladozások után hamar beletanult a tudósítói munkába, s két fő megbízója mellett más lapoknak is dolgozott.

Újságírói szempontból a legjobb időben érkezett Párizsba. A parlamentben heves harcok dúltak, az egyház és állam szétválasztásának utóhullámai. A problémakör a cseh antiklerikálisokat, köztük Masarykot és személy szerint Beneš is élénken foglalkoztatta. A katolikus egyházat a Habsburg-ház támaszának, a bécsi centralizmus és németesítés szekértolójának tekintették. Az egyház és a trón, a politikai hatalom összefonódásának felszámolása egyik legfőbb követelésük volt. Következésképpen Beneš a rendelkezésre álló cseh lapokban minduntalan visszatért a francia állam és az egyház közti konfliktusra, beszámolt a francia hierarchia és a Vatikán elleni támadásokról, s nem hagyott kétséget az

íránt, hogy ő maga melyik oldallal rokonszenvezik. Előfordult, hogy a francia egyházellenes intézkedéseket melegen az otthon figyelmébe ajánlotta.

Másik kedvelt témája a francia parlament intézménye volt. Mint utólag bevallotta, az ottani „szónoki küzdelmek” „roppant mély hatást” gyakoroltak rá. Három politikai nagyság: a baloldali szocialista Jaurès, a mérsékelt szocialista Briand és a polgári baloldal Clemenceau-ja valósággal lenyűgözték. Tudósításaiban kezdetben Jaurès vonalát támogatta, majd egyre többet foglalkozott Briand-nal és Clemenceau-val. Élesen kritizálta Briand „koncessziós”, szindikalizmusellenes taktikáját. Clemenceau politikáját kaotikusnak, következetlennek minősítette. Még 1908-ban is azal vádolta Briand-t, Clemenceau-t és a radikális Pichon külügyminisztert, hogy a képviselőház szemébe hazudtak. De néhány hónappal később, amikor már ismét odahaza élt, hangja megváltozott. Elismerete például, hogy az akkori politikai krízis megoldásával Briand meghódította a haladó közvéleményt, s megtörténhet – tette hozzá –, hogy „a történelem egyszer a harmadik köztársaság legnagyobb politikusai közé fogja emelni”. Most már Clemenceau-val is szelídebben bánt, mint párizsi tudósító korában. Beneš természetesen nem is sejtette, hogy a közeledő világháborúban mind Briand, mind Clemenceau kitüntetett figyelemben fogják részesíteni, és kimagasló szerepük lesz a csehszlovák emigráns tervek megvalósításában. Ekkor már párizsi tudósításai feledésbe merültek.

A fiatal Benešre nyugati állomáshelyei közül Párizs (és Franciaország) gyakorolta a legpozitívabb benyomást. Az élmény – kisebb-nagyobb zavarok ellenére – egész életét végigkísérte. „Párizs Beneš számára örökre a másik, a jobb otthon lett, amelynek sikerült őt, a racionalista, mindent kritizáló, az érzelmek előtt nehezen meghajló lényt feloldania – jegyezte fel egyik régi osztálytársa. – A világot hideg ésszel, kritikus szemmel vizsgálja. De Párizst szereti, újra és

újra visszatér Párizsba”. Valóban. Már néhány hónappal Párizsba érkezése után hosszú élménybeszámolót küldött Vojta bátyjának. A legnagyobb lelkesedés hangján dicsérte a párizsi tanulási lehetőségeket. Aki jól, alaposan s amellett könnyen akar tanulni, annak Párizsba kell mennie, közölte Vojtával, majd folytatta: „Áldom az órát, amikor ez eszembe jutott. Ha fenn tudom tartani magam..., itt maradok három évig, egészen a katonaságig... Igaz, rettenetes sokat kell dolgoznom, nincs egyetlen szabad pillanatom se...” Nem kevésbé lelkes cikkben számolt be az egyik cseh diáklapnak. A cikkben Párizst „modern Babilon”-nak nevezte, „Franciaország szintézisé”-nek, Franciaországot pedig „a modern világ szintézisé”-nek. Felszólította hazai diáktársait, hogy utazzanak, ismerjék meg a világot. Ha van bennük idealizmus, ha hisznek saját nemzetük jövőjében, sokat meríthetnek a Párizsban eléjük táruló példákából.

Mégis, volt egy panasza a franciák ellen, amit csak Vojtával közölt: nem érdeklik őket a csehek. „Megdöbbenél, hogyan látják, illetve nem látják itt a cseheket – tájékoztatta bátyját. – Senki, de senki sem ismer minket, és semmit se tud rólunk. Aki pedig ismer minket, szegény ördögöknek, siralmas bürokratáknak néz minket.” Švihovskytól megtudta, hogy az oroszok se mutattak több érdeklődést kis cseh testvéreik iránt, és meglepő módon a Nyugat sem a nagy Oroszország iránt. A felismeréseket tettek követték. Beneš összefogott orosz barátjával, és szerény könyomatost indítottak a siralmas diagnózis orvoslására. Rövid életű vállalkozás volt, mert az érdektelenség falát nem tudták áttörni. Mindössze két kis szocialista folyóirat (a *Revue Socialiste* és a *Mouvement Socialiste*) mutatott hajlandóságot az együttműködésre (s a világháborúban is támogatta a Beneš által képviselt ügyet).

Beneš a diákkori kísérlet sikertelenségét annak tulajdonította, hogy – szerinte – a francia lapok pénzt vártak a felajánlott cikkek közlése fejében, s nekik – Benešeknek –

nem volt pénzük. Másfél évvel később, vitriolba mártott tollal meg is írta, hogy például a magyarok hogyan próbálják kiaknázni egyes francia lapok pénzhűségét. Azt állította (a magyarországi szlováküldözésekkel összefüggésben), hogy akadtak párizsi újságok, amelyek fizetség ellenében hajlandók voltak helyreállítani „a nemes magyar nemzet megtépzott hírnevét”. Az első százezer frankot a lapok azért kapták, hogy hallgassanak a magyarországi „hitványságok”-ról, a másikat pedig azért, hogy közöljenek cikket a magyarok „tökéletességéről”. Beneš kommentárja: „... így maradtak a magyarok kétszázezer frank fejében mindörökké becsületes nemzet”.

Beneš vádja, hogy a franciákat nem érdekelték a csehek, nem volt egészen jogosult. A tapasztalatlan újonc beszélt belőle. Mert már volt Franciaországnak néhány kiváló Monarchia- (és cseh)-szakértője, mint például Ernest Denis és Luis Eisenmann, akikkel rövid idő múlva Beneš is megismerkedett, majd szorosán együttműködött. Javában folytak a különböző delegációcserék (városok, sport- és más egyletek közt), s több cseh diák is tanult a Sorbonne-on. Igaza lehetett Benešnek annyiban, hogy az átlag franciát mindez egyelőre nem érdekelte. Figyelemre méltóbb, hogy Benešben – először életében – megszólalt a verhetetlen propagandista, aki megfelelő eszközök birtokában hegyeket tudott megmozgatni türelmes (és nem mindig a valóságot tükröző) felvilágosító munkájával. Másokhoz hasonlóan, ő sem volt túlságosan válogatós a módszerekben.

London

Beneš 1906. nyári londoni kiküldetésének célja az angol életforma tanulmányozása volt. Szocialista lapját szerfelett érdekelte a híres angol kapitalizmus sorsa. Beneš tapasztalatait tízrészes riportsorozatban foglalta össze. Mű-

vét a *Právo lidu* az év őszén a tárcarovatban folytatásokban közölte.

Az újságíró Beneš Marx-idézetek felhasználásával „kimutatta”, hogy a kapitalizmus szociális és morális nyomorba taszítja az angol népet. Anglia ideális munkásországnak tekinti magát, de ez csak részben felel meg a valóságnak. Egyes társadalmi rétegekben páratlan szegénység uralkodik. Az ő esetükben a kapitalizmus már egyenesen szerencsétlenség méreteit ölti. A bajokat betetőzi a klerikalizmus. A „legrafináltabb formája” az angliai vallásosságnak, amikor ugyanazok az emberek, akik „nyakig fetrengenek” a fajtalanságban, kivonulnak a Hyde Parkba, hogy fennkölt vitákat hallgassanak a vallásosságról. Ennek semmi köze a valláshoz – vélte Beneš.

A sorozat befejező részében – minden bizonnyal a szerkesztőség sürgetésére – Beneš néhány elszórt mondatot igyekezett megmagyarázni tudósításai feltűnően negatív alaphangját. Igaz – írta –, hogy az angliai szociális valóságnak vannak pozitív vonásai is, amelyekből a Monarchia, de Franciaország is sokat tanulhatna. Ő azonban arra törekedett, hogy feltárja, hová vezet a fejlett kapitalizmus útja. Ha a hatalom birtokosai esetleg törődnek is a munkással, nem szociális érzékenységből teszik, hanem önző érdekből: jó erőben szeretnék tartani azokat az embereket, akik az igát húzzák. A rendszernek „annyi rossz oldala van, hogy a jó dolgok is keserű ízt kapnak” – állapította meg Beneš.

Egy pontban – a vallás, vallásosság kérdésében – mégis korrigálta magát, de már nem a *Právo lidu* hasábjain, hanem egy filozófiai folyóiratban, Masaryk 60. születésnapja alkalmából. A franciaországi és angliai élet – írta korábbi nézeteivel ellentétben – feltárta előtte a vallásos élet több olyan, értékes oldalát, amelyeket korábban nem vett észre. A két nyugati országban kezdte megérteni, mire gondolt Masaryk, amikor tanítványait toleranciára, önálló gondolkodásra, véleményalkotásra buzdította. Vi-

lágháborús memoárkötetében még messzebb ment: feje tetejére állította a fiatal Beneš, az egykori laptudósítót. Ne feledjük, hogy ekkor már csehszlovák külügyminiszter volt, és szüksége volt az angolok támogatására. Többekévesbé az egész riportsorozatot megtagadta. Diákkorának Angliája – hangzott revideált véleménye – „mélységesen (megragadta) imponáló belső rendjével és erejével”, a politikai és alkotmányos szabadság fejlettségével, „harmonikus nemzeti individuumok nevelésére” irányuló erőfeszítéseivel és – „az angol ember öntudatos vallásos életével”. Filozófiai tanulmányainak és angliai tapasztalatainak köszönhette – hangoztatta Beneš –, hogy „a vallással kapcsolatos nézeteiben” szakított a pozitívizmussal.

Második – *angliai* – emigrációjában, 1943–1944 körül újra visszatért a jótékony befolyásra, amelyet diákkori Angliája gyakorolt szellemi fejlődésére. A pozitívizmussal való szakítását egyenesen Hyde Park-i élményeire vezette vissza. Amit ott látott, magyarázta, arra ösztönözte, hogy végiglátogasson jó néhány angliai templomot. Az eredmény: rádöbbsent, hogy Anglia tulajdonképpen vallásos ország: „Különösen nagy hatással volt rám a mély vallásosság és a formalizmus hiánya...” Kétkedni kezdett agnoszticizmusában, és elhatározta, hogy újra nekifekszik a vallási kérdés tanulmányozásának.

Ugyanebben az időben, 1943 körül a náci propagandisták kiásták Beneš feledésbe merült, aztán közvetve vagy közvetlenül megtagadott londoni riportsorozatát, és két rész kivételével kis füzet formájában publikálták. A szándékot elárulta az előszó. A szerző a sorozatot „egyetlen (kapitalizmusellenes) vádirat”-nak minősítette, kiemelve, hogy azóta ugyanaz a Beneš „teljes függőségbe került ugyanazoktól az angol és amerikai kapitalistáktól, akiknek rendszerét egykori cikkeiben elítélte”. Elképzelhető, hogy Beneš revizionista nyilatkozataival egyéb megfontolások mellett a német háborús propaganda támadásait is semlegesíteni akarta.

Berlin

1907 kora őszén Beneš búcsút vett Franciaországtól, és egy további esztendőre Berlinbe költözött. Mit nyújtott neki az addig Nyugaton eltöltött idő? Emlékiratai szerint főleg azt, hogy „beleszeretett” a nagy francia forradalom „tradícióiba”, a nemzeti történelem „nagyvonalúságába”, a kulturális élet „teljességébe”, s nem utolsósorban „a szociális és szocialista gondolkodás idealista és forradalmi lendületébe”. Gyors, szelektív felsorolás volt, mint Beneš esetében legtöbbször.

Beneš berlini tevékenységét, a párizsihoz hasonlóan, nem könnyű követni. Az 1907–1908-i tanév nyári szemeszterére bizonyíthatóan beiratkozott az egyetemre. Kizárólag irodalmi és nyelvészeti kurzusokból válogatta össze berlini tanrendjét. De újra nyitott kérdés marad, hogy bejárt-e az előadásokra. Befejezte azonban dijoni disszertációját, határidőre benyújtotta, és sikeresen levizsgázott. Doktori diplomájának dátuma: 1908. június 24. Francia nyelvű doktori disszertációjának címe: *Le Problème autrichien et la question tchèque*. Még ugyanabban az esztendőben, 1908-ban könyv alakban is kiadták Párizsban. A gyorsaság Beneš szervezőképességét dicséri. A terjedelmes tanulmányban, hosszú alkotmányjogi elemzések után a szerző hitet tett az *akkori* Masaryk *akkori* politikai programja mellett, amelynek kardinális pontja a Monarchia átmentése volt, a rendszer radiális demokratizálása és föderalizálása segítségével.

Dijoni elfoglaltsága mellett Beneš Berlinben is folytatta újságírói tevékenységét. Változatlanul létkérdés is volt számára. Beszámolóiból ítélve nyomasztó politikai öszkép alakult ki benne Németországról. Nemzeti öntudatát ismerve ez korántsem volt meglepetés. Aggodalommal figyelte, mennyire benyomult a német köztudatba a történelmi múlt és az erő apoteózisa. Az értékrendben – írta egy alkalommal – „a történelem mindenekfeletti fo-

galma az ész, a jog, az igazság fölé” emelkedett. „Macht geht vor Recht”: Beneš szerint a német birodalomban ez az elv határozta meg az általános politikai felfogást. Treitschke egyszerűen isteni küldetést látott abban, hogy a németek minden lehetőséget kihasználjanak a Birodalom határainak bővítésére.

Ha hinni lehet Beneš emlékezőtehetségének, a német veszély már berlini tanulmányai idejében a maga teljes valóságában felrémlt előtte. Egy berlini katonai parádé „egyszerűen megrémítette”. A porosz fegyelem, a szabadság hiánya, a katonai kaszt, az arisztokraták és bürokraták befolyása önkéntelenül is azt az érzést keltették benne, hogy mindennek szükségszerűen rossz vége lesz: „Rám, mint cseh emberre, mindez nyomasztólag hatott”.

Beneš külföldi tanulmányait – Švihovský biztatására – még meg akarta toldani egy hosszabb oroszországi látogatással. Mivel nem kapott vízumot (véleménye szerint párizsi orosz kapcsolata miatt), 1908 kora őszén visszatért Prágába.

Prágában hideg fogadtatás

Beneš meg volt győződve, hogy ha mint kész, diplomás ember tér haza, dijoni diplomáját Prágában simán elismerik. Tévedett. Kellemetlen meglepetések érték odahaza.

A diploma szerint Dijonban jogi doktorátust szerzett („Docteur en droit de l'Université de Dijon”), s csak kisbetűs szöveg árulta el, hogy politikatudományból kapta a doktori címet. Jogot sohasem hallgatott, s formailag politológiai és filozófiai tanulmányait se fejezte be. A Monarchia iskolaügyi hatóságai jól ismerték a külföldieknek juttatott dijoni diplomák elnyerésének feltételeit, s az egyetemek eleve nem ismerhették el azokat. Tehát Beneš diplomáját se honorálták Prágában.

De már Beneš külföldről hozott szemesztereivel is bajok voltak. Őt külföldi szemeszter beszámítását kérte odahaza, az egyetem azonban normális körülmények közt csak kettőt fogadhatott volna el. Beneš esetében a vita sajátos kompromisszummal végződött. Az 1907. évi félévet prágai egyeteme elfogadta hazai félévnek, annak ellenére, hogy Beneš beiratkozott ugyan Prágában, azonban az egész időt Párizsban töltötte. A berlini esztendőt pedig úgy mentették meg, hogy első felét mint tanulmányi szabadságot, a másodikat mint külföldi szemesztert számították be. Egy cseh Beneš-kutató véleménye az egyetemi bürokrácia e bűvészmutatványáról: „megszilárdította Benešnek nem éppen legszerencsésebb vonását, ti. meggyőződését, hogy tehetséges ember – természetesen, ha meg van győződve arról, hogy jó ügy érdekében cselekszik – úgy bánhat a tényekkel, ahogy jólesik, s következésképpen gyakran inkább a szükségelt eredmények s nem az igazság szempontjai vezetik”. Summa summarum: Benešnek még két félévet kellett lehúznia odahaza ahhoz, hogy doktorálhasson, s ez csak filozófiai doktorátus lehetett nyelvészeti tanulmányai alapján. Jogtudományi téren pedig semmiféle igénnyel nem léphetett fel, mert hazatéréséig sehol se hallgatott jogot.

Beneš az álláskeresésnél is akadályokba ütközött, pedig mielőbb el akart helyezkedni, mert a nősülés gondolatával foglalkozott. Jelöltje, Hana Vlček, vasutas családból származott. Mivel azonban jómódú nagynénje örökbe fogadta, a fiatal házasoknak nem lettek volna anyagi gondjaik. Az öntudatos Beneš azonban saját lábára akart állni, s nem feleségéből élni. Lehetőségei már eleve leszűkültek azáltal, hogy egykori vágyáról, a tanári pályáról képzeletben lemondott, mert meggyőződése szerint a mindenütt jelen lévő „klerikális erők” (a párizsi tudósításából nyilvánvaló szocialista elkötelezettsége miatt) minden eszközzel megakadályozták volna alkalmazását. S egyébként sem jutott még el a tanári diplomáig.

Valamivel biztatóbb volt a helyzet politikai téren. Beneš magához kérte az egyik cseh miniszter, és szép karriert ígért neki, ha belép a Masarykék szerint már konzervatív vizekre sodródott „fiatal csehek” pártjába. Beneš kitérő választ adott. A spektrum másik oldalán, a cseh szociáldemokraták egyik nagy ígérete, dr. Bohumil Šmeral támogatásáról biztosította, ha funkciót vállal a pártban. Beneš nemet mondott, mert nem értett egyet Šmeral „szigorú marxizmus”-ával és igazában a párttal sem. (Šmeral az államfordulat után a csehszlovák kommunista párt egyik megalapítója és első vezetője lett.) Beneš a *Právo lidu* főszerkesztőjével is tárgyalt, aki felajánlotta neki a külpolitikai rovat vezetését. Benešnek „szándékában is volt” belépni a szerkesztőségbe, annak ellenére, hogy távol állt a lapnál is nagy befolyással bíró Šmeral ideológiájától. A nyár végén aztán elhatározta, hogy Masaryk professzor pártjához, a „Haladás párt”-hoz csatlakozik. Szimbolikusan le is jelentkezett egykori professzoránál. Meglepetésére Masaryk még az év októberében meghívta, hogy látogassa meg otthonában.

Beneš 1908. októberi találkozása Masarykkal és hosszú, bizalmas eszmecseréjük radikális fordulópontnak bizonyult kettejük kapcsolatában, s ezen túlmenően Beneš egész élettörténetében is.

ANDRÁS KÁROLY

P. Sára életéről és Selme-
cányról (437.2)323.1x

G^m

BAROKK MADONNA

Alig akad felvidéki település, amihez ne volna több-keve-
sebb közöm. Itt családi szálak révén, mint mondjuk
Iglón, Zsolnán, Léván vagy Eperjesen. Amott csak egy-egy
alkalmi emlék kapcsán, mint például Kassán, Szencen vagy
– Selmeccányán. Utóbbi apai nagyapám egyetemi városa
volt. Itt végezte el, valamikor a század tízes éveiben a – Tria-
non után Sopronba áttelepülő – Erdészeti Akadémiát. És
Selmeccányán, ebben a mára emlékeit vesztő kísértetváros-
ban élt a „barokk madonna” – csak így hívtam magamban
P. Sára nénit, akinek halálhíre a közeli napokban jutott el
hozzám.

A barokk városka hegyoldalakon elkanyargó utcái
egyikében, a patinás Alsórózsa utcában lakott Sára néni,
egy szép emlékű, ám mára igen-igen megkopott, kis túlzás-
sal palotának is mondható patríciusházban.

P. Károly, Sára néni bátyja, aki később az USA-ba köl-
tözött, még a Trianon előtti Selmeccányán született, de
a szlovák hivatalnokok utólag mindig kajánul átjavították
az adatait Szlovákiára, ami hatóságilag gyakorolt okirat-ha-
misítás. Sári néni viszont már a Trianon utáni városban, te-
hát az újszülött Csehszlovákiában látta meg a napvilágot,
és élete nyolc évtizede során szemmel tarthatta a bányavá-
ros történelmének minden újabbkori viharát.

A málló vakolatú házat palotának mondani persze is-
tenkísértés, hisz Selmeccányán, ahogy számolatlan más fel-
vidéki településen is, a hajdanvolt kastélyok és paloták, ha
egyáltalán megkegyelmeztek nekik, igencsak leromlottak.

Úgy hozzászürkültek mai környezetükhöz, hogy ember legyen a talpán, aki a kapujuk fölött málladozó címerről, a rézrozsdás óriás kilincsekről meg a kopogatókarikákról, a kerékvető kövekről vagy épp az ablakpárkányok indafonatot imitáló kőcirádáiról felismeri: ezek az épületek sok száz esztendő s múlt után szenderültek el s váltak kopott bérházakká az emlékezetét veszítő huszadik században.

A bányaváros történetének jelzett viharai csak ritkán voltak látványosak. Többnyire tempósan, elszánt türelemmel, ám annál határozottabban örölték fel a jóemlékű település múltját, és persze folyamatos jelenét is. A kettő nincsen egymás nélkül, de a nekivadult balekok, akik hite szerint mindig velük kezdődik a történelem, ezt nemigen tudják. Azt képzelik: a múlt eltörölhető, netán kényük kedvük szerint átírható. Aminek következtében aztán úgy belegabalyodnak a história meghamisításába – népük szabadsághősévé álmódva a középkori frank kupecet és kalandort, Samót, vagy a renitens főurat, Matej Trencanskit, akiben hüledezve ismerhetünk a mi magyar oligarchánkra, Csák Mátéra –, hogy a végén már maguk is hinni kezdik a sok légből kapott eseményt és szellemalakot, amikkel és akikkel képzeletük terét benépesítik...

Amikor Sára néni megszületett, még dinamikus, bár részben már akkor is az emlékeiből élő város volt Selmecebánya. Igaz ami igaz, ereje már a középkor végén megrogygyant, amikor Amerika felfedezése után dőlt az arany meg az ezüst az Újvilágból, s a selmeci bányák ontotta gazdagság eltörpült az inkák meg az aztékok ékszereihez és kincsesládákhoz képest. Misztikus fényudvara is megfakult a Paradicsom-hegy tövébe épült városnak, melyet nemcsak a tárnáiból áradó kincsek, de a falai közt egykor megtelepült furfangos szellemek és regényes sorsok is öregbítettek valaha. Nagymű tudósok és kalandorok bolyongtak itt. Ábrándos titoklátók meg csillagfejtők. Seregüket veszített generálisok és lecsúszott bankárok, akiknek az élete

összekeveredett itt a kikapós szépasszonyéval, a Rössel Borbálaéval, kinek emlékét hirdeti a Leányvár, ez a hegy csúcsán ékeskedő rejtelmes épület. Tudni kell, hogy a baljós emlékezetű Borbála leányasszony renitens lovagjait felakasztották a törvény őrei, épp az Akasztó-dombon, ahová Borbála a várat gavallérjai emlékére fölépítette. Később viszont, mintha átok ült volna rajta, a szépasszony lezüllött és koldusbotra jutott. Várát és mindenét elveszítve rőtta a várost, és a legenda úgy tudja: kóbor kutyák, más változatban patkányok tépték szét az árokparton.

Selmecbánya fényudvarát öregbítették ugyanakkor az ide tévedő és erre diákoskodó szakadt garabonciások is, akiket olyan írástudók képviseltek, mint Petőfi és Mikszáth. Igaz, egyikük sem lelkesedett a hegyi városért: a vékonypénzű poéta az éhkoppot, a későbbi palóc krónikás meg az itteni csípős, testet-lelket őrlő szelet nem szívelhette...

A város még a huszadik század elején is eleven volt. Akár egy korosodó szépasszony, aki túljutott már ugyan élete virágán, de a szemében olykor még emésztő tüzek gyúlnak. Szorgos iparosok és álomlovagok keveredtek a falai között. Nyugdíjas tanárai, akik ismerték még a tárnák szellemét, a rejtező ezüstércek természetét meg a sújtólég titkát. Mesteremberei és görbült bányászai elásott kincsek-ről suttogtak a kocsmában.

Olykor obskúrus figurák tűntek fel Selmecbányán, akik megsárgult fóliánsok után kutattak a padlások pókhálós zugaiban, a levéltári papírhalmok gubancában, meg a Bányászati Akadémia könyvtárában. Rejtjeles térképek után, melyek – hitük szerint – elásott kincsek titkát vizsgálják. A tudós Mikoviny Sámuel tervrajzait fürkészték, melyek mindentudó szerkezeteket ábrázoltak. Bányagépeket, csörlőket, futószalagokat, teherlifteket és vízemelőket, meg más egyéb masinákat. Ám a délibábos lelkeket nem a műszaki tudományok úttörője érdekelte, arra gyana-

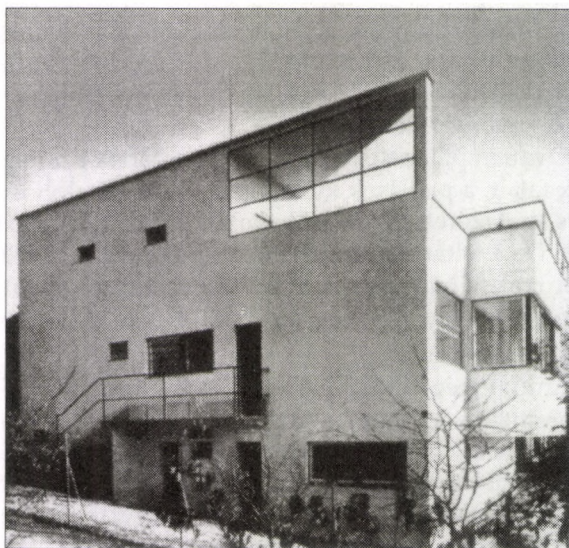
kodtak inkább, hogy a kriksz-kraksz ábrák sokjelentésűek, hasonlatosan a hinduk mandaláihoz, s a tervrajzok ákombákombai közé elásott kincsek lelőhelyeire vonatkozó utalások is keverednek.

Óvatlan pillanatokban végigkopogtatták az öreg kastélyok falait, a padlások kürtőit meg a pincék dohos boltíveit, s ahol ígéretes kongást hallottak a mélyből, falat bontottak. De a feltáruló üregekből kincs nemigen került elő. Inkább csak néhány, fityinget sem érő rézkupa, repedt porcelánedény, vagy csak egy-egy boldogtalan macska megsárgult csontváza.

Amúgy régi medrében zajlott a bányaváros élete. Piacterein ugyan fogytán fogyott a magyar meg a német szó, de a környék falvainak népe ide zúdította minden kincsét. Kucsma- és vargányagombáját, parenycáját meg kecskesajtját. A palotákból el-eltünedeztek a régi gazdák. A Hellenbachok, Truppok, Rubigallusok és az Okolicsányiak.

A boltokban is megcsappantak a patinás árucikkek, a cipszer órák és a vég vásznak, a vastag posztók meg a zsolnai cserépedények, a fúvott üvegek, melyeken a gyártó cég címere díszelgett, továbbá a helyi bányákban lelt és foglalatba zárt májveres és mohazöld ékkövek. Helyükre kommersz cikkek özönlöttek, limlom használati tárgyak, az igénytelen praktikum jegyében. Bár néhány bolt, így Sára néniéknek a századforduló táján alapított vasüzlete a Szentháromság tér alatt, a meredek főutcán, mely a bolt megnyitásakor és még két évtizedig Deák Ferenc nevét viselte, kényesen vigyázta a régi nívót s csak vonakodva engedett az új idők lopakodó kísérteteinek...

Sára néni apja, aki a bányászváros tehetősebb polgárai közt mozgott igazán otthonosan, magát – egy kis krúdys mellézköngével és rátartin – parasztboltosnak mondta. Utalásul arra, hogy üzletében a kaszától-kapától a kutya-és ökörláncig, a patkóktól a járomszögekig, a rusztikus

füleki vaslábosoktól a munkácsi vaskályhákig és cirádás öntöttvas varrógépekig minden árucikk megtalálható volt, amit a betévedők kereshettek. Persze a finomabb solingeni fémáru sem hiányozhatott, a hajszálvékony pengéjű kések, kötő- és horgolótűk meg a finom borotvák, a különféle metsző-, birkanyíró, bontó- és varróollók. A márkás revolverekről és vadászfegyverekről már nem is szólva, melyek egyike-másika kisebb vagyont ért.

A Trianonban történtek tehát nyomot is hagytak a város életén, meg nem is. Kiüresedett a korábban oly mozgalmas és büszke Erdészeti és Bányászati Akadémia, de a bányászok megmaradtak: az apró természetű vājárok, akik hajnalban a Klopacska-torony harangjának kongására indultak munkába éppúgy, mint a fekete egyenruhás tiszték, akiknek a helyi bányaünnephez kötődő menete, a híres-neves Salamander, rezesbanda kíséretében haladt el a főutcán. Elöl az öreg, már korukba roskadt bányászok, boldogabb idők tanúi. Nyomukban a büszke ifjak. A zöld ág, amit jobbjukban lengettek, derűjüket jelképezte, de régi szokás szerint áldozatul is szolgált a hegyek szeszélyes szellemének.

Sára néni gyerekkora gondtalanul telt. A hajdani világ relikviái fogyatkoztak ugyan körülötte, de még nem tűntek el egészen. Magyar szó is járta az utcákon, meg a piarista templomban. A helyi polgárlányok derűs és tartalmas életét élte, mely megoszlott az otthoni akkurátus tennivalók és a közösségi megmozdulások között. A húsvéti és a karácsonyi ünnepek fénye alig fakult meg, a selmeci fufangok pedig, melyek a posztóvarrástól a birsalmasajt-készítésig, az ékkőcsiszolástól a fafaragásig messze földön híressé tették a Kárpátok katlanába zárt bányavárost, elevenek voltak még. Azt persze érzékelnie kellett, hogy Alsórózsa utcai ott-

A VOLT BALLA-HÁZ A RÓZSADOMBON

◀ *Molnár Farkas, 1932*

hona és a külvilág között egyre mélyül a távolság. Mintha a maradandóság meg a hebehurgya mindennapok szegültek volna szembe egymással.

A nagy barokk patríciusház falain moccsatlanul meredtek maguk elé, aranyveretű blondelkeretbe zárva a család ősei. Vitézkötéses mentében, vikszelt bajusszal a férfi elődök, darázsderékkal, sejtelmes mosollyal az ősanák. Nem mintha különösebben előkelő lett volna a vaskereskedő família, ám a Felvidéken az ilyesféle hagyományörzés a magukra valamit is adó polgárok köreiből sem hiányozhatott.

Sára néni tánciskolába járt, énekelt és zongorázott, sütni-főzni, kötni meg horgolni tanult, míg apja esténként kártyacsatáit vívta a Szőlőfürdő vendéglőben, ahol a földszinti ivóban a be-betévedők olthatták szomszédjukat, az emeleti termet viszont az úri kaszinó tagjai látogatták, elolvasandó a Pester Lloyd aznapi számát és megtárgyalandó – feszült tarokk- vagy ferbliticsata közepette – a világ folyását...

Selmecbánya hegyek karéjában fekszik. A város fölé magasodó bércek völgyeiben pedig, fenyőerdők árnyékában kék vizű tavak tündökölnék, ott, ahol egykor a büszke templomos lovagok várkastélya állt, melyből mára emlékeztetőnek is alig maradt meg néhány kőfal törmeléke. Ezeket a tavakat nem a természet erői és csak részben a város nevét adó Selmec-patak hozták létre, hanem – a mérnöki lelemény. A völgyek felé igyekvő erek, patakok alázóduló vizét gátakkal rekesztették el, a vizek folyását elbotlasztva, legalábbis meglassítva. Mert a patakok a szám szerint harmincöt tő túlfolyásán csak átvergődnek valahogy, és folytatják útjukat dél felé. A kék vizű tavak viszont, élükön a közülük legismertebb Klinger-tóval, egyrészt a bányák működéséhez szükséges vizet szolgáltatják, másrészt kedvelt kirándulóhelyei a helybelieknek.

Nem tartozik ugyan ide, mégis megemlítem, mert emeli a város nimbuszát és régi szellemeinek titokzatosságát.

gát, hogy századunk nyolcvanas éveiben svéd és japán bányamérnökök hosszasan tanulmányozták az itteni tavakat, pontosabban szólva: a tavak víztömegét tartó gáta- statikáját, s arra a meghökkentő eredményre jutottak, hogy a víznek rég alá kellett volna zúdulnia a városra, mert ilyen vastagságú védmű nem állhat ellen évszázadokon át ekkora víztömeg nyomásának. Tűnődtek a dérek svédek és japánok, miféle furfang birtokában lehettek ezek a régi magyar mérnökök, ha ugyan sejtették, hogy magyar világ volt itt valaha, de mivel a titok nyitját nem lelték, hitetlenkedve hazamentek. A Klinger-tó és társai azóta is fittyet hánynak az akkurátus számításokra, és eszük ágában sincs árvízvet okozni...

Nincsen tudomásom arról, mikor verbuválódott az a selmecbányai úszóegylet, melynek egyik oszlopa éppen P. Sára néni lett. Úgy hallottam: valamikor a harmincas évek legelején települt meg a bányavárosban az a német testnevelő tanár, aki műúszókat nevelt a Klinger-tavon, és az ifjú, lelkes polgárlányokkal bajnok-álmokat szövögetett.

Az viszont mind a mai napig is rejtély számomra, hogyan lehetett úszóedzéseket tartani, főként a tavaszi meg az őszi hónapokban, a jéghideg vizű Klinger-tavon. Aki valamennyire is ismeri a hegyi patakok természetét, tudhatja, hogy vizük még a legmelegebb nyáron is dermesztő marad. Márpedig a Selmec-patak igazi magashegyi víz, mely lélegzetelállítóan függőleges barlangkürtők, fenyőlepte bércek és jégcsipkés zuhatagok közt kanyarog a város felé. Ennélfogva a belőle felduzzadó Klinger-tó sem az a víz, ami különösebben strandolásra csábítana.

Akárhogy történt is, az ifjú polgárlány olyan remekül mutatta be gyakorlatait, hogy – benevezték a berlini olimpiára. Szép reményekkel indult, de – pontosan nem tudható okokból – a versenyen lepontozták, és így bajnokálmai álmok maradtak. A fényképek, melyek sportmúltját megőrizték, karcsú leánykának mutatják, ami nem volt

már elmondható róla, amikor a nyolcvanas években megismertem...

A bányaváros folyamatosan néptelenedett el. A kastélyokat, a bankárpalotákat és patríciusházakat elhagyták lakóik, és helyükbe a környék falvainak népe települt. Olyan jótét lelkek, akik idegenül csetlettek-botlottak a főúri és nagypolgári épületekben. Az aranyfényű csilláróriások, a történelmi és mitológiai jeleneteket ábrázoló gobelinnek világa éppoly távol állt tőlük, mint a bejárat felett ékeskedő családi címerek, melyek kardot rántó vitézt, griffet vagy sasmadarat, szárnyas nemtőköt, meg hasonlóképp mitikus, ezért a mindennapok csellengője számára oly nehezen felfogható motívumokat ábrázoltak. A barokk kandallók, kovácsoltvas lépcsőkorlátok és stukkók, puttók és szárnyas gipszgéniusok, meg a csillámló parkettek gondozása sem tartozott dicséretes eredmények közé. Így aztán a kastélyok kívül-belül romlásnak indultak. A tükröteremben füstöt ontó vaskályha, a zsírszagú sparhelt vagy épp a pislákoló petrofór sem igazán öregbítette a hely hangulatát.

Lassan megfogyatkozott Selmecebányán a hajdani tiszteletreméltó polgárság, de még az iparosok köre is. Az álamosított üzletek többsége rövid ideig megpróbálkozott a kommersz áruk terjesztésével, ám a selmeci lakosság fogyásánál csak a maradékok tehetősége csappant meg jobban. Így aztán a különleges árucikkek, a gombás sajtoktól az ezüsfoglalatú diadémokig, miután kedvelőik fogytán fogytak, elvesztették becsüket, átadták helyüket a mindennapi limlomoknak, melyek terjedése a választékos mesterelemek számát is folyamatosan apasztotta.

Ami viszont még ennél is baljósabb – s ez főként az utolsó két évtized bűne –, jó néhány hajdani polgárház, sőt főúri palota úgy néptelenedett el, hogy nem költözött oda senki, sőt a fogyatkozó lakosságot a hatalom mesterségesen tovább apasztotta, attól az eszement ötlettől vezéreltetve,

hogy skanzen-város lesz a barokk Selmecebánya. A Szentháromság tér, a korzó és a zsinagógával szemközti piactér házaiból valósággal kiebrudalták a maradék lakókat, a várost övező blokkházakba száműzve őket. Az épületek két évtizedig álltak üresen, ablakaikat-ajtajaikat kifeszegették, eltűzeltek, jól-rosszul bedeszkták. Idővel kóbor kutyák-macs-kák, varjak és galambok ütöttek tanyát a falaik között. Meg persze olyan törvényen kívüli lovagok, akiknek a fogalmi eléggé sajátságosak a magántulajdont illetően.

Mindez évtizedek alatt ment végbe. De Sára néni szemmel tartotta az idők változását, s még akkor is a barokk patríciusházban élt, talán egyetlen maradék magyar-ként az ódon bányászvárosban, amikor a település már inkább hasonlított az inkák meg az aztékok romvárosaihoz, mint hajdani önmagához. Fia pátyolgatta, akit a világháború utolsó esztendejében szült. Férje, akivel csak néhány hétig élhetett boldog, ám csöppet sem nyugodt házasságban, egy német katonatiszt volt, aki a háború végnapjaiban visszatért szülővárosába, Kölnbe, s a háta mögött lecsapódó vasfüggöny következtében soha többé nem láthatta viszont a feleségét, s a fiát sem...

Az új hatalom államosította a vasüzletet is. A család jövedelem nélkül maradt. Sára néni pedig hivatalnoki állást vállalt. Szlovákul jól tudott. Hogy mi szükség hivatalra egy lakóit és emlékezetét veszítő városban, nem tudható. A hajdani szépreményű polgárlány mindenestre alkalmazkodott az idők változásához, csak épp az Alsórózsa utcai patríciusház maradt meg a maradandóság fellegvárául. Itt minden az ódon idők fényudvarában állt.

Az épület kívülről nézve jól illeszkedett a görbe utca többi, barokk korból itt felejtett apró palotáinak sorába. Mohosodó falaival olyan volt, társaihoz hasonlóan, mint egy farsangolni induló arisztokrata, aki nyomorult koldusnak vagy épp görbe csinovnyiknak maszkírozza magát a mulatság kedvéért, miközben legbelül kényesen vigyázza válasz-

tékos ízlését, s magában kuncog az arra tévedőkön, akik elhiszik róla, hogy ágrólszakadt. Sára néniék öreg palotájával is valami ilyesféle történt. Külső romlása mögött kényesen vigyázta barokkos pompáját. Ide kommersz limlom csak elvétele juthatott be...

A várossal és környezetével mintha a természet is mostohábban bánt volna, mint valaha. A hegyek felől alázóduló szelek sorra döntötték ki a szálas fenyőket. Ahogy aztán sikerült ösvényt vágniuk a rengetegben, belekaptak a résbe, újabb és újabb fákat pusztítottak el. De a szél ezzel még nem fejezte be a pusztítást. Ahol már nem állták útját az erdő fái, haraggal csapott le a városra. Leszaggatta a házak cserepeit, a frissen renoválgatott paloták és polgárházak fazsindelyeit sem kímélte. Rossz nyelvek szerint ugyan ez az épületfelújítási kísérlet is meglehetősen hebrencs módon ment végbe: egy közeli műhelyben egyforma – barokkot imitáló – ablakokat, és ugyancsak egyforma zsindelyeket fabrikáltak, melyektől az öreg épületek oly módon születtek újjá, mintha kormos generálszósszal öntötték volna nyakon őket. Viszont egyiket-másikat, például az Óposta fogadót, ahol a reneszánsz boltívek alatt Balassi Bálint is elücsörgött valaha, érintetlenül romolni hagyták.

De nem jártak több szerencsével azok a vállalkozó lelkék sem, akik időnként megkísérelték a helyi ércbányák újraindítását. Kiderült ugyanis, hogy a kiöregedett masinák már nehezen foghatók munkára, újakra nincsen pénz, s mivel a nagytudományú hajdani bányamérnökök hajdani legifjabbjai is elhaltak már, azt sem tudta pontosan senki: merre is volna érdemes megbolygatni a hegyek gyomrát. Néhány hónapra felcsapott a füst a mélyből, beindultak a gépek is, ám amikor kiderült, hogy drágább a leves, mint a hús, újra megállt a tárnákban az élet. Csak a kiérdemesült pockok, kóbor macskák és a falakra ezüst ábrákat rendületlenül irkafirkáló meztelen csigák róják tovább napi útjukat a pokol tornácán.

Az is régi igazság: ha egy város mentális állapotára kíváncsi vagy, nézd meg a temetőjét. Mindig tanulságos, és a hatalom skizofréniájára utal, ha öreg temetők rombolásában éli ki magát a neofita buzgalom. Márpedig itt ez történt és történik folyamatosan. A zsidó temetőnek egyetlen ép sírja sincsen már, a sírköveket, melyek feliratai héber, német és magyar nyelven hirdették a megboldogultak emlékét, pusztulni hagyták. De a keresztény temető sem sokkal szerencsésebb: régi sírköveit, melyeken gót betűs német felirat vagy épp magyar mementó emlékezik az elhunytakra, folyamatosan rombolják le. Helyükbe az új hatalom kegyeltjei kerültek. Az ódon város ily módon a temetőben is emlékezetét veszítette. A híres munkácsi üzemben készült kovácsoltvas síremlékek és patinás kereszttek, melyek amúgy is rozsdásodtak már, ócskavasként folytatták szomorú földi pályafutásukat...

Úgy tudtam, Sára néni a város utolsó magyarja, ám egyszer meglepő élményem volt. Alkonyodott, s elbarangoltam a hegyre kaptató sikátorokon. Tudni kell, hogy itt, Selmechányán oly lépcsőzetesen épülnek egymás fölé a házak, hogy a felső kertben legelésző kecskét – ahogy Mikszáth írja – az alsó épület kéményéhez kötik ki. Kecské persze alig legelészik már a romladozó bányavárosban, de a kép így is szemléletes. Ahogy ballagtam, azon tűnődtem, hogyan lehetséges, hogy a Csontváry megfestette Leányvár fölött most, október közepén fecskék csapata kering. Kusza, a levegőre hurkokat író röptük olyan megtévesztő volt, hogy sokára ismertem csak föl: valójában denevérek csaponganak a köd ülte torony körül. Borongós hangulatomhoz jól illett a kép. És ekkor hirtelen az egyik oldalsó, földszintes épületből magyar szót hallottam. A pesti rádió híreit hallgatta valaki. Odamentem a kapuhoz, rajta egy olyan név állt, ami igazán nem volt magyaros hangzású. Aztán, a hírek végeztével valami hosszú, fájdalmas hegedűfutam hallatszott a rádió-

ból, ami szinte összekeveredett odafönn a csapongó denevérekkel.

Sára néni még megünnepelte hetvenötödik születésnapját. Rokonok és barátok ülték körül az ódon asztalt a nappaliban. Előkerültek az ezüst evőeszközök, meg a porcelán étkezészetek. A koros hölgy úgy trónolt a főhelyen, mint egy barokk madonna. A falon ékeskedő öreg festmények és a szüette bútorok szolgálták portréja stílszerű háttérül. Almáriumok és ébenfekete falitékák, rajtuk az ezüst és alpakka kincsek sora, karos gyertyatartók és ciradás feszületek. Tajtékipipák meg antik szelencék. Az ünnepi alkalom tiszteletére mintha az egész amnéziás város emlékezete egy pillanatra kitisztult volna. A távoli tornyok és palatetők is felcsillantak a lebukó nap veres visszfényében, s az ember nem tudhatta: a település tiszteli-e meg a madonnát e kései tükörjátékkal, vagy az ő arcából árad-e ki az egész városra a már-már mitikus szellemfény.

Aztán lecsapódott az éjszaka. A koros asszony a hónapok múlásával már egyre nehezkesebben mozgott. Ritkán hagyta el az Alsórózsa utcai épületet. Végül, de évekkal a halála előtt, fél lábát térdből amputálni kellett. Ezután már csak tolókkocsival közlekedett a nappaliban. Olykor órákat elidőzött az ablak előtt. Nézte a város ezüstszürke tetőit. Régi emlékeit idézte-e vissza, vagy csak a motívumok nélküli borongás uralkodott el a lelkén? Talán az a keletiek nirvánájához hasonló állapot, mely részletei nélkül is megőrzi a teljességet – van benne valami egyszerű vagy épp tengerre emlékeztető, s a lelket elárasztó egyetlen, talán csak valamilyen mélytónusú, mohazöld, májveres vagy korombarna hangulatként nevezhető meg...

Mondják, ha Selmecebányán meghal valaki, fontos személy, éjszaka a hegyek gyomrában meglapuló szellemek kirontanak a tárnákból, sivalkodva ellepik az utcákat, vihogva cibálják a későn hazatérők szakállát és megcsipkedik a leányokat. Egy öregember azt panaszolta egy ködös

éjszaka után, hogy kalapját, melyet apjától örökölt, s mely még a híres Homola mester műve volt, lekapták a fejről, miközben valami furcsa, érthetetlen nyelven huhogtak a fülébe. Egy megesett lány pedig egyenesen a hegyi szellemek egyikét nevezte meg leendő gyermeke apjául. A gyermek meg is született, de amúgy semmi szellemszerű nem volt rajta.

Amikor P. Sára néni meghalt, semmi furcsaság nem történt. Az is lehet persze, hogy a hegyek szellemei akadályoztatva voltak. Mert, tudni kell, a bányák megint nem üzemelnek. Bejáratukat pedig vasrács takarja: védi a földgyomrát az avatatlan kincskeresőktől.

SZEPESI ATTILA

Aⁿ

VISSZATEKINTÉS A HUSZADIK SZÁZAD MAGYAR ÉPÍTÉSZETÉRE

I.

Az ezredforduló az elmúlt korszak értékelésére szólít. Építészettünk esetében – úgy hiszem – ebből az alkalomból célszerűbb az ugyancsak lezáruló évszázadra visszapillantani. Ennek fő oka, hogy a régebbi évszázadok építészeti alkotásai, amennyiben tatárdúlás, török hódoltság megkímélte is őket, más műfajt képviselnek, mint a későbbiek, hiszen a 19. század eleji reformkorszakot megelőző épületeknél a műemléki érték a mértékadó. A ma is még elsősorban használati értéket képviselő építészet a 19. századi urbanizálódással kezdődik, ezért úgy érzem, hogy jogos a kerek évforduló alkalmával visszapillantásunkat az amúgy is sokrétű, most záródó 20. századra korlátoznunk.

Ez az írás a különböző áramlatokat, befolyásokat, kimagasló eredményeket, legjellemzőbb stációkat ismerteti. Nem térhettem ki az épített volumen tekintélyes nagyságára, csak megjegyzem, hogy a minket övező épített környezet legnagyobb hányada – mintegy kétharmada – ebben az évszázadban épült. Éppen az alkotások s köztük a jelesek nagy száma miatt nem tudtam minden arra érdemeset, sem tervező építészeit bemutatni. Bizonyára sok érdemes alkotóval és műveikkel kellene az egyes periódusoknál példaként felsoroltakat kiegészíteni. Nagyon remélhető, hogy az elkövetkező években a 20. század hazai építészetét egészében és témakörönként vagy településenként áttekintő munkák nagy számban fognak tájékoztatást adni, és az utókor részére megőrik azt a jelentős teljesítményt, amelyet most csak nagy vonalakban tudunk ismertetni.

Két világháború, az ország területének egyharmadra zsugorodása, az elnyomatás és kiszolgáltatottság évtizedei ennek az évszázadnak ismert – sajnos meghatározó – tényei. Mégis büszkeséggel tölthet el minket, hogy építészetünk, a társadalmi létnek ez a fontos tényezője ily sanyarú körülmények között is milyen sok eredményt tud ebben az évszázadban felmutatni. És mennyire tudja bizonyítani élenjáró kulturális szerepünket, Európához tartozásunkat. Ezért is fontos, hogy építészetünk teljesítményeit számba vegyük.

A századelő a világháborúig

1900 körül még a historizmus, a történeti örökség formavilág-köntöse a nagy erővel formálódó fővárosunk látványának súlyponti helyein mutatkozik. Steindl Imre tervei szerint elkészült a Duna-parti újjógtikus országház. Szemben vele, a várban, Schulek Frigyes tervei alapján felépül a Halászbástya (1903). Pesten a Nagykörút mentén és közelében még javában épül a főváros megannyi historizáló bérháza. Vidéken még egyelőre szerényebb az építőmunka, de az igények már jelentkeznek.

A századfordulón tűnik fel a magyar építészet nagy alakja, Lechner Ödön. Néhány éve készült el az Iparművészeti Múzeuma, s éppen 1900-ban követi a Postatakarékpénztár, majd néhány év múlva a pozsonyi úgynevezett kék templom (1907). Lechner Ödön magyar építészetet kíván, a magyarság ázsiai gyökereire hivatkozik, amikor keleti motívumokat is vegyít dekorjába. A historizmus szürkeségét homlokzaton, tetőn és belsőben egyaránt mutatkozó kolorit váltja fel. Zsolnay csempeburkolatokkal élénk színeket és tanulságos motívumokat jelenít meg: szorgos méhek is mutatkoznak a Postatakarékpénztár pillérein. Lechner új épületszerkezeteket is alkalmaz, a be-

tonnal és vasbetonnal rokonszenvez. Szimmetrikus középület-kompozíciói azonban még nem szakadtak el teljesen a megszokott történeti alakzatoktól. Architektúrájuk hatalmas újító ereje így is nemzeti öntudatot tükröz és a magyarságfüggetlenségi törekvéseinek tüntető eszközévé emelkedik. Színhatása miatt Lechner – utólag – elbírja az összehasonlítást akár a katalán Gaudi csodált épületsajátosságaival.

Ezt követően már Kós Károly, Zrumezky Dezső, Mende Valér, Györgyi Dénes és még sok más fiatal építész érdeklődése Kalotaszeg, Székelyföld, Balaton-felvidék népi építészete felé fordul. De figyelnek a finn és az angol építészet nagy eredményeire is. A sepsiszentgyörgyi múzeum (Kós Károly, 1912) kompozíciója ezt közvetlen mutatja, a zebegényi templom (1908, Kós Károly és Jánszky Béla), a városmajori iskola (1911, Kós Károly és Györgyi Dénes) mintegy közvetve. Ennek az építészeti megújulásnak további jelentősége, hogy kilépett a fővárosból: mind több értékes és útmutató épület vidéken épül. A szabadkai városháza, a marosvásárhelyi városháza és mellette a kultúrpalota (mindkettő Komor Marcell és Jakab Dezső, 1907, illetve 1906–1910) annak a nemzeti szellemiségnek éltetői, amelyet nemrég Lechner Ödön vezetett be.

A puritánabb megjelenésű, premodernként jellemezhető építészet 1910 körül szinte egyidejűleg mutatkozik. Jelentős budapesti építésze Lajta Béla. Fiatalkori műveiben Lechner dekorjának közvetlen követője, de nemso-kára egy hatásos, nagyvonalú, elegáns kompozíciókkal jellemzett architektúrához jut: így a Rózsavölgyi házzal a Szervita téren (1911). Málnai Béla Nádor utcai lakóháza, a földszinten a cseh-magyar bankkal, Árkay Aladár fasori temploma (1913) is ennek a felfogásnak ékes példái. A vasbeton szerkezeteket bravúrosan és utánozhatatlan módon sikerült architektonikus kompozícióba foglalnia Med-

VÁROSMAJORI TEMPLOM
Árkay Aladár és Bertalan, 1932

gyaszay Istvánnak (a soproni és a veszprémi színházak, 1909 és lakóházak, un. városi bérházak Budán 1929). A kis rárosmulyadi temetőkápolna Medgyaszaynak talán leg-szebb alkotása (1910).

Az első világháborút megelőző évek néhány mér-nöki alkotását is a kimagasló építészeti munkák közé kell sorolnunk. Így Mihailich Győző máig fennálló temesvá-ri vasbeton hídját a Bega felett (1909). Zielinski Szilárd az ugyancsak építészeti hatást mutató Sinka-völgyhíddal (1907) technikai bravúrt (60 méteres ívvel épült vasúti híd), a margitszigeti víztoronnyal és az arad-csanádi vasút-nak ma szinte észre sem vett vasbeton szerkezetű árurak-

táraival Európa-szintű érdekességeket is alkotott. Ennél a műfajnál meg kell emlékeznünk az építetők felvilágosult szellemiségéről is, jelentős kockázatot vállaltak a kezdeményezések felkarolásával és finanszírozásával.

1903-ban indul az első hazai építészeti folyóirat, a „Magyar pályázatok”, mely négy évfolyam után 1907-ben felveszi a „Magyar Építőművészet” nevet. Egy évszázadon át, kisebb megszakításokkal és különböző irányzatokat képviselve, mégis csak ez a lap maradt a hazai építészet eredményeinek legfontosabb hirdetője. Száz év után visszatérve mintegy dokumentációja.

A „Wälder barokk”

A sok kezdeményezés reakciót is szült. Már 1910 körül újból mutatkozik a dekoratív historizálás, mely a két világháború között, főként a húszas években a Trianoni traumát követően, mintegy az elvesztett paradicsomra emlékeztet. Ennek az irányzatnak jellemző alkotása a budai Krisztinaváros postaépülete (Sándy Gyula, 1925), a lillafüredi Palota szálló (Lux Kálmán, 1927), a szombathelyi Nemzeti Bank (Hübner Tibor, 1929) és még sok más épület. Ez a visszalépés – mely egyébként külföldön is mutatkozott – nálunk Wälder-barokk néven ismert (Wälder Gyula építette – később – a pesti Madách házakat, a Rákóczi úti Gutmann sarkot és a budai cisztercita rendházat). A húszas években a reneszánsz és a barokk formák felélesztését a közönség és a kormányzat egyaránt támogatták, így hazánk építészete elmaradt a sok puritán európai kezdeményezés mögött. De ez csak rövid ideig tartott. Már 1930 körül Magyarország nemhogy behozta a lemaradást, de nemsokára éppenséggel az európai, sőt – megkockáztatom a megállapítást – a világ élvonalába került.

A harmincas évek, mint fénykor

A Bauhausban iskolázott és Nyugat-Európában tanult fiatal építészek munkái, a Budapesti Műszaki Egyetem kiváló építész-tanár gárdájának a példamutató és nevelő hatása együttesen járultak hozzá, hogy egy tehetséges építész-nemzedék eredményre vihette tiszta meggyőződését, még akkor is, ha kezdetben sok ellenállásba és meg nem értésbe ütközött. Ezzel a lezáródó évezredben a magyar építészet az 1930-as években olyan pozíciót tudott elfoglalni, mint korábban még sohasem.

1930-ban a historizmusból kivezető út keresése már kétségtelen volt. A Klebelsberg kultuszminiszter által pártfogolt szegedi Dóm tér építése, Rerrich Béla építész műve, a korszak egyik legjelentősebb városképi eredménye. A térfalak árkádjai a klinkertégla falfelületekkel és pilléreikkel újításnak számítottak. A kétségtelenül tetszetős megoldás az Alföldtől ugyan idegen, mégis méltányolni kell az újítási szándékot. Újított a Műegyetem is. Az átfogó építész-mérnöki oktatás névleg a technikai oldal felé nyitott, egyidejűleg a történeti építészet alkalmazásának metodikáját felváltotta annak tanulásra redukált ismertetése. Végeredményben a lényeg az, hogy megindult egy ésszerű és gazdaságos funkcionalizmusra, az egyszerű és tetszetős kifejezésre való nevelés. Kitágult az oktatás dimenziója is, létrejött a városrendezési tanszék. A huszadik század magyar építészetének képe nem lenne teljes két professzor nevének említése nélkül: Kotsis Iván az épülettervezés és Csonka Pál az alkalmazott szilárdságtan (statika) tanszék élén. Mindketten átfogó építészeti szemléletet plántáltak azokba a tanítványaikba, akiknek nemzedéke messze a második világháborút követő években is még irányította a magyar építészetet. Erre a nemzedékre nem az volt jellemző, hogy a szocialista hatalom igényeit szolgálta, sokkal inkább az, hogy alapos tudással felvértezve lefékezett sok megkívánt túlzást, és

a kiegyensúlyozott, értékálló építészet követelményeit mindenkor szem előtt tartva alkotott hazája javára. E két tanár mellé Wargha László, Korompay György (városrendezés), Weichinger Károly, Kiss Tibor (épülettervezés), Rados Jenő (építészettörténet) személyében további kiváló professzor-egyéniségek társultak. Közvetve az ő érdemük is a következő évek, sőt évtizedek megannyi hazai építészeti eredménye.

S hogy az igények és a lehetőségek említését követően rátérjünk a harmincas évek jeles magyar építészétére, ennek keretében is árnyalni kell – főleg a kiindulás tekintetében – néhány irányzatot. Breuer Marcell és Molnár Farkas a Bauhausból érkeztek, a velük egy művészi szinten álló Kozma Lajos addig -gazdasági kényszerből – már megjárta a húszas évek historizmusát. Mellettük mintegy vezéralakként áll Fischer József, talán valamennyiük közül a legeurópaibb. Molnár Farkas budai lakóházai közül a Lotz Károly u. 4. a kis tömbön belül megvalósított kétszintes lakásokkal (1933), és a Pasaréti úti bérház (1937) – az egyik lakásban állítható válaszfal révén változtatható térrel – a legfontosabbak. Breuer Marcell néhány pécsi épületet követően az emigrációban alkotott igazán nagyot. Fischer József lakóépületeivel (Bajza utca, 1937, Svábhegy Golf szálló, 1943) és budai szállodáival (Gyopár szálló, 1941, Rege szálló 1942), Kozma Lajos az Átrium mozi házával (1936) és a Régiposta utcai bérházzal tűnik ki. A Napraforgó utcai minta-lakótelep ma már műemlékként őrzi a Pasaréten a kor a funkcionalista építészet nevéhez méltóan valóban jól „funkcionáló”, egyben gazdaságos családi házáinak egész sorát. A kor kimagasló középületei a budaörsi repülőtér (Borbíró Virgil és Králik László, 1936), a Pénzüntézeti Központ Szabadság téri banképülete (Nyíri István és Lauber László, 1939), a Dob utcai Posta-vezérigazgatóság – később minisztérium – (Rimanóczy Gyula, 1939) és a szerényen a Duna-partba illő pesti

hajóállomás (Masirevich György). Az egyik legelső, mintaszerű épület Hajós Alfréd margitszigeti uszodája volt (1931–1932). A katolikus templomépítészetben a városmajori templom és kampaniléja (Árkay Aladár és Bertalan, 1932 ill. 1940), Körmendy Nándor számos temploma vidéki magyar városokban (köztük a Győr- szentimrévárosi plébánia, 1942), a pécsi pálos templom (Weichinger Károly, 1939) a legjelentősebbek. A találóan új építészetnek nevezett jellegben mind több jeles alkotás épül vidéken: Sopronban Füredi Oszkár (két lövéri villa 1934-ben), Winkler Oszkár (Frankenburg út 6. lakóház 1935, Károlymagaslat kilátótorony, 1935) és Somló Aladár (Mátyás király u. 3. lakóház 1938), Mohácson Visy Zoltán mentőállomása és üdülőépülete (1935), Galyatetőn a nagyszálló (Puskás Károly és Uray György, 1939) kimagasló alkotások. A korszak választékos megjelenésű épületei az Olgyay Aladár és Viktor által tervezett budapesti bérházak (Városmajor utca, 1941, Lajos utca 1942). A lakásépítés terén a korszakot mintegy megkoronázó alkotások Wanner János Szilágyi Erzsébet fasori bérháza (1935) és Gerlóczy Gedeon elegáns pest-belvárosi bérháza a Petőfi Sándor utcában (1944). A zsúfolt beépítéshez szokott fővárosban a lakásépítés jelentős vívmánya volt a Köztársaság téren felépült OTI-házak sora, mert itt először sikerült a zárt sorú beépítést feloldani és kilencszintes tömbökbe, korszerű alaprajzba foglalni a lakásokat (Árkay, Faragó, Fischer, Heysa, Ligeti, Molnár, Pogány Móric, Preisich és Vadász, 1933).

A korszak puritán alkotásait gyakran a baloldal politikai ellenzékiiségevel hozzák kapcsolatba, a haladó építésszek egy része a szabadkőművesség szelleméhez közel álló CIAM-hoz (Congres Internationaux d'Architecture Modernes) kötődött. Felvetődik a kérdés, hogyan válhatott éppen a Horthy-korszakban a magyar építészet annak a modern, funkcionalista építészetnek a mentsvárává, amelyet a hit-

leri Németország betiltott és Mussolini Olaszországa legfeljebb megtűrt. Az érdem, úgy hiszem, nem politikai, hanem szakmai oldalon található: az előljáróban említett kiváló iskolázottság és a nemes törekvések hatására ez valójában világnézettől független teljesítmény, hiszen a neves alkotók nem szorítkoztak a politikai baloldalra.

A korszak vezető folyóirata a *tér és forma*. Így, kisbetűvel írta címét, modernségét ezzel is hirdette. A folyóirat a funkcionalista modern építészet alkotásainak ismertetésén kívül bemutatta a hazai lakásviszonyok tarthatatlan lemaradottságát is. Szerkesztői és munkatársai kivétel nélkül jeles építészek: Borbíró Virgil, Major Máté, Wanner János, Granasztói Pál.

A harmincas évek végén ismét előtérbe került az a mélységesen emberi igény, mely az épülettől, az emberi környezet e markáns elemétől, mindig is többet kívánt mint a tiszta célszerűség kielégítését. Ezért egy nemzeti népi formákat felelevenítő irányzat újból kiterelődött. Ezt kétségtelenül jeles modern építészek is támogatták: a pannonhalmi gimnázium (Hidasi Lajos és Kiss Tibor, 1940), a Szeretfalva-Déda vasútvonal épületei (Fodor Jenő, 1942) ennek példái. A népi építészet évszázados tapasztalataira támaszkodó épületelemekkel (fa-támaszok, tornácok, ablakok, stb.) és kompozíciókkal (mozgalmas tetőidomok), vidéken a táji háttérhez való kötődéssel (ONCsA-házak, Hargitai turistaházak) sok tetszetős megoldás született.

A magyar mérnöki géniuszok sorát gyarapította Menyhárd István. A budai Hamzsabégi úton a BSzKRt autóbuszgarázsánál két irányban hajlított héjszerkezetű lefedéssel építette fel a nagy fesztávolságú csarnokot (1940). Ez világra szóló technikai újítás volt. Az építészetileg is remekműnek minősülő alkotás mai napig áll.

A második háborút követő újjáépítés és a kötelező historizálás

A második világháború válogatás nélkül és igen nagy mértékben pusztított hazánk épületállományában. 1945 után az első évek az újjáépítés szolgálatában álltak s ami újat hoztak, az sem különbözött érdemben a két háború közti mentalitástól. Jelentősek voltak a – többnyire folytatás nélkül elsikkadt – tervpályázatok. Mert, miként az első világháborút követő években is, egyelőre legalább ébren tartották az építészek fantáziáját. Ez volt leolvasható a budai fürdőváros tervpályázatáról, mely az akkor már régen lebontott Tabán beépítésével foglalkozott, és a pesti Erzsébetvárosra készült tervekről, melyek a pesti oldal lakóházállományának megújítását szolgálták volna. Pályázat vitatta meg a romos budai királyi vár épületének a helyreállítását is.

A pártállam már 1951-ben éles bírálat nyomán azzal a céllal hozta létre a Magyar Építőművészek Szövetségét, hogy annak tagjai a modern építészeti formák helyett egy tüntető historizmus stílusát elevenítsék fel, ezzel is hasonulva a hatalmat gyakorló szovjet-orsz építészethez. Ezt a politikai szándékot annál könnyebben tudták megvalósítani, mert a szocialista gazdálkodás keretében az építészeknek állami tervezőirodákba kellett tömörülniük. Csak nagyon kevés magyar építész volt, aki ne fogcsikorgatva tett volna eleget a szinte mindenki által korszerűtlennek és értelmetlennek minősített formai előírásoknak. Voltak többen is, akik igyekeztek minimális ornamenssel kielégíteni az előírásokat. A „szocreál”-nak gúnyolt stílus főleg a középületeknél néha szinte nevetséges homlokzatokat produkált. Csekély vigasz volt, hogy ez a stílus egész Közép- és Kelet-Európát elárasztotta. Az ipari építészet csarnokaira és egyéb üzemi létesítményeire azonban nem vonatkozott az „előírás”, mert – maradi szemlélet alapján – ezt nem

sorolták az építőművészethez. Így éppen az ipari építészetel sikerült, markáns tömegalkotásokkal valamint világviszonylatban is feltűnést keltő tartószerkezeti és építés-technológiai újításokkal – főként a nagyméretű vasbeton elemekből előre gyártott keretszerkezetek révén – komoly eredményeket elérni. Az emlékezetes teljesítmények főként az ezres létszámával nemzetközi viszonylatban is kitűnő Iparterv mérnökeinek munkáját dicsérik: Bajnay László, Gnädig Miklós, Mátrai Gyula, később Garay Lajos voltak ennek az irodának legjelesebb alkotói.

A stílusdivat csak kissé „öltöztette fel” a már korábban elkezdett Népstadiont, mely 1952-re készült el, Dávid Károly tervei szerint. Az építészeti megoldáson felül itt a városszerkezetbe illesztés is döntő jelentőségű volt, építésének idején még a közeli Keleti pályaudvar fűtőháza ontotta a kormot és a füstöt. Az átmenetileg szűkebb ülésekkel százezer nézőt és véglegesen is hetvenezret befogadó stadion a szokatlan városközpont-közeli elhelyezése ellenére is végül sikerültnek mondható. A korszak jellemző nagy építési munkája a bizonyára túlméretezett Miskolci Egyetem (Janáky István, 1951-től). Sikerült alkotás a két dunaújvárosi egészségügyi létesítmény: Ivánka András rendelőintézete (1953), melynek finom historizálása örök mementó marad, hogyan igyekezett a tehetséges magyar építész a stíluskööttségek ellenére is a felszínen maradni. Már le is vethette ezeket Farkasdy Zoltán kórházépülete (1956).

A hatvanas évektől a nyolcvanas évekig

A kényszerű stíluskööttségek szerencsére mindössze négy évig béklyózták a magyar építészek lehetőségeit és fantáziáját, mert a szovjet építészeket ért pártbírálat nyomán itthon is oldódott a szemlélet. Ezt követően azonban még évekig,

sőt évtizedekig más kötöttségek nehezítették az *építés* és ezzel az *építészet* munkáját – utóbbit az építés művészi értékű megnyilvánulásának tekintjük. A tervgazdálkodás szervezete, a lakásépítést bénító alapterületi normatívák, különféle épületszerkezetek váltakozóan kötelező alkalmazása – holott egyesek a kísérleti szakaszon alig jutottak túl –, a megfelelő építőanyagok hiánya és késedelmes szállítása mind megannyi nehézséget jelentettek.

Az építészeti alkotások a feladat természete révén általában három csoportba oszthatók: a lakás- a középület- és az ipari építés. A lakásépítés témakörén belül külön is élesen elválasztódik a családi ház és a többlakásos épület. A hatvanas-hetvenes évek építészeti megfogalmazásánál legelőnyösebb helyzetben a középületek voltak, melyeknél a takarékoskodó állami hatalom bizonyos reprezentáció miatt nem érvényesítette a tömeges lakóházépítést sújtó előírásokat. A pártállam évtizedeiben ezért a marandó építészeti értéket a nagy számban épült középületek sikeres példái jelentették. Tervezésüket elsősorban az erre szakosított Középülettervező Iroda („KÖZTI”) építészeti végezték, kisebb mértékben, főként vidéki építkezések és egyes szaktárcákhoz tartozó feladatok esetében, más irodák is tervezték őket. A fiatal, tehetséges tervező-építészek nagy hányada igyekezett ehhez a munkakörhöz hozzáférni, aminek eredményeit még összefoglalni is nehéz.

A középület sokfajta: ide sorolható az iskola, kórház, irodaház, szálloda, színház-kultúrház, sportlétesítmény, állomásépület és posta egyaránt. (A templomot külön kategóriába sorolom, de városépítészet tekintetében ide tartozik.) A funkcionalista építészet jellegéből következik, hogy sikerült megoldás esetén a középület többnyire tükrözi rendeltetését, ez szinte minőségének egyik kritériuma. Elősegítették ezt, hogy a kor puritán stílusfelfogása miatt a tiszta térmértani tömegek a gyakoriak, például

egyes épületfajtáknál a magas tömb+ „lepény” együttes kompozíciója terjedt el.

A győri kórház orvosi étterem- és kultúrépülete Ivánka András fantáziateli és gondos alakításával annak idején az egész építésztársadalom figyelmét magára vonta (1969). Gulyás Zoltán Chemolimpex-irodaháza a pesti belváros maradandó értéke (1963). Szrogh György a budai fogasvégállomással szemben a hengeralakú Budapest szállóval, melyhez „lepény” is tartozik, hangsúlyt helyezett a városképbe. A jeles szállodaépületek sorát a Karancs nyitotta meg: Jánossy György tervezte Salgótarján részére (1965). Balatonfüreden Mányoky László építette a Marinát (1969), Pázmándy Margit az Annabellát (1968). Finta József a fővárosi szállodák egész sorát alkotta a Lakóterv keretében: a Duna-part látványához képest túl magasnak ítélte és ezért vitatott Duna-Intercontinentalt (1969) és később mellette a Forumot, a Délinél a Pentát, a Németvölgyben a Novotelt. Jeles középületeink sorába tartoznak Mikolás Tibor debreceni épületei, mindenekelőtt a disztinált homlokzatával kitűnő egyetemi Kémiai Intézet (1969), majd a kultúrház (1980). Szegeden Tarnay István egyetemi elméleti tömbje (1976–1979), Győrben Cserhalmy József megyei tanács irodaépülete (1971), Szekszárdon Tillai Ernő Babits Mihály kultúrháza (1970) tekinthetők a kor jeles alkotásainak. De jeles középület kisebb településnek is jutott: Pécsváradon Erdélyi Zoltán gimnáziumi épülete a település arculatát előnyére változtatta, Jurcsik Károly Orgoványi Művelődési Háza (1971, társtervező: Varga Levente) elsőrendű alkotás, Lang János győri ETO-stadionja (1977) emberi léptékével és megnyerő alakjával a leglátványosabb hazai sport-küzdőtér. Az új pályaudvarok közül nagyvonalú elrendezésével és méltó városképi megjelenésével kitűnik Szolnok (Schneller Vilmos, 1975).

A teljesség kedvéért még néhány kimagasló építészeti alkotásnak minősíthető középületet kell felsorolnom.

A HAJDANI GYOPÁR-SZÁLLÓ HOMLOKZATAI, SZÉCHENYI-HEGY
Fischer József, 1942

Ezek közé tartozik a hatvanas években évek elején Hofer Miklós Miskolc-avasi televíziós adótornya (1962), Molnár Péter (és Mühlbacher társtervező) Kőbányai mozija (1964), Heckenast János szombathelyi vradó állomása (1967). Callmeyer Ferenc korszerű elrendezésű és szerkezeti megoldású iskolái 1970 körül nagy figyelmet keltettek, Tarnay László elsőrendű iskolákkal gazdagította Szegedet és Gyulát (1966). Farkas Gábor a szép természeti környezettel harmóniában álló épületeket emelt a Kiskunsági Nemzeti Parkban (1978), Bene László az újpesti fürdővel (1974), Balogh István a Szent Imre herceg úti irodaházzal, Roth János két finom foghíj beépítésével (posta-tanulóotthon Sopron és OTP + lakóház Székesfehérváron) tűnt ki. Tolnay Lajos miskolci könyvtára (1969) és soproni fedett uszodája (1974), H. Boros Mária miskolci iskolái (1970-es évek) ugyancsak nevezetesek. Mintegy új-konstruktivizmust jelentett Bán Ferenc nyíregyházi kultúrháza (1977), nem sokkal később a mátészalkai tanácsház tiszta térmértani tömegével a Bauhaus felé kacsintott (1981). Tihanyi Judit és Halmos György kiállítási és más csarnokokkal, korszerű piacépítményekkel gazdagították építészetünket (Óbudai piac 1985; Mezőgazdasági Gépmúzeum Gödöllőn 1987). Sylvester Ádám kőbányai fedett uszodája (1983) és teniszcsarnoka megnyerő térhatásukkal lépnek elő.

(A következő számban folytatjuk)

KUBINSZKY MIHÁLY

Kész: László Gyula
K: Bakay Kornél
Elj: méltóság

al

LÁSZLÓ GYULA EMLÉKEZETE*

Negyvenegy esztendővel ezelőtt léptem be először ezen a kapun és az első emeleti lakásajtáján, tele izgalommal és megilletődöttséggel, hiszen már akkor legendája és aurája volt László Gyula professzor úrnak, aki a lakásán is szívesen fogadta tanítványait, könyvekkel, grafikákkal, festményekkel, szobrokkal teli nevezetes szobájában, szentélyében.

A professzor úr, noha közvetlenül sohasem politizált, azokban a súlyos és sötét időkben is konokul és méltósággal viselkedett úgy, mint egy magyar hazafi. *Órlélek* volt ő, ahogyan Makovecz Imre mondotta volt, aki önként magára vette a magyarság tüskés és véres palástját. Forradalmunk bitang árulói ekkoriban még nyíltan gyilkoltak, 1959-ben Mansfeld Péter és Angyal István kivégzése volt a leggaládabb tettük, ő pedig úgy tartotta bennünk a hitet és a reményt, hogy az egyetemi katedráról a múltunkról *mesélt*. Igen: mesélt. Tudatosan volt közérthető és hatalmas tudását a veleszületett tehetsége okán, érzelemmel és lebilincselően tálalta. Jellegzetes hangja a tudós szava volt, táblára rajzoló keze a művészé, aki a múltat is szemléletesen élte át.

Amióta tanár volt, tehát 1941 óta, vallotta és hirdette: nemzeti kultúránkat közkinccsé kell tennünk, a művelt nagyközönséghez is kell szólnunk, ha hatni akarunk, ha valódi értelmet akarunk adni a munkánknak, mert a törté-

* Bakay Kornél beszéde 2000. október 19-én a Budapest, V. Alkotmány u. 20. számú házra került emléktábla avatásakor.

nelem: *tudomány és művészet* együtt, amelyet csak valódi, a múltat érző tehetséggel lehet eredményesen művelni. Megbecsülte kollégáit, de más utakon járt, mint a leletek összehasonlító kutatásaival, párhuzamok keresgélésével bibelődő kortársai. Más volt a látásmódja, mert más volt a tehetsége.

Ám a tehetség, a талантum isteni adomány, megszerzhetetlen adottság, az alkotás kegyelem dolga s így mindazok, akiknek posztjuk, címük, rangjuk és hatalmuk mellől a tehetség hiányzott, dühödten támadták, tudománytalan populizmussal és felületességgel vádolva őt, sőt igyekeztek politikailag is lehetetlenné tenni. Amint Ő mondotta egy ízben: „a damnatio memoriae tovább működik munkásságom letagadásában”.

Vétke volt, hogy székely, vétke volt, hogy az 1940 augusztusában visszakapott Észak-Erdélybe nyomban hazatért, és Kolozsvárott egyetemi tanár lett 31 évesen! Vétke volt, hogy 1941–42-ben a németek megszállta Kijevben megmentette – Fettich Nándorral együtt – a Történeti Múzeum értékeit. Vétke volt, hogy 1949-ben másodszer is Magyarországra jött, de a legsúlyosabb vétke az volt, hogy tudott, akart és mert a népéért dolgozó, a népéhez szóló magyar tudós lenni. Csoóri Sándor mondta róla: „A magyar szellemi élet egyik legjelentősebb alakja volt”.

Már a forradalom előtt óraadó tanár az Eötvös Lőránd Tudományegyetemen, de a tanári kinevezést csak 1957 után kapta meg. Olyanok is gáncsolták a szakmából, akiket a forradalom napjaiban – emberségből – bűjtatott, mert hiszen a világ a jótettet nem tudja egyébbel, mint bosszúval és hálátlansággal megfizetni.

A kommunizmus dőlyfős percmemberkéi akkoriban a tudományos életben is dáridóztak, s ennek megfelelően kimondták: az 1950-ben bevezetett szovjet minősítési rendszer – úgymond – „magas eszmei és tartalmi követelményeinek” a nemzetközileg is megbecsült László Gyula

kiváló szakmunkái nem felelnek meg! Így a már akkor tucatnyi könyvvel és számos tanulmánnyal rendelkező professzort még jelöltnek, azaz kandidátusnak sem fogadták el. A tudományok doktora fokozatot is csak 58 éves korában kapta meg.

S a címosztogatók úgy tettek, mintha ő csak egy lenne a kétezer nagydoktor között. Többre pedig a tudomány hivatalosai sosem méltatták. Noha Széchenyi-díjat kapott, az V. kerület díszpolgára lett, a Magyar Tudományos Akadémiának nem lehetett tagja s a temetésén ezen a szégyenletes tényen azok sajnálkoztak a lehangosabban, akik hosszú időn át meggátolták beválasztását.

Lehetett volna csak művész, tehetsége és iskolázottsága megvolt hozzá, ám ő úgy érezte, *neki több életet kell élnie.*

S 1935-től 1998-ig, tehát ötvenhárom esztendőn át fáradhatatlanul kutatta a magyarság őstörténetét. Új szemléletével *valóságos iskolát* teremtett.

Megtanított bennünket életre kelteni a tárgyi emlékeket, megtanított bennünket józanul kételkedni a „termékeny bizonytalanság” tudományos légkörében. Még határozottabban ráirányította a figyelmet arra, hogy elődeink voltak a szkíta népek, rokonaink a hunok, testvéreink az avarok és a besenyők. Elutasította a megalázásunkra szőtt nemtelen úgynevezett tudományos legendákat, mert nagyon jól tudta: a lélekmérgezés ellen nincs orvosság. Kettős honfoglalás elmélete széles körben elterjedt s könyveinek népszerűsége még az 1944-ben megjelentetett *A honfoglaló magyar nép életét* is túlszárnyalta.

Az egykori valóság megismerésére, az igazság feltárására törekedett, de úgy élt, úgy alkotott, úgy tanított, hogy az a *magyar nemzet egészségének az érdekét szolgálja.* S ezt sokan rossz néven vették.

Ma is – sajnos – tetten érhető nemzeti önbecsülésünk szakadatlan megtépázása, önbizalmunk rongálása, amikor

felelős személyek azt hangoztatják, hogy jelentéktelen, kis nép voltunk és vagyunk, s ha élni akarunk, a szomszédainkhoz, a nagyhatalmakhoz, s mindenkihez alkalmazkodnunk kell. A Bécsi Napló legutóbbi, októberi számában a Magyar Írószövetség vezetője a kárpát-medencei magyarság, tehát Erdély, Kárpátalja, a Felvidék, a nyugati Várvidék, a Délvidék és a mai kis Magyarország összlélekszámát 11,2 milliónak mondja, eltüntetve így hárommilliónyi magyart az emberek tudatából. Nem elég, hogy pusztulunk, fogyunk, még torzítunk is. Önfia vágja sebé.

Mások pedig, még hozzá konzervatív jobboldali folyóiratban, arról értekeznek manapság is, hogy a hunok és az avarok, sőt egyáltalában a keleti barbár lovas népek, akár csak az orosz kommunisták vagy a liberális bolsevikok, „erkölcsi kötelmeket eredendően nem ismertek”, s történelmünk „nagyobbnál nagyobb hazugságok sorozata”, akik sajnálatos módon évezredre szólóan megakasztották a Kárpát-medence fejlődését.

De ahogyan János evangélista mondja: „Ők ugyan közülünk kerültek ki, de nem közülünk valók!”

László Gyula professzor úr, a *székely-magyar*, élete nagy ajándékának tartotta, hogy magyar földön, Kőhalmon születhetett, hogy magyar az anyanyelve: „Boldog vagyok, szeretettel tölt el, hogy ezt az életet magyarul élhetem, gondolkozhatok, érezhetek, láthatok.” – vallotta magáról. A nagy elődök utóda volt ő, elhivatott ember, olyan, aki – a kínai bölcselő szerint – nem cselekszik a természet rendje ellen. Ezért tudatosan vállalta Zrínyi Miklós, Széchenyi István örökségét.

Nagy oka volt annak, hogy a horvát Zrínyi Miklós így vallott a magyarságról: „Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek árnyai, akik egyik világ szegletiről a másikra vezették nagy vitézséggel a magyarokat, és egyik tengertől a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békeséges megtelepedést

nekik, nem hagynak nékem alunnom, mikor kívánnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen, *szeretője* vagyok a *magyarok dicsőségének*, nem lehet, hogy én múlassam az ő intéseiket, kiket nemcsak nappalbéli elmélkedésemben juttatok, de még éjszakabéli elmémben is előmben tüntetek, mondván: ne aludjál, ne keresd a gyönyörűséget! Látod-é romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk. Kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd a fáradságot, ne szánd a véredet, ne szánd az életedet!”

Széchenyi István pedig arra intett bennünket: Akit az Úr magyarnak teremtett, és nem fogja pártját népének, nem derék ember az!

Mi, akik értjük Zrínyi Miklós és Széchenyi István szavát, mi, akik erőt merítünk László Gyula halhatatlan könyveiből, veszélyesek vagyunk a hatalom szemében, amely rendelkezik ugyan a javakkal, de nem uralja a lelkeket!

Mert az *értő* olvasóban, az *értő* hallgatóban, az *értő* nézőben valóságos társadalmi erővé válik az *eszme* és még a mai köz-restség és köz-elaljasodás korában is hatni kezd.

László Gyula professzor úr közel kilenc évtizedes gazdag életében az *Élettől* sok jutalmat kapott. Mindenekelőtt hű társat felesége, Marica néni személyében, szerető gyermekeket, hálás és hűséges tanítványokat, akik most mindannyian részesei lehetnek egy kis csodának, egy rendhagyó átváltozásnak, hiszen az írások szerint „a bölcs emlékezete épp oly kevéssé örök, mint a balgáé, a jövőben elfelejtik hamarosan mind a kettőt”. S valóban azt látjuk, számos nagyérdemű ember él közöttünk mellőzve és elfelejtve, mert az élőt az élők sohasem képesek igazságosan megítélni. De amikor jeleseink magunkra hagynak bennünket a földi életünkben, akkor sem törvényszerű az igazságszótás, mert ahogyan a latin mondás tartja: *Memoria hominum labilis est* – az emberi emlékezet mulékony!

S lám, mi most részesei és tanúi lehetünk annak, hogy a nagyobbreszt háládatlan világban is lehetünk *hálásak és tisztességesek*. Tehetünk azért, hogy a hétköznapi rohanásai közepette, ha itt visz el az utunk az Alkotmány utcában, feltekintve az emléktáblára, emlékeztessük a jövő nemzedéket: *választott nép voltunk*, akiknek szent a múltja és szent az öröksége, egykor lélekszámban és erőben is nagyok voltunk s ha évszázadokon át „mindenfelől szorongatnak is minket”, a múltunkat megbecsüljük, szellemi vezetőink emlékét megőrizzük, tanításaikat éltejük és továbbadjuk. Tudunk a Mester szemével és szeretetével látni, érezni, cselekedni. Mert ez a kőtábla ragyog a nélkül, hogy bearanyozták volna. Az aranyak nem kell aranyozás.

BAKAY KORNÉL

lg: Tanulmány Mű: Fülep Lajos
K: Működés Endre

^{Al}
**FÜLEP LAJOS,
AZ UTOLSÓ MAGYAR KIRÁLY***

II.

Fülep Lajos műveinek filozófiájáról
Idő-változás

Atermészettudományos világnézet kiküszöbölte a gondolkodásunkat befolyásoló tudattalant, mivelhogy a maga alapjait evidensnek látszó axiómákká, és a hozzájuk tartozó dedukciót logikailag támadhatatlanná tette. A világ ilyen módon egybeszabott, monolitikus, és az elme által jól felismerhető szabályok szerint működik. Csak az a kérdés, hogy akkor mi legyen a „reszlivel”, vagyis az ember tudattalanjával.

A „tudattalan” nem azt jelenti, hogy nincs, hanem csak azt, hogy ismeretlen. Láttuk Platón nagy művét, miképpen formálta ki a megmaradót a mitikus formák feláldozásával. De ez a mitikus forma az Univerzumnak az általunk adott formája, vagyis antropomorf. Ezen a nyomon haladva, a modern természettudományban a platóni ideák – a matematikai alapokra való helyezkedés szükségszerű eredményeképpen – végül dezantropomorffá váltak. Ez a bűnhődés az általánosító hajlamért. Az ember ugyanis maga a nem-általános. Kierkegaard-t, e fölismerés nagy filozófusát, minálunk Fülep Lajos fedezte fel, és e gondolat őnála is centrális jelentőségűvé vált.

* Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél címmel a 20. század magyar gondolkodóiról készített tanulmány befejező része. Hamvas Béla, Szabó Lajos, Karácsony Sándor, Várkonyi Nándor, Kerényi Károly portréi 1997 óta folyamatosan jelennek meg, elsősorban a Magyar Szemlében.

DUNAÚJVÁROSI RENDELŐINTÉZET

Ivánka András, 1953

„Az ember minden mástól eltérően *Möglichkeiten* (lehetőség). Nem a platóni örök, érvényes, abszolút. Itt elentétes pólus a platonizmussal: a *konkrét individuális* és a *lehetőség* kategóriája. A konkrét jelentés lehetőség, par excellence speciálisan emberi. De hogy elveszen, az is emberi lehetőség. (...) Az ember feladata: az individuálisnak érvényt szerezni, állandósítani. Az egész emberiség individualitása. Hogy ne legyen üres, hanem konkrét.” (Kiemelés tőlem, M. E.)

A konkrét individuális kérdése úgy vetődik fel a platonizmussal szemben, hogy miképpen lesz az *egyből sok*, vagyis az idea általánosságából konkrét egzisztencia. Ami nem valami vértelen elméleti kérdés, hanem korunknak a szó szoros értelmében *véres valósága*. Mivelhogy a konk-

rét létezőket az általános eszme nevében szoktuk kiirtani, mint afféle zavaró akcideneciákat. Az ideából dedukált képnek ugyanis problematikus a valósághoz fűző viszonya, és ezért, megfelelő eszközök birtokában könnyen jut el oda, hogy érvényessége kedvéért pusztítania kell. *Fiat justitia, pereat mundus*, legyen igazság és vesszen a világ, tartja már a régi közmondás is.

Fülep itt elsősorban a „logikát” tekinti felelősnek, mivelhogy a maga általánosságával nem tud eljutni az egyedi létezőhöz. Az esztétikának abban látja a jelentőségét, hogy a segítségével ez a probléma kikerülhető, és így megfogalmazható a létezés egyedisége is. Mert a műalkotás, kétségbevonhatatlanul, mindig egyedi.

Platón magát pedig Fülep kimenti az egyetemes destrukcióból. „Platón nem az antropomorf ellen, hanem a szubjektív ellen.”¹ Végül is a platonizmus, az utolsó néhány száz évtől eltekintve, emberközpontú filozófia volt, így válhatott általánossá is. És miközben ezt a centrumát elveszítette, megőrizte az általánosság hivatkozását. Sőt meg is erősítette. De látnunk kell, hogy ez hamis hivatkozás, ami az érvényét csak külső erő – a gondolkodáshoz képest külső erő – benyomulásának köszönheti. Végső soron annak az állításnak, hogy ami nem racionalizálható, az nem is létezik.

Az idő, amiben az átalakulások történnek, változik, és e változás elméletére szükség van. Ezt Fülep nem az általa kevésbé szívlelt klasszikus német filozófusoknál kereste, akiknél jobban kedvelte kevésbé rendszerezett, ám gondolatgazdag 18. századi elődeiket, Johann Georg Hamannt és Gianbattista Vicót. (Meg e klasszikus filozófia nagy kritikusait, Kierkegaard-t, Dosztojevszkijt, Nietzschét.) A történelemfelfogását is Vicóra alapozta. Kiindulópontja szintúgy a történelem három korszaka: az isteni, a hősi és az emberi kor. Abból, amit a platonizmus genezisééről írt, felismerhető az „isteni kor” elmúlása, vagyis egy archaikus világkornak

az a széthullása, ami az új helyzetnek a megértését követeli. A mi feladatunk pedig egy újabb széthullás után megtalálni a szellemi létezés alapjait.

Magát a helyzetünket mint a Platónéval úgyszólván elmentést fogja fel. „A platonizmus nagy problémája volt a fenyegető relativizmusban az abszolútum biztosítani. Ideatan, hiposztazálva (...) Ma az ellenkező világtörténeti helyzet és feladat: a konkrét valóságot kell megteremteni. Az ellenkezője látható: nem a konkrét valóság van az ideák methexisében, hanem ellenkezőleg, az ideáknak kell részesülni a konkrét valóságban, mert benne a gazdagság – az ideavilág magában üres. *A szellemnek kell az anyagba le szállnia.*”²

*Sajátságos itt ez az utolsó Plótinosz-parafrázis, úgyszólván visszavonása a neoplatonizmusnak. De van egy még különösebb egybeesés is. „Leurs tetes crétinisantes créent des fantomes gigantesques, qui descendent au lieu de montrer. (...) Cas pathologique d’un égoïsme formidable.”*³ (Agyalágyultan teremtenek oly rettentő rémképeket, amelyek alá szállnak ahelyett hogy fölemelkednének. Különleges önzés köresete ez.) A szürrealizmus atyjának (méltán?) tekintett Lautréamont írta ezt a diagnózisnak is, terápiának is mértékadó mondatot. Látható benne az idealizmusnak a szolipszizmusra torzulása, sőt az is, hogy összefügg a dolog az „agylágyulással”.

Fülep a feladatot részletesebben is kifejti, az egész művészetfilozófiájának ez a meghatározó centruma. „A konkrét érzékletes jelentés, érzékelés a határ, ahol szellem és valóság, anyag egy, elválaszthatatlanul. Ma ez a nagy kérdés, nagy feladat. Különben üres, élni-nem-érdemes világ. *Minden* a konkrét jelentésből, fűszál⁴, erkölcs, vallás stb. – egy szféra, bármily differenciált, egyik a másiktól nem deriválható.”⁵

A világ végtelenségének egy olyan átfogó definíciója ez, ami Kierkegaard-ra, sőt a mögötte álló Ujszövetségre

utal vissza. Az alapja az, hogy „a lélek valósága meghatározhatatlan, mert meghatározásnak elérhetetlen, ugyanúgy, mint a konkrét jelentés meghatározhatatlan, mert meghatározásnak elérhetetlen. (...) Minden végső ilyen. Érték, ész, szellem, akarat, érzés, Wahrnehmung, anyag, fény, elektromosság, gravitáció etc. A meghatározásnak *transzcendens, a tapasztalatnak nem, működésében, hatásában jól ismert valóság.* A lélek és a konkrét jelentés közvetlen empirikus jelenség. (...) A faktum erősebb minden teóriánál.”⁶ (kiemelés tőlem, M. E.) A világ a tapasztalaton alapul, aminek a látszólagos kimeríthetősége nem áll ellentétben a világ végtelenségével, a lélek teremti a maga végtelen meghatározatlanságában, ahogyan János evangéliuma mondja. És minden konkrétum öröklí ezt a végtelenséget is.⁷

Ez a protestáns misztika már láthatólag messze túlhalad a pusztán esztétikainak nevezhető felfogástól, és a világ teljes értelmezéséhez kötődik. Egy olyan átfogó értelmezéshez, *ami a konkrétból kiindulva nem az általánoshoz, hanem a határtalanhoz vezet.* Ámde Fülep nem bírta magát elszánni arra, hogy a „logikát” elperelje a természettudománytól, még kevésbé arra, hogy egyszerűen „agylágyulásnak” minősítse az általános ismeretelméleti eljárást. Retentő hatalom ez a gondolkodásunk fölött, és csak egy másik nagy erejű rendszer szállhat szembe vele.⁸ Amit Fülep nem ismert, mivelhogy nem igazán értette Ázsiát. „A keleti építészettel nem tudott tisztába jönni. (...) A kínai és indiai tetők, a közibük tűzdelt szobrokkal, akárcsak a görögkeleti hagymatornyok, neki felfoghatatlanok” – emlékszik Fodor András.⁹ Amit Fülep nem ért, az láthatóan épenséggel a „*mandala-elv*”, a *Középnek az a felfogása*, ami a nyugati gondolkodásból elveszett.

Ezért azután, ha belül akar maradni az európai gondolkodási rendszeren, differenciálnia kell a Logoszt. Ez azonban kritikus és veszélyekkel teli művelet. Lássuk, hogy boldogul vele.

„En arché en hó logosz (kezdetben volt az Ige) – de nemcsak Arisztotelész logosza és logikája van és az, ami a filozófia történetében máig ezen a néven szerepel. Van másik is, például a művészi látás logosza, rációja.”¹⁰

Többféle logosz volna tehát, eltérőleg János evangélista idézett mondatától, a „tudományé” és a „művészeté” csupán kettő közülük. Egyéni szóhasználat ez, amire Fülepnek azért van szüksége, hogy megszabaduljon a „természettudományos gondolkodás” terrorjától, és kifejtthesse az esztétikai szféra autonómiáját.

A kétes megállapításból azonban mégis valóságos filozófia bontakozhat ki.

„A valóságismeret eljutott az absztrakció olyan fokára, amelyen úgy, mint a világ kiterjedésében, közömbös, nevelhető-e még (...) A modern fizika valósága elképzelhetetlen, operálni lehet vele, »látni« nem. Az absztrakt valóság ellensége a konkrétnek, bagatellizálja úgy, mint a végtelen világ bagatellizálhatta volna a kicsiny Földet és rajta az embert (...) Kérdés, belenyugszunk-e? Itt ismétlem, nem elkerülhetetlen logikai következménye az új valóságnak. (...) Csak akkor fátuma, ha vállalja. Csak a tárggyá vált embernek nincs értékes valósága.”¹¹

Aki nem fizikus, mondhatná erre, hogy mi köze hozzá, de nem sokáig mondhatja, mivel a „természettudományos determinizmus” bevonult a történettudományba is, historicizmus lett belőle és a Jövőre vonatkozó próféciaik ideális alapja. Ez ama tudomány, amelynek a jegyében a társadalom fejlődése tervezhetővé válna – ha, Fülep mély megjegyzésével, valóban tárggyá tehetné az embert.

De hogy ez a feltétel mennyire irreleváns, hogy Isten képmását mennyire nem lehet tárggyá tenni, mutatja az a tény, hogy a fentieket Fülep 1956. október 19-én olvasta fel az Akadémián, feleúton Petőfi és Bem szobra között, midőn Varsót szovjet tankok vették körül. És hogy a játszma téje micsoda, azt mutatja Karl Popper historicizmus el-

len írt könyvének ajánlása. „Emlékül mindazoknak, bármely felekezethez, nemzethez vagy fajhoz tartoztak is, akik a történelmi elrendeltetés megmásíthatatlan törvényeibe vetett fasiszta vagy kommunista hit áldozatául estek.”¹²

Az alapprobléma tehát Fülep szerint itt a logikában van, amelynek az ítéletei általános érvényüknél fogva nem juthatnak el az (egyedi) létezőhöz. A marxizmussal birkózó Földényi László írta: „A logikai megoldások semmilyen megoldást nem kínálnak az egyéni, konkrét élet számára, hanem a megoldást a jövőbe vetítik, egyféle vallás formájában.”¹³

Ám más a helyzet az esztétikával. Mert Fülep szerint őneki egyedül autonóm, önmagában meghatározható a területe. „Csak az esztétikai érték fundálja a valóságot. Isten attribútumai nem fundálják a létét. Az etikai Sollen se a valóságot.”¹⁴

Canterbury Anselmustól fogva napjainkig tart a polémia Isten létének a logikai bizonyíthatóságáról. A legnagyobb hírnévre itt Kant tett szert a skolasztika által kidolgozott négy bizonyíték logikai elégtelenségének a megmutatásával. Szabó Lajos ellenben ki tudta mutatni, hogy ez nem is vizsgálható a logika körén belül, mivelhogy magára a logikára nézve is *ontologikus*.¹⁵

Ami meg az etikát illeti, a valóság nem lévén etikus, levezetni se lehet az etika követelményeiből.¹⁶ Más kérdés, hogy az így felfogott heteronómia érvényteleníti-e az etikát. Az emberiség létező hagyományai szerint nem – de a destrukció, a világrombolás mégsem hatástalanul hivatkozik rá. Ezt a problémát a Talmud a „morális ontológia” tézisével próbálja megoldani. „Isten a világot a Törvény kedvéért teremtette” – ami azonban hittétel marad, vagy legalábbis nem igazolható tanítás.

No és a „tudomány”, ami Fülep helyzetmegítélése szerint a logikát kisajátította? A tudományhoz ugyan nem

értett, ám rendkívül izgatta, és felismerte benne Descartes kulcsszerepét is. Nos, a tudomány *sem* fundálja a saját valóságát, hanem a gondolkodásbeli végső fundamentuma, ahogy már Galilei is felismerte, a matematika. Ami viszont szintén *nem* fundálja önmagát. Berkeley, a newtoni világkép fulmináns kritikusa mondta gúnyosan az újkori természettudományos matematika alapjairól, a differenciálokról, hogy „elhunyt mennyiségek kísértetei.”¹⁷ Az igazság követelményével végül őszintén szembenéző matematika a maga alapjait az axiomatikába helyezte. Szabó Lajos mutatta ki zseniális elemzésében, hogy ez az axiomatika végeredményben abban a halmazelméletben gyökerezik, ami maga is fel nem oldott ellentmondást tartalmaz, tehát nem tehető logikailag kifogástalanná. Az axiomatizálás végpontja ugyanis, hogy mindezen fogalmaknak az alapja, a „halmaz (...) rend és összefüggés minimumával rendelkező, illetve rend és összefüggés minimumával nem rendelkező valamik keretszerű összefoglalása.”¹⁸

Szabó Lajos ebből a lét-egység sajátos, ironikusan negatív megfogalmazásához jut: „A világ szakrális rendje összeomolna, ha az életünk összes területén tért nyerő nihilizmus akár csak a matematikai alapproblémák körében nem érvényesülhetne.” (1937-ben írta.)

Látjuk tehát, hogy a halmazelmélet még önmagát se fundálja, holott a matematikát órá alapozták. Hogy a matematika nem elegendő a természettudományok kielégítő megalapozására. Hogy a természettudományok se elegendők az ismeretelmélet helyettesítésére. Hogy az ismeretelméletre nem lehet kizárólagosan alapozni a logikát. És így tovább.

Van egy történet a veszekedő rabbikról. Az egyik annyira dühös lesz, hogy egy kézmozdulatával az ellenfelét a levegőbe emeli. Mire az még dühösebben ezt kiáltja. „A varázserődről meg tudtál győzni, de az igazságodról nem!” Nem valami divatos történet ez a mi korunkban.

Minket ugyanis arra szocializáltak, hogy nem az igazság számít, hanem a (látszólagos) varázserő káprázata.

Innen látható Fülep esztétikai opciójának a jelentősége, hogy „csak az esztétikai érték fundálja a maga valóságát, amely addig tart, ameddig az érték”. Vagyis az érték nélküli mű pszeudo-valóság. Mialatt az értékkel rendelkező mű befogadóképessége éppoly végtelen, mint *magáé a valóságé* – hiszen ő is az. Úgy értve: mindaz, amit Fülep az emlékezésnek a reflexióval kapcsolatos szerepéről írt, erre a „holisztikus” lényegű műalkotásra maradéktalanul érvényes. Ekképpen jelent minőségileg jóval többet – mondjuk – a Divina Commedia, mint az alapját képező arisztotelianus világgép.

Az *érték* tehát objektív, nem függ külső tényezőktől, a rá vonatkozó reflexiótól sem, e reflexiónak viszont a meghatározó fontosságú eleme az értékelés. Lyka Károly, a Fülep által is nagyra becsült esztétánk a művészet lényegén töprengve írta az alábbiakat: „Végelemzésben minden mestermű *külön világ*, tökéletes formába öntése egy géniusz minden életérzésének és világszemléletének, mintaképe a *befejezettségnek*, amely nem enged meg hozzátételt vagy elvételt lényegének csorbítása nélkül. Egy művész egész *bensőjének* tömör kifejezése” – aminek a fölfogásához csak az *intuáció* juthat el (kiemelés tőlem, M. E.).¹⁹

A kiemelt vonatkozások erős hasonlóságot mutatnak Leibnitz monasz-elméletével, és Fülep felfogásával is. „Az érték (...) a másképp-nem-lehet végességében van.”²⁰ De Fülep megfogalmazása annyival több, hogy az esztétikát kitérít a Nagy Művészetten túl, mindazokra a területekre, amelyekre egyáltalán értelmezhető a „másként-nem-lehet végessége”. Ilyenek az archaikus magaskultúráknak és a „primitív” kultúráknak az alkotásai, ezért lehetnek abszolútak a jégkori barlangfestmények, de ilyenek lehetnek a svájci völgyhidak is, a statika által szigorúan megszabott

formájukkal. De még tovább is léphetünk. „A művészet formai eleme az életnek” – írta Karácsony Sándor.²¹ Az archaikus életformában ez az életvitel evidenciáját is jelenti. Nemcsak a használati tárggyal azonos archaikus-primitív műtárgy érték a maga tökéletességénél (a Müsennél) fogva, hanem érték lehet esztétikai tekintetben maga a köznapi élet tökéletessége is. Mondjuk, Fülep példájánál maradva, a festői verekedés a trattoriában.

Az élettől ilyen módon még nem különvált művészet az életnek olyan minőségét nyújtja, ami a bonyolultabbá váló társadalmakban elvész. Itt már csak mesterségesen hozható létre ez a minőség, és az önállósuló Nagy Művészetnek éppen ez a feladata és a kihívása.

A nemzeti jelleg

Az általános eszméknek abból a kalodájából, amivé a platonizmust formálták, s ami által az embert valamiféle Világgépezet csavarjává tenni óhajtották, kétféleképp lehet szabadulni. Lehet az *őrület* útján, ami az észet semmibe veszi.²² És lehet az *egyénség gondolati megalapozása* útján. Fülep Magyarországon elsőként fedezte fel a századelőn ennek filozófusait és evolúciós összefüggésüket. „Kierkegaard: út az individualizmusba, Stirner: individualizmus, Nietzsche: ki az individualizmusból.”²³

Kierkegaard megállapítja, hogy „az individuum számára csak ott van igazság, ahol ő maga tevéleg létrehozta.”²⁴ Még a Világgép is csak akkor működik, ha magunk óhajtunk csavarrá válni benne. Választhatunk más utat is – és ez éppen az absztrakcióból kivezető út. „Ha az ember önmagává válik, egyúttal konkrétta is válik. A konkrétta válás sem végessé válást, sem végtelenné válást nem jelent, mert aminek konkrétta kell válnia, az a szintézis. (...) Az Én a lehetőség szerint nem létezik, hanem csupán az,

amivé lesz. Amennyiben tehát nem válik önmagává, akkor nem önmaga.”^{25,26}

Az a probléma itt, hogy mivel az Én csak reláció, ezért hogyha tartalmat nem szerezhetsz, akkor ismét csak az üres absztrakcióhoz folyamodhat, akár Nietzsche az Übermenschében. De Kierkegaard felvillantja a megoldást. „Az ember individuum. És mint ilyen egyszerre önmaga és az egész faj.”²⁷ Az Én tartalma a fajon keresztül nyerhet konkrét meghatározást – de hát maga a faj is absztrakció. Ez az ellentmondás akkor oldódik fel, ha a fajt nem általánosságában mint „emberi fajt” tekintjük, vagy pedig nem csupán általánosságában. Fülep a következőt mondja a nagy püspök és népeletkutató Baksay Sándor írásai fölött tűnődve:

„Ezer esztendő szokásai benned is mély gyökeret vertek, s mikor néhány évtized el akarja törölni őket a föld színeről, úgy érzed, inog a föld a lábad alatt. (...) Homeros ragyogó szemű hősei vérben és fájdalomban pózolnak, (...) de a férfi ereje és az élet gazdagsága felülkerekedik a sötétségen és fájdalomon. A művészet diadalmasan tör föl a káosz-ból, és a síró Achilles lantjához nyúl. A magyar nép és a paraszt, mely minden fajtánál többet szenvedett a világon, mégis *így* tudott énekelni, hímet varrni, barkácsolni, így tudott vigadni gondtalanul, szívvel-lélekkel – s ez múlik el, s csak a küzdelem marad már meg ezután, a szenvedés, a modern élet lüktetése, láza, újságja, anyagi robotja, mely a falut is sodrába ragadta és kiforgatta ősi valójából.”²⁸ Íme, A „Tragédia születésének” magyar változata.

„Emberi életforma (...) A paraszti világ, a patriarchális falu szépsége, a természet, az évszakok körforgásának ritmusa (...) Most kenderáztatás, aztán a tilolás. Amikor esténként kiléptem, hallottam, hogy az egész faluban csatog a tiló. Aztán a fanumerálás, majd a zomotorok, ivászat, dalolás. Hazamentünk kicsit szédelegve. Volt, aki még be-tért a kocsmába, ott maradt éjfélig, esetleg tovább...”²⁹

Az idillben az elmúlása a lehangoló. De reménytelené nem tesz. Mert ha az idő vissza nem is forog, tanulság azért lehet.³⁰ Ha nem „csavarok” vagyunk, hanem a saját világunk alakítói, akkor ez a világ a mi értékelésünktől függ. Gauguin talán effélet keresve utazott el Tahitira, hogy az élet valósága által hitelesített háttérrel találjon világmegváltó tervének, az archaikus Nagy Művészet helyreállításának. Fülep azonban „Cézanne-t”, a helyben maradtót választja. Úgy látszik azért, mert úgy vélte, az élet mindennek az alapja, belőle kell és lehet kiindulni. És élete nemcsak a Kor által pusztulásra ítélt falunak van, hanem az Abruzzó Kocsmának, sőt a július 14-ét ünneplő Párisnak is. „Százötven éve absztrakt módon élünk. Visszatalálni a konkrét élethez, konkrét nyelvhez igen nehéz”³¹ – mondja Fülep. Viszont: ez a feladat.

Az esztétika ezzel alapjaiban úgy függ össze, hogy neki kell megformálnia a konkrétat. Fülep, az európai, azonban nem áll meg a romantikus nosztalgiánál, hanem cselekedni akar, és ehhez mindenekelőtt az alapokat kell tisztáznia. A kor Európája – nemzeti kultúrák összessége, és az idő tájt még általános a hit abban, hogy e kultúrák mintegy zenei polifóniaként alkotnak egy új, magasabb rendű egységet. És így a mi feladatunk az lenne, hogy a saját magyar nemzeti kultúránkat is ebbe az összhangzatba illesszük. Ennek kétféle akadálya van, a népi kultúra anakronizmusa és a nemzeti kultúra idegensége.

Annak az élete, aki történelmi emlékezettel nem rendelkezik, aki csupán az „öregék idejére” emlékezhet, a mitikus időben folyik. Körbeveszi a tudattalan, és az élete formáját ez az át nem világított, ámde éppen ettől megváltoztathatatlan csiszolódott rend adja meg. Ez a más-képp-nem-lehet tökéletességének, a Müssennek az alapja. Elkülönült esztétikai szférája épp ezért nincsen, hanem az esztétika az élet egészét átítatja. Bármilyen eszményi keret is ez a kultúra, amit Fülep „népinek” nevez a hiteles em-

beri létezés számára, mégsem tartható fenn, mivelhogy a bonyolulttá vált modern élet kihívására nem képes hatékony válaszokat adni. Ez a kihívás egy társadalmilag átfogóbb, tartalmában általánosabb keretet igényel, a nemzetit.

„A nép művészete nem nemzeti művészet. Mert egy réteg, osztály élete, világnézete, műveltsége dominál benne, nagyobb erővel, mint a nemzeti jelleg. (...) A nemzeti egy műveltségi jelleggel kezdődik: az egyetemes értékekkel. Nincs az egyetemesre vonatkozás nélkül, a népi anélkül van. Ezért lehetett itt keletről kapott népdalt folytatni a népben máig – ezért kell európainak lennie a nemzeti zenének.”³²

Van ennek egy másik összefüggése is. Adorno írja: „Nem lehet objektivitást elérni, ha szubjektivitásunkat más metafizikai, esztétikai, szociológiai körülményekhez fércelt idegen formák tartják fenn.”³³ A „nemzetinek” ezért kell a „népivel” kölcsönhatásba lépnie. „Csak az a költői alkotás lehet klasszikus, amelyben annak a nemzetnek életérzése ki-gyönyörködheti magát, amelynek nyelvén írtuk” – mondja Karácsony Sándor az esztétikai rang kritériumáról.³⁴ Ezt vette észre az európai romantika is, minálunk, magyaroknál azonban e feladat különösen fontos – és különösen nehéz is. Minekünk a „pentatont” kellene megjelenítenünk az európai nemzetek „nagy fúgájában.”

„A nemzeti jellegzetesség valamely nagyobb közö-ségnek gondolkodási, érzési, akarati közös sajátossága (...) anyagi és szellemi létének, minden megnyilvánulásának oly jellegzetessége, mely más közösségek megfelelő megnyilvánulásaitól megkülönbözteti. (...) Értékesebb nemzet, melynek alkotásai értékesebbek (...) Az örök nemzet egy nemzet összes nemzetformáinak és összes értékes mű-veinek teljessége. Egészen más, mintha a nemzetfogalom-ból csinálunk értéket, amely esetben egy konkrét formát hiposztazálunk.”

Fülep a nemzetfogalmat nemcsak a népitől, hanem a fajitól is megkülönbözteti. „A nemzetből megint fajt csinálni: visszatérés az egyetemes műveltségéből, az emberi közösségből való kiköltözés.” Másrészt, egy nemzetnek több nép is lehet a tagja. Ezt a mi keletről hozott, Szent István királyunk által megformált elvünket a nyugati gondolkodás sehogyan se érti. Végül mivelünk is jórészt elfeledtették. Fülep megpróbálja az eszünkbe juttatni...

„A nemzet: átmenet az absztrakt szellemből a meghatározottba.” Az individualitás üressége, ami például Nietzsche az Übermensch új absztrakciójához vezette vissza, Fülepnél közvetítőt talált a „nemzeti” fogalmában. Ami azonban „nem tehető mintegy megistenítve és végső és legfelső lényeggé hiposztazálva, az autonóm értékeknek a helyébe vagy föléje, (...) de sok olyat ad az egyénnek, a művelődésnek, az egyetemes igényű és jelentőségű szellemi életnek is, amit más nem adott. Művek, stílusok, művelődési formák s az egyetemes műveltség megalkotásában sokszor olyan módon vesz részt, ami másképp felfoghatatlan.”

Fülep gondolatmenete itt két hamis állítás ellen irányul. Az egyik megvonná az általános érvényességet a „partikuláris” nemzetitől. A másik megvonná a „nemzeti” nevében az esztétikai érték autonómiáját.

„Ahol hiányoznak a mű megértésének, önmagában értékelésének feltételei, ahol lemondanak a mű autonóm értékeléséről, ott hiányoznak a nemzeti jellegzetességek megértésének és értékelésének a feltételei is.”³⁵ Itt érthető meg Fülep kritikusi munkájának a fontossága. Mert valóságos morbus hungaricus az esztétikai értékek elejtése, külső szempontok alá rendelése.

„Ha még érvényben van Kant definíciója, akkor sem magyar irodalom, sem magyar művészet nincs a szó filozófiai értelmében. Legalábbis fönti keretek közt nincs”³⁶ – jegyzi meg gúnyosan Karácsony Sándor arra a definícióra utalva, hogy „szép az, ami érdek nélkül tetszik” – és ami ná-

lunk, a szellemi életet döntően befolyásoló hatalmi tényezők körében úgy látszik, ismeretlen.

Ami pedig az általános vonatkozást illeti, Fülep in-tése a következő: „A nemzeti megszűnése pozitív jegyek le-törlődése. De ez még nem az »általános emberinek« meg-születése, hanem csak egyféle emberiség megszületése, amely lehet, hogy silányabb lesz, mint akármelyik nemzet azelőtt. Tehát a nemzeti is érték, s lehet, hogy egyetlen, pó-tolhatatlan érték.”³⁷

Kierkegaard a bűnt úgy határozta meg, hogy „jogosu-latlan valóság”, azaz valami, ami oly módon létezik, hogy egyúttal megszegi a létezés törvényeit³⁸. Egy teológus vagy egy platonista könnyen mondhat ilyet, mivel van mércéje az idea-világban. De mit tegyen az ellenlábasa? Hogyan vi-szonyítsa az ő valóságát? Márpedig Fülep, az új típusú ob-jektív idealista, kulcsnak tekinti a „valóság” fogalmát az esztétikában. A művészet az emberi mentalitás teljességét tartalmazza. „Az ember alkotás közben nem külön a szelle-mével működik, hanem mindenestül, még a lába bütyké-vel is.”³⁹ És ezzel is összefüggésben van fölötte a mű az „is-meret-igazságnak” (ezért élhetnek ma is a mi felfogásunk szerint túlhaladott ismeretekben gyökerező korok műalko-tásai) és „semmi más nem szólhat bele, autonóm. De ha más kritériumot szab magának – propaganda, ideológia stb. –, akkor vállalnia kell következményeit, mert ő maga mondott le az autonómia kritériumáról.”⁴⁰ Az ilyen mű az, ami valóságként jogosulatlanná válik – hiszen már nem „ő” van, hanem az, akit szolgál.

Az idő vasfoga

„A művészetfilozófia velem fog kezdődni”⁴¹ – mondta Fülep 1965-ben, reménykedve abban, hogy a Művet be tudja majd fejezni. Ez a művészetfilozófia a saját ambíciói

szerint a lascaux-i barlangfestményektől – miket Fülep rendkívül nagyra tartott – egészen a mi korunkig hivatott lett volna a művészet megalapozására – alkotásléktan, értéktan, esztétika alapjainak és összefüggéseinek a tisztázására. Ugyanakkor tudvalévően kevésre becsülte a század művészetét, a Cézanne utáni festők közül például csak néhányat tartott elfogadhatónak. (Klee, Franz Marc, Kokoschka, Picasso). Tekinthejtük-e ilyen körülmények között egyáltalán relevánsnak az ő kortársi ítéleteit?

Fülep filozófiai felfogásának a centrumában a vicói történelemszemléletre támaszkodó „objektív korreláció” fogalma van. Ez egy monasz-tanán nyugvó fogalom, azt jelenti, hogy valamiképpen a mégoly csekélynek látszó dolog is objektíven összefügg a világ teljességével. Ezen belül tehát, ha például „művészetről” beszélünk, akkor is egy egész világról, egy „világtörténeti pillanatról” van szó. És a művészet a maga sajátos autonómiájával különösen alkalmas e világ megértésére, hiszen mint láttuk, „csak az esztétikai érték fundálja a maga valóságát, amely addig terjed, ameddig az érték.”⁴²

Amikor ebbe egy „külső tényező” nyomul be, akkor a műalkotás leleplez, mert jelzi az értéktelenedést és ennek a forrását is. Ezért tudott például Fülep a századelőn a nemzeti romantikus álművészet elleni műkritikáján keresztül általános és lényegbe vágó kórkritikát gyakorolni.

De a 20. század „nagy művészetét” is eleve problematikusnak tartja. „A hegeli jóslat (mármint a művészet megszűnéséről, M. E.) igaznak bizonyul. Nem azért, mert ma nincsenek tehetséges művészek, hanem mert a művészetnek nincs egzisztenciája, funkciója a valóságban.”⁴³ A művészetfilozófia feladata az volna, hogy az értéksemleges szcientifizmus ellenében lehetővé tegye a gondolkodás számára az *érték* megfogalmazását. A szcientifizmus társadalmi tekintélye hanyatlik, éppen ez a tény volt az, amiből a századelő szellemi megújítási mozgalma kibontakozott.

És a fordulat úgy maradt el, hogy az értéksemlegesség továbböröklődött a „fogyasztói kultúra” formájában. A művésznek eszébe sincs, hogy szembeszálljon ezzel, legfeljebb ironikus értékek megmutatására hagyatkozik⁴⁴, vagy pedig visszatér a legszigorúbb platonizmushoz, az individualitás teljes tagadásához.⁴⁵ Fülepnak erről még intellektuális vonatkozásban is igen lesújtó a véleménye: „*az absztrakt gondolkodás a műveletlenek jellemzője.*”⁴⁶ Ha azonban valami nincsen rendben az esztétikai érték körül, akkor a művészetfilozófia arra legalábbis lehetőséget nyújt, hogy megvizsgáljuk: mi a deformáció oka?

A század művészetéről nem feltétlenül lehet azt állítani, hogy értéktelen, de azt igen, hogy értékelhetetlen. Mivelhogy az értékelés maga külsőleg meghatározottá, heteronómmá vált. A kihívás, amely elé a kor művészete, és talán mindenekelőtt a képzőművészet került, az, hogy a valóságos szellemi rang és érték miképpen választható el a *hírnévtől*. A hírnév ebben a korban ugyan már világhírnevet jelent – viszont az adományozása kikerült a szellem hatásköréből. Nézzük meg azt, hogy *hová*.

Fülep kritikus pályafutása – és egyúttal a 20. század művészete – a következő megjegyzéssel kezdődik: „Azelőtt évtizedeken át keményen kellett dolgoznia a művésznek, mielőtt elkezdtek magyarázni. Ma az első próbálkozások nemcsak a nyilvánosság elé kerülnek, de velük együtt a magyarázatuk is, olykor egész könyvek alakjában. (...) Semmi sem érik meg, rohan ki minden a piacra: kép, szobor, elmélet stb.”⁴⁷

Ez ugyan még csak a „Műcsarnok” iskolájára vonatkozik. De jönnek hamarosan az „izmusok”. Honnan jönnek?

Hans Sedlmayr szerint „a művészet vagy művészetén kívüli hatalmak felé orientálódott, vagy pedig autonómmá tette meg magát, s ennek az autonómiának végső következménye gyanánt feloldódott a nem-művésziben.”⁴⁸ Jól

látható itt Fülep korprobléma-felvetésének, a szubjektív idealizmus ürességének a relevanciája. Meg kell néznünk azonban azt is, hogy mi töltötte be ezt az űrt.

A művészet objektumai a műkereskedelem tárgyai. A kérdés a kereskedelem szempontjából úgy vetődik fel, hogy mennyit, hogyan adhatunk el, tehát mindenekelőtt ennek a törvényeit kell megismernünk. A piac törvénye a kereslet és a kínálat bizonyos áron kialakuló egyensúlya. A haszon az eladási ár és az eladott mennyiség szorzata. A bruttó haszon nő a mennyiséggel és csökken a ritkasággal. Rembrandt például kevés van, a piacon még kevesebb, és ami mégis, az lopott vagy hamisított. Ez tehát nem igazi bolt.

Bebizonyítható, hogy a termékek piacán akkor a legnagyobb a bruttó haszon, hogyha a legnagyobb az eladott mennyiség, és ennek az a feltétele, hogy az eladási ár csökkenjen le a lehető legalacsonyabbra, ami nem egyéb, mint az előállítási költség.⁴⁹ A „műtárgy-piacon” azonban bonyolultabb a helyzet. Az „előállítási költség” itt az anyagár plusz a művész honorárium – de a snassz anyag és az alacsony honorárium presztízscsökkentő is, módfelett lenyomja az eladási árat és így csökkenti a lehetséges bruttó hasznot. Ez azért van így, mivel a műtárgy szimbolikus értékkel is rendelkezik, eltérően a fogyasztásra szánt termékárutól.

Az az eszményi helyzet, hogy ha a festő, miután rengeteg képet alkotott, meghal, mielőtt felfedezték volna. A posztimpreszionisták, vagy Modigliani megközelítették ezt az ideált. Picasso viszont kitölt a piaccal, mert megérte még a képeinek a megdicsőülését. És manapság egyre nehezebb a korai művészhalálra spekulálni. Nemcsak az átlagéletkor emelkedése és az egészségügyi helyzet javulása miatt, hanem azért is, mert az ifjan meghalt művész nem tud elegendő mennyiséget alkotni piacképes termék-ből. Ami pedig a műkereskedelem létfontosságú szempontja.

Belép ezért az alkotás folyamatába az előállításra számítható idő megrövidítése. Sok-sok műalkotásra van szükség – előnyös tehát az olyan „izmus”, amely ezt technikailag lehetővé teszi, például mert nem tűri a „pepecselést”

Persze „név” is kell. Egy felfedezett „igazi tehetség”, akinek ezután futószalagon kell produkálnia. Ezt ábrázolja Karinthy Frigyes parabolája a „költőről”, akinek a könnyeit az ördög megveszi, sőt apanázst fizet a jövőbeli könnyekért is. De hát ilyen mennyiségben nem lehet sírni, ezért azután csapvízbe kevert sós hamuval pótolja a továbbiakban – és az ördögnek az is jó. Persze hogy jó, hiszen a „piac” már be van járva...

Az igazi tehetség azonban ritka, és nem is biztos, hogy eladó. Bizonyos fokig pótolni lehet azonban a „hírértékkel.” A művészetben ennek a két fajtája, Sedlmayr mély megjegyzése szerint a „pikáns” és a „frappáns”. Ezek tulajdonképp az „ötlet” apoteózisai, ahogyan Fülep pontosan látta.

Ámde az igazi szolid sikerhez kell még valami – ez az ideológia. Fülep ezt is előre látta, a „verbalizmust” jelölve meg, mint eme „új művészet” differentia specificáját. És nézzük meg, mit ír ugyanerről Tom Wolfe a század végén:

„Ha ismerjük a művészeti piac intellektuális értékszabályzóit, tudni való, hogy a meggyőző elmélet hiánya sorsdöntő – hiszen elmélet útján csatlakozik az egyedi műről szerzett tapasztalatunk az általános értékrendszerhez. Más szóval, manapság az a helyzet, hogy ha elmélet nem jár a festményhez, én nem is látom.”⁵⁰

Platón emlékezetes hasonlata szerint amit valóságnak vélünk, az az igazi történéseknek csupán árnyékképe egy barlang falán. S azért vetette el az ábrázoló művészetet, mivelhogy az még az árnyéknak is csak az árnyéka. De íme, a művészet odáig fejlődött, hogy már az árnyék árnyékának az árnyékát prezentálja. Bekerült tehát egy klasszikus tükörfolyosóba. De a szabadulás egyszerű: magát a folyosót kell szemügyre vennünk csupán. Az irrealitás azért

fokozódott ilyen hallatlanná, mert a mércévé a szellemhez képest heteronóm Piac lépett elő, vagyis a pénz forgási sebessége.

És ha valaki tiltakoznék az ellen, hogy a művészet immanens értékeit a piacra redukálom, az nézzen inkább szembe azzal, hogy az értékek felismerhetősége már réges-régen a műkereskedelem szolgálatába állt reklámparancsok mögött. Amely a piac törvényei szerint kategorizál. Mászt kínál a „műveletlen tömegnek” (kiknek egyszersmind a fizetőképességük is alacsony szintű) és mászt az „elitnek” – kik egyúttal gazdagabbak is. („Alle beide stinken” – mondaná itt a cinikus Heine.)

A differenciálás műfajokra is kiterjed. Kedvelt és támogatott az „eladható tárgyakat” produkáló képzőművészet és persze a film. Többnyire preferált a „sznobok zenéje”, vagyis a gazdagok fesztiváljai, másrészt meg a popzene. Diszpreferált általánosságban az irodalom minden fajtája. A színművészetéről még nem dőlt el, hogy milyen legyen, az építészet pedig, noha már Fülep Lajos is a megszűntéről beszélt, furcsa helyzetben van, mert kiürült (azaz piacképtelenné vált) a „semmi” (a modernizmus skatulya-építésze), érdektelenné üresednek az ideológiák, és a „piac” mind határozottabban keresgéli az igazi értékeket, miket ma leginkább persze a „történelmi” rekvizitumokban találhat meg.

A művészet tehát, Fülep tételét igazolva, hiteles képe a valóságnak – ha nem is feltétlenül abban, amit *ábrázol*, hanem abban, *ami*.

Pernecky Géza, Fülep egykori hallgatója, akire talán több ragadt professzorától, mint azt bármelyikük sejtette volna, igen találó diagnózist ad az átalakulás immanens oldaláról, vagyis arról, hogy végül is mi az, ami a *művészeket* a Piac heteronóm törvényei alá hajtotta.

A reneszánsz környékén kezdődött az a folyamat, ami a kultúrát a vallás helyébe próbálta emelni. „Ha a ke-

DUNAÚJVÁROSI KÓRHÁZ

Farkasdy Zoltán, 1956

reszténység, legalábbis az evangéliumi kereszténység (...) a világi javak tagadása, (...) viszont a kultúra az evilági javak affirmálása, akkor a kereszténység és kultúra – ellentmondás. Ezt nem lehet sem elkenni, sem elhazudni – olyan radikális keresztények, mint Kierkegaard, Barth stb. sokkal világosabban látták minden kompromisszum-mesterkedőnél.”⁵¹ Fülebben itt a református pap legyőzte az esztétát.

Ez ama új világkép, aminek a lényegét A. Riegl a „Kunstwollen” fogalmába fókuszálta, és Perneczky szerint a mi korunkban ezt váltotta fel az „Epochenwollen”. „A polgári társadalmak érett formáinak a széthullásával semmivé foszlott a hit is, hogy a szellemi elit, köztük a művészek és látnokok kis csoportja képes lehet a maga elképzeléseit elfogadtatni a világgal.”⁵² A felismerés kezdetekor a „művésztinek” tekintett tevékenységeket felváltja a „direkt társa-

dalmi akció”. Az „avantgarde” szó elnyeri a borzongató kettős értelmét, a művészi újító és a társadalmi forradalmár egyként így hívja magát, és sűrű közöttük az átjárás is. A művészeti mozgalmak egy része a szélsőjobb, nagyobbik része a szélsőbal politikai diktatúráinak a támogatójává szegődik.⁵³ És ez az átmenet benne foglaltatik magukban az alapokban, a művészet programjában. Az igazi „műalkotás” a világot és annak társadalmát megformálni.⁵⁴ Majd, midőn a világ erre apránként immúnissá vált, az aktivitás vissza-szublimálódott a „művészet” szférájába (happening, fluxus) – illetőleg belemosódott a konzumálás globális folyamatába.

Az nyilvánvaló, hogy Fülep művészetfilozófiája ha elkészül se lett volna alkalmas az „eladás” fokozására. Vagyis a világtörvények szerint kétségkívül diszfunkciónak és hatástalannak ígérkezett. Egy „gondolkodót” az ilyesmi nem szükségképpen tart vissza. De Fülep király volt, e világon elintézendő komoly feladatokkal. Mialatt ez a helyzet maga a komolytalanság. Szentkirályi Zoltán, a század képzőművészetének a legnagyobb magyar szakértője, így összegezte a modernizmus eszméjét: „intellektuálisan vállalt és primitív attitűddel, ironikusan moralizáló pseudo-fetiszizmus”. Retardáció tehát a gyermekkorba – egy nyilvánvalóan elviselhetetlen helyzet elől –, azonban a valósnak a legteljesebb hiányával. Hamis itt még az infantilizmus is, hamis minden, eltévedtünk a tükörfolyosóban. Pauer Gyula például ezért akart épp a „pszeudo” irányába kitörni a szellemi csapdából

A hamisságnak a gyökere az értékhiány. „Minden értékelést el tudunk helyezni esztétikum, etikum, logikum hármas értékelésébe, illetve tagadásába. Csak a közgazdasági értékek vannak rajta kívül, szemben a szellemi értékekkel. Az egyetemes értékelést tagadó értékelés. Magának az értékelésnek a tagadása” – állapítja meg Szabó Lajos.⁵⁵ *A pénz ugyanis végeredményben értéksemleges, és ezt rákényszer-*

ríti az elméletre is. A dolog igazságtartalmát illetően azonban ismét Szabó Lajos gondolatmenetére kell hivatkoznunk.⁵⁶

„A mammonnak, a véres-dilettáns Caesarnak és írástudó lakájaiknak közös magatartása, hogy *a megkötözött igazságnak tesz fel a kérdést: mi az igazság?* Mi a mammon uralkodó tanítása? A semlegesség. Mi van minden semlegesség mögött? A hazugság, a kizsákmányolás, és erőszak hármasszövetsége. Futás Isten elől a semmiből a semmin keresztül a semmibe.” Nem szolgálhattok egyszerre Istennek és a Mammonnak – mondja az Evangélium olyan nyira kényelmetlen módon, kizárva a *semlegesség* lehetőségét. El kéne az ilyesmit felejtetni. Próbálja is a világ, inkább próbálgatja – csak sajnos ettől a tanítás érvénye nem csökken.

A piacot szolgáljuk, és ezért, mint kimutattuk, nem érünk rá „évtizedekig keményen dolgozni”, amiről még Fülep Lajos nosztalgizott. A publikum se ér rá „szemlélődni”. *Neki* meg kell mondani világosan, hogy mit lát – *nekünk* meg produkálnunk kell a látnivalót a lehető legrövidebb idő alatt. Természetesen a hozzá tartozó mesével együtt. Így ők elköltik a pénzüket, mi megkapjuk a nyereségünket. A folyamatnak talán az lenne az eszményi végpontja, ha a fogyasztó már el se jön a kiállításra, amivel időt nyer, hanem csak átulja a belépődíjat és a vételárat. Lehet, hogy maga a műtárgy is fölöslegessé tehető a folyamatban, hiszen úgyis csak a helyet foglalja. A művésznek is könnyebbé válna így az élete. Megkapná a honoráriumot, és az így rendelkezésére álló tömérdek időben most már nyugodtan törhetné a fejét valóságos esztétikai kérdéseken. Anélkül, hogy a piacra lépés gyorsaságának a követelménye ebben megzavarná.

Lehet, hogy a világ végül is rendeződni fog, ha a művészet az elért – hamis – „piaci funkciót” egyszer elveszíti?

Az elűzött király

Hogyha Fülep megépítette volna azt a gondolat-katedrálislist, aminek a köveit itt körbejártuk, akkor a műve bizonyára korszerűtlen lett volna, akárcsak nagy elődeié, Kierkegaard-é és Nietzscheé. És talán egyszer majd éppúgy fel is fedeznék, beiktatván a szellem halhatatlanjainak egyetemes patheonjába. De attól tartok, hogy az ő számára még ez sem jelentene kielégítő sikert.

Mert neki olyan felaedata volt, amit nem tudott véghezvinni. Meghiúsult a nagy kísérlet az ország megmentésére, meghiúsult az egykeellenes misszió a nép erkölcsi megújításával, meghiúsult a népi értelmiség felemelésének a programja. Ehhez képest már nem is oly sok az, hogy az annyit emlegetett *opus magnumot* se írta meg. Hiszen meghiúsult Európa szellemi megújulásának a programja is.

Mert Fülep végül is elsősorban nem gondolkodó volt, hanem király. És a király művei mindig evilágiak, a népének a javát szolgálják. A kudarcai pedig e művek meghiúsulásai.

Persze a királyi sors – nagy sors. Amiben benne van, hogy veszíteni is nagyot lehet. A pusztá életnél éppúgy többet, mint ahogyan a szolgálat is több, mint az önérdekű létezés. De a király vesztesként, elűzötten is király marad. Hogy annak is látszik, az csupán akcidencia, ha nem is véletlen. Mi másnak látszanék egy hegycsúcs, mint hegycsúcsnak?

A sikert a sikerorientált világ személyes érdemnek szokta tekinteni. Ezért mondhatja Nietzsche ironikusan azt, hogy egy győztes se hisz a véletlenben. (Ami persze nem függ attól, hogy hisznek-e benne.) Ámde ennek megfelelően a kudarc szégyennek számít, mivelhogy e közfelfogás személyes fogyatkozásnak tekinti. De hogy ez mennyire nem helyénvaló, hadd utaljak csupán a bibliai Jób történetére.

„Sohasem fogok megtudni semmit a legfontosabbról: hogy mi végre létezem.”⁵⁷ – összegezte az élete tanulságát. A hamvait szétszóratta, nem lett volna illő, hogy a halálában legyen helye ott, ahol az életében nem volt. És hogy mi, ittmaradtok mihez kezdjünk azzal a szellemi hagyatékkal, amit még vesztesként is nekünk tudott adni, az már a mi dolgunk. „Ha már minden elveszett a puszta léten kívül, érte már nem kár.”⁵⁸ Mit tehetünk a Földünkért, az európai kultúráért, a magyar nemzetünkért, a felebarátainkért? Mit tehetünk az emberhez méltó életért? Ezek a feladatok nem változtak meg. És ha Fülep az emberi megítélésünk mértéke szerint sikertelen volt is a megoldásukban – erőfeszítésének az érvényességét ez nem csökkenti.

MIKLÓSSY ENDRE

Jegyzetek

- 1 Fülep: Nyugtalanság, 50. l. in *Forrás*, id. szám
- 2 Fülep: *Individualitás*, id. kézirat
- 3 Lautréamont: *Poésies I*, 287. l. Gallimard, 1973.
- 4 Walt Whitman ars poetikája.
- 5 Fülep: *Individualitás*, id. kézirat
- 6 Fülep: *Konkrét jelentés*. Kézirat (Tímár Árpád szívességéből)
- 7 William Blake mondata. „Egyetlen gondolat betölti a végtelent.”
- 8 Ilyen például és mindenekelőtt a Sankhya ismeretelmélete.
- 9 Fodor András, id. mű, I. 347. l.
- 10 Fülep: Csontváryról, 624. l. in *Művészet és világnézet*, id. mű.
- 11 Fülep: Rembrandt és korunk, 615. l. in *Művészet és világnézet*, id. mű.
- 12 Karl Popper: *A historicizmus nyomorúsága*, 23. l. (Bp. 1989).
- 13 Földényi László: *A fiatal Lukács*, 103. l. (Bp. 1980)
- 14 Fülep: *Művészetfilozófiai töredék*, 262. l. in id. mű
- 15 Szabó Lajos: *Teocentrikus logika*, Bp. 1937.
- 16 Kant kísérlete a „morális Isten-bizonyítékra” a Gyakorlati ész kritikájában, ezért elégtelen.
- 17 Idézi Dirk J. Struik: *A matematika rövid története*, 134. l. (Bp. 1958)

- 18 Szabó Lajos: Adalékok a halmazelmélet kérdéseihez, 812. l. in *Életünk*,
hív. szám
- 19 Lyka Károly: *Képek, szobrok*. 155. l. Bp. 1935.
- 20 Fülep: Célszerűség az építészetben, in *Művészet és világnézet*, id. mű
- 21 Karácsony Sándor: *A könyvek lelke*, 332. l. Bp. 1943.
- 22 Dosztojevskij: *Feljegyzések egy egérlyukból*. (Válogatott elbeszélések,
Bp. 1971.)
- 23 Fülep: Nietzsche. 571. l. in *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*
II. id. mű
- 24 Kierkegaard: *A szorongás fogalma*, 4. 29. (Kézirat, Miklóssy E. ford.)
- 25 Kierkegaard: *Halálos betegség*, 37. l. (Bp., 1993. Rác Péter ford.)
- 26 Az utolsó mondat már a „werde, was du bist” Nietzschejéé idézi.
- 27 Kierkegaard: *A szorongás fogalma*, id. mű 1. 3.
- 28 Fülep: Baksay Sándor, 43. l. in *Egybegyűjtött írások*, III. id. mű
- 29 Fodor András: id. mű, I. 734. l.
- 30 „Vieles lernen wir aus der Zeit, die eilends sich verzehret” – Sokat tanulunk az időből, amely gyorsan pusztítja magát – írja Hölderlin (Der Herbst)
- 31 Fodor András: id. mű, I. 27. l.
- 32 Fülep: A nemzeti jelleg a művészetben, id. mű 111–135. l.
- 33 Adorno: Neue Blaetter für Kunst ud Literatur, 1922, in *Írások a magyar zenéről*. (Bp. 1984, ford. Breuer János)
- 34 Karácsony Sándor: *A könyvek lelke*, 209. l. (Bp., 1941)
- 35 Fülep: Nemzeti öncélúság, 174. l. in *Művészet és világnézet*, id. mű
- 36 Karácsony Sándor: *A könyvek lelke*, 361. l. id. mű
- 37 Fülep: *A nemzeti jelleg a művészetben*, 134. l. in id. mű
- 38 Kierkegaard: *A szorongás fogalma*, id. mű
- 39 Fülep idézi Fodor András, in id. mű II. 601. l.
- 40 Fülep: *Konkrét jelentés*. Kézirat (Tímár Árpád szívességéből)
- 41 Fodor András, id. mű, II. 366. l.
- 42 Fülep: *Művészetfilozófiai töredék*, id. mű 262. l.
- 43 Fülep idézi Fodor András, 443. l. in id. mű, II.
- 44 Marcel Duchamp, az irányzat megalapítója, először egy WC-csészét állított ki, „fontaine” aláírással.
- 45 Malevics, és még inkább Mondrian munkássága
- 46 Fodor András, id. mű, I. 33. l.
- 47 Fülep: Műkedvelők bővedje, 399. l. in *Művészet és világnézet* id. mű
- 48 Hans Sedlmayr: *A modern művészet bálványai*, 124. l. (Bp., 1960)
- 49 Ez a piac Walras-törvénye.
- 50 Tom Wolfe: *Festett malaszt*, 6. l. (Bp., 1984, Bartos Tibor ford.)
- 51 Fülep: Leonardo. 529. l. in *Művészet és világnézet*, id. mű
- 52 Perneczky Géza. *A korszak mint műalkotás*. 50. l. (Bp., 1988)
- 53 Hitler és Trockij, d’Annunzio, Lunacsarszkij és Révai József végeredményben elfuserált művészekből váltak politikussá.

- 54 Feuchtwanger, Huxley, Kosztolányi, Powys is írt regényt e fontos felismerésről. De az archetípus Sztavrogin, Dosztojevszkijnek az Ördögök című regényében.
- 55 Szabó Lajos: Szemináriumi szövegek 815. l. in *Életünk*, hiv. szám
- 56 Szabó Lajos: Mammon. 775. l. in *Életünk*, hiv. szám.
- 57 Fülepet idézi Fodor András, 73. l. in id. mű II.
- 58 Fülep: *Konkrét jelentés*, id. kézirat

Közl: Balaskó Jenő
K: Kodolányi Gyula

A'm

A SZERETET A LÉT PILLÉRE

Al

Beszélgetés Balaskó Jenővel*

Október 17-én volt hatvanéves Balaskó Jenő, a hatvanas évek második felében indult nemzedék nagy tehetségű, viharokat kavarázó költője. Erre az alkalomra jelentette meg összegyűjtött verseit a Kráter Kiadó Elmúlik minden címmel. A Színkép stábja felkereste a költőt nagymarosi otthonában. Kodolányi Gyula beszélgetett vele múlttól, jelenről, jövőről.

Ilyen

Ilyen életből emelkedett ő,
szívem csendjéből Napként kelhetne,
ilyen fagyokból érkezett teste,
bokája zaját dereka kereste.

Ilyen havakon szikrázott szeme,
áradt a színe fehér szél után,
míg ajka megnyílt az éj peremén
Nap robbant széjjel teste mély egén.

Ilyen tenyérrel pihent arcodon,
arca égboltját föléd álmodva,
csukott szemén át búcsúzott lelke,
halovány havakba derekát feledve.

* Elhangzott a Magyar Szemle Színkép című művészeti magazinjában, 2000. november 6-án és 10-én, a TV2-ben.

Ilyen éjszakát hagyott szívedben,
ilyen folyamatot szárított ki ő –
ilyen medreknek szomját terelte,
bokáját se szél, se kéz ne keresse.

Ilyen hópelyhek ragadják el őt!
Jégfээр lovon a jégtörő remény!
Ez a szívem ha gondolkodni tudna:
megállna! – Sortűz előtt egy vőlegény.

– *Kedves Jenő, úgy tudom, hogy te először zenét játszottál, s csak később lettél költő.*

– Én már tízéves koromban költő szerettem volna lenni, írtam is sok mindent, tanárain észrevették, és szóltak anyámnak, hogy miket csinál ez a gyerek. Zongorázni később kezdtem, s jó eredményeket értem el, kétségtelen.

– *Úgy tudom, hogy Kodály Zoltán is tanított.*

– Népzenére jártam be Kodályhoz, akkor ment ő nyugdíjba. Kitűnő mestereim voltak különben, Vásáry Tamás is tanított egy rövid ideig, ő szerintem a legnagyobb zongorista egyéniség, aki ma létezik.

– *Miért hagytad abba a zenélést?*

– Nem hagytam abba, csak én nem akartam profi zongorista lenni sohasem. Nem hagytam abba, az velem él.

– *Zongorázni te elsősorban Bachot, Händelt, Rameau-t szerrettél. Ezeknek a preklasszikus mestereknek a harmóniája hogyan függ össze azzal a vadsággal, dühvel, kavargással, ami a verseidben ott van?*

– Káosz az soha nem volt bennem... Mindig a rendhez vonzódtam. De a rendnek is vannak különféle dinamikai tulajdonságai. Bachnak vannak olyan elképesztő úgynevezett vadságai, ami a 20. században nemigen fordul elő, Bartóknál talán. Nekem azért örökös inspiráló példám a barokk zene, mert ezeket a nagy érzelmi viharokat

végtelenül fölébreszti, előgerjeszti, de utána rendbe rakja – mintha csak azért, hogy legyen mit fegyelemben tartani. Molnár Antal úgy mondta: barokk viharzás. Az arány, az a kulcsszavam, hogy mindent lehet csinálni, csak aránya legyen.

– *Október hónap az életedben különös jelentőséggel bír, hiszen ekkor van a születésnapod, és azért is, mert 1956 októberre fordulópont volt az életedben.*

– '56-ban eszméltem rá, hogy én valami ilyesmiért vagyok. Voltak ilyen hülye elképzeléseim, hogy fölszabadítom Magyarországot az orosz páncélosok alól (nevet), és ezt le is írtam az iskolai füzetbe, és a tanár észrevette.

– *De te fegyvert soha nem vettél a kezedbe.*

– Fegyvert nem, nem szerettem, bár katonaösköktől származom, huszár volt a nagyapa is. Én valahogy képtelen vagyok, állatot sem tudok megölni.

– *Az egyik fiatal srác '56-ban a karjaid között halt meg, miközben a kórházba próbáltad bevinni.*

– Nem halt meg, az anyja halt meg. Legéppuskázták az ávósok, az anyja halt meg, és a kisgyerek mellette összeesett, őt is érte golyó. Fölkaptam és szaladtam vele a Schöpf-Mérei Kórházba. Aztán közben engem is meglóttak. Nem az oroszok voltak. Öngyilkos azért lettem '57 májusában, mert azokat a szörnyűséges..., az örületes eseményeket, amik az én gyereklelkemet érték, nem bírtam elviselni. Aztán nem bírtam elviselni, ami arra következett rá, és én szépen megmérgeztem magam, s ezeknek nyoma maradt, és aztán csak elővettek emiatt... Én láttam az emberi önzetlenséget. Hát '56-ban még éltek a régi öregek, mi akkor ugye gyerekek voltunk, még akkor nem voltak átnevelve az emberek. Ne felejtsetek el. Tíz év telt el tulajdonképpen a kommunizusból, szorosabban véve nyolc. Az nem nagy idő, nem tudták véglegesíteni magukat az emberek lelkében. És ugyanakkor ott volt a forradalmi romantika, a népuralom, a néphatalom stb. – tehát a francia forradalom eszméi. Eze-

ket tulajdonképpen a szovjet megszállás népszerűsítette, sőt telerakta partizánmotívumokkal, és a moziba járó ifjúság látta, hogyan kell harcolni a túlerő ellen. És megittasulva mentek neki a legelképesztőbb tankoknak, öt méterre megközelítették és dobálták alájuk a benzinespalackokat, pedig a felét körülbelül le is lőtték a tanktoronyból, géppuskákból. '57-ben lettem tulajdonképpen realista. Akkor kezdődött az, hogy tulajdonképpen milyen is a világ, amiben vagyok, mert addig csak ez az idealisztikus csapongás volt az emberekben. Ha nem lett volna, akkor itt nem lett volna '56, mert az emberek, figyeljétek meg, milyen realisták lettek '57 után. Elképesztő. El is kezdtek zülleni szépen. Az életbenmaradás ezt parancsolta. A 70-es, 80-as évekre már egy tök züllött világ lett itt. De azért a fiatalok, a nálam 15-20 évvel fiatalabbak, azok megint egy újabb indulattal jöttek elő, s én ráam ez rettenetesen hatott, fantasztikusan hatott. Itt egy újabb csapat! A '68-as diáklázadásoktól egészen körülbelül '74-'75-ig megint volt egy felívelés.

Sírfelirat

Engedd elmondani legújabb mesémet.
Ásódd gyógyvasával ne gátold vesémet.
Plakát tenyereddel ne hirdesd arcom.
Pedáns lábaiddal bokámat ne csodáld.

Engedd elzuhanni maradék beszédem.
Huzatos lelkeddel maradj ellenségem.
Ne tőlem lopjad el szomszédom határát.
Ünnepi csecsemőt nevemre ne oktass.

Maradék szívemben ne imádd vérem.
Ne hirdesd, hogy te vagy az édestestvérem.
Kátránypapír-zászlóba gyűrted testem.
Egyszer feltámadok és megháborodhatsz.

'84-ben is elvittek reggel. Nagy László emlékműsorát csináltam a Szkéné Színházban, és bevittek, hogy én miért március 14-ére teszem ezt. „Hát akkor volt a színházban hely”, mondom. És hogy ennek szándékoltsága van, hogy lázítani akarom a Műszaki Egyetemet, meg ilyesmi, mert '56 is onnan indult ki. Mondom, nem akartam én semmit sem, jöjjenek oda, üljenek le. Ott leszünk – mondta. És ott is voltak. „Elmondom Nagy László írásaiból azokat a passzusokat, amiket én nagyszerűnek tartok” – el is mondtam. Kész. Hát az kétségtelen, hogy az lázító dolog volt. Nagy László egyénisége is olyan erkölcsi magaslat, hogy ilyen alacsonyrendű szarjankók természetesen ezt nem veszik jó néven, még akkor sem, hogyha egy Kosuth-díjas, halott költőről van szó.

– *Korábban Nagy László téged megvédett nyilvánosan.*

– Igen, megvédett. '70-ben Ladik Katival volt egy előadásunk... Minden újság nekem rontott. Mindegyik, a Magyar Hírlap kezdte, aztán sorba-sorba mindegyik, még a humorújságok is. Nagy Laci megvédett.

– *Ez nem a Dózsa halála című vers miatt volt?*

– Nem, a Dózsa halálát '63-ban írtam, azért '65-ben vittek el a Gyorskocsi utcába. Addig figyeltek, de akkor kezdték igazából figyelni minden lépésemet. De én ezekre nem akarok emlékezni.

– *A látomásos verseid rokonítanak Nagy László nagy látomásos költeményeivel.*

– Én elsősorban tőle tanultam ezt a Vörösmarty-ihletettségu barokkos szövegszerkesztést, hozzám határozottan ez áll a legközelebb. A második, a gondolati lírának a nagymestere volt, Pilinszky. És Weöres Sándor, aki viszont mindent tudott. Akiről azt mondták, hogy antipolitikus. Hát én egyszer csináltam Weöres Sándor-estet a Szkénében, és csak politikával kapcsolatos versei hangzottak el. Nem is hitték el, hogy Weöres ilyen... Félelmetes. Weöres Sándor mindent tudott. Ezt a három embert, csupa kitűnő

embert... hangsúlyozom, hogy itt nem a költészet a döntő. Az egy végkövetkezménye annak, hogy ilyen nagyszerű emberek, ha már egyszer költők, akkor nagyszerű költők legyenek. A magyar irodalom, ugye, ilyesmi volt. József Attila is nagy hatással volt rám. A fegyelmezettsége. Aztán Illyés Gyulának az okossága. Sorolhatnék még nagyon sokat, fantasztikus, hogy mindegyik más.

– *Ahogy annak idején te megkerested Pilinszkyt, Weöres Sándort, Nagy Lászlót, úgy ma téged megkeresnek-e a fiatalok, mint mestert?*

– *Hogyne! Meg, meg, persze, és van öt József Attila-díjas tanítványom. Marno János, hogy csak egyet említsek, akit tanítottam.*

– *Ez azt jelenti, hogy tulajdonképpen van magyar szellemi élet ma is, és vannak mesterek, csak mindez nem látható, tehát nincs ennek olyan nyilvánossága, és látszólag nincs olyan fontossága.*

– *Hát fontossága volt ennek a 70-es, 80-as években, akkor kezdett nagyon fontos lenni a magyar líra, emlékszel, hiszen abban te is jó alaposan benne voltál. A rendszerváltoztatás után az érdeklődés más irányba ment. Most már senki nem olvas. Nem olvasnak. Én nem tudom, komolyan mondom, nem olvasnak.*

– *Szerinted a világ ellehet vers nélkül?*

– *(Nevet) A világ soha nem lehet el vers nélkül. A költészet az maga a világ. Tehát az benne van. Ha megírod azt a verset, ha nem írod meg, az éppúgy benne van. Ha hangot adsz neki, az mindegy, énszerintem az teljesen mindegy. Rosszabb a világnak, ha ezt nem tudja, az biztos.*

– *Valamikor tíz évvel ezelőtt többen, akik a 60-as években mint avantgárdok kezdtük a munkánkat, a zárt formák felé fordultunk. Tulajdonképpen mi történt itt? Mi az, ami változott, és mi az, ami változatlan maradt?*

– *Avantgárdnak lenni erkölcsi magaslattal jelentett, és az erkölcsi helyzetek következtében változtat a költő for-*

mát. Nem deduktív, kívülről behozott divatok szerint lesz valaki avantgárd. Én különben ugyanoda jutottam a belső erkölcsi indulataim által, mint a formalistának tartott avantgárd... Zárt formákat miért keresünk? Azért keresünk, mert az erkölcsi forradalom – mert az volt az avantgárd, nem más – ez kulminált, vége. Elért amit elért, és most azt formába kell tenni. Zárt, a forma az mindig zárt. Az a lényeg, hogy a forma az zárt dolog, az erkölcsiség az végtelen, az kiterül, az megy a végtelenbe, és az ember ezt végessé teszi. A végesség tétel a forma. Például Bartók Béla végtelenül le tudta zárni, formává tudta tenni az indulati kitüremkedéseit. Ez okvetlenül erkölcsi magaslat. Tulajdonképpen a konzervatív művészet, vagy mondjuk inkább, a hagyományos művészet valamikor mind avantgárd volt a lényegét tekintve. Bach is olyan fúgaszerkezeteket csinált, hogy kimentek a templomból az emberek, a hívők, nem bírták elviselni. A Máté-passiót tizenkét-tizenhárom ember, öregasszony hallgatta végig, a többiek elmentek a másik templomba, mert nem bírták elviselni azt a viharzást, amit ez a mester művelt.

– *A nagy látomásos verseidben szétrobbantod a nyelvet és összerakod, és ezekben a versekben a vörös és a fekete szín dominál. Meg azonkívül a fehér, a sírkőnek és a falnak a fehér színe.*

– Igen, mert ez az az erkölcsiség. Nem írhatom le azt, tudod, hogy „megyek az alkonyatban”. Mindannyian tudjuk, hogy milyen félelmetes szép az alkony. És akkor ez nekem úgy jelent meg, hogy tudtam, hogy ez így nem igaz. Úgy kezdtem: „alkony, ha séta”. (Nevet) Ez a nyelvi fölszabadultság Weöres Sándor hatására alakult nálam ki, ahogy ő a nyelvvel bánt. És ez nekem annyira természetemmé vált, hogy nem is tudtam másképpen írni egy levelet sem.

Szétszedtem azt a világot, amit az övének gondolok, és abból én építettem egy másikat.

– *De ebben nem volt-e benne az is, hogy szétlőtték a világunkat és megpróbálunk a darabjaiból monumentumokat...*

– De, az is. Természetesen ez a polifónia, amiről annyit beszéltek. Ebben benne van a világunk, a felszíne, az anatómiája, benne van a tudatunk, benne van minden, az egész 20. század, hogy az szét van löve, hogy abból te intarziát csinálsz, intarziát ezekből a törmelékekből. Az a lényege tulajdonképpen ennek, hogy a képnek minél több leágazása legyen, egyszeri exponálásra. Minél több leágazása van, annál jobb a kép. És a második lényege az ihletettségnek, hogy mindig az egyedüli megfelelő leágazást választod, úgy, hogy arról az egy dologról appericipiálni lehessen szám-talan dologra. És akkor nyúlsz ehhez, akkor nyúlsz ahhoz, amikor a hallásod vagy a belső többszólamú késztetésed oda vissza tud vezetni. Szerintem ez a költészet lényege, és a zenének is a lényege. A leágazásokat állandóan figyelemben tartani és egymásra oda-vissza utaltatni őket. Ezt különben Nagy Lászlótól lehet megtanulni nagyon pontosan.

– *1990-ben hirtelen publicisztikát kezdél közölni, publicisztikákat írtál. Mi történt tulajdonképpen, hogyan magyarázod ezt?*

– Hát akkor bekövetkezett az, amit soha nem hitt senki sem, hogy az oroszok egyszer eltakarodnak innen, ott van a szabadság, és akkor mit csinálunk vele? Kiderült, hogy a szabad ember, ha rabságban volt és fölszabadul... rémes dolgok derültek ki róla. A rabságban megtanult ösztönöket kezdi kiélni. Förtelmes állapotok uralkodtak. Az első szabadon választott miniszterelnököt szerintem annyi támadás érte, mint a magyar történelemben talán senkit. Ugyanakkor véleményem szerint a legtisztább, legodaadóbb, legfelkészültebb, humanistább, jó humorral megáldott igazi férfiember volt, államférfi, mert ugye kell egy állam és kell egy férfi. Ezért álltam ki, ezt nem bírtam elviselni.

– *Mi az, amin most dolgozol?*

– Egy kétkötetesre tervezett, nagy monstrum záróművet akarok csinálni, prózát, ami történettudomány és prózaművészet szeretne lenni egyúttal. A reformkor, múlt századi reformkor, a 1848 és '49 mindenestől együtt, utána '56, és itt a rendszerátalakulás. Ez egy háromszólamú, hármas fúga lesz, ahol ugyanazok a szereplők szerepelnek minden egyes történeti korban. Ez elég nehéz próbálkozás, lehet, hogy nem is fogom tudni megcsinálni. Történeti hitelességre hagyatkozom, ugyanakkor pedig kimondottan transzcendens szférába emelem az egészet.

– *Nagy mesterek közt éltünk, ugye?*

– Bizony.

– *Most miért nincsenek mesterek?*

– Meghaltak.

– *De miért nem jöttek újak?*

– Szerintem vannak most is, majd kiderül róluk. Én emlékszem arra, hogy Pilinszkyt húsz évig mindenki hülyének tartotta. Még jó költők is hülyének tartották, nem akarok nevet mondani. Aztán tudok Kossuth-díjas szarjánkót, meg József Attila-díjakkal elhalmozott költőcskéket, akik háborogtak a Hungária Kávéházban Weöres Sándornak az állítólagos szélhámosságán, hogy a *Dob és tánc* című verse micsoda marhaság... Bach fiai híresebbek voltak, mint az apjuk. Ilyen a világ. Ő maga nem sértődött meg ezen, nem érdekes ez. Nekem ő különben a legnagyobb példám, ő, ő. Ő élte szépen az életét. Vágta a fát szépen magának, fűtötte a kályháját, nevelte a gyerekeit, latint tanított a gimnáziumban, mert kevés pénze volt. Nagy műveltségű ember volt, minden hangszeren játszott, a munkájának élt, és valami olyan elképesztően fölényes a kortársaknak, hogy persze hogy nem érthették ezt meg. Hogy a fenébe lehet megérteni egy ilyen félelmetesen nagy művészt? Kicsit kényelmetlen, tényleg, hogy az ember azért él, hogy szeressék, mivel ő is szereti a többit. Ezek nagyon

szeretetéhes emberek voltak, a zsenik, és mindent megtettek azért, hogy őket szeressék, mert hiszen tudták, hogy ők is szeretik a másikat. Tudniillik az emberi faj olyan, hogy egymásra utalt... egymásra utalt... Mindenképpen a szeretet nagyon fontos, nagyon-nagyon fontos dolog. A szeretet fejleszti ki leginkább a pozitív, jó értékeket az emberben. Az biztos, hogy a szeretet a lét pillére.

– *Most valahogy nem tud itt, Magyarországon megmutatkozni.*

– Ez nem működik, nem működik. Az elnyomott ember erőt fejt ki a diktátor ellen. És annak megfelelő eszközei vannak, az akciót a diktátor adja, a reakciót a társadalom. Na most az akciónak a reakciója okvetlenül magán viseli az akció összes fogyatékoságát. Fölszabadul a társadalom, kiszabadulnak az emberek a diktátor alól, és ugyanazt a negatív leképezést élék tovább, ugyanúgy. Ez a csürhekarakter még 20-30 évig úgy megmarad a társadalomban, hogy meg lehet tőle döglenni. Eltűnt az emberekből a szolidaritás, a szeretet, mindenki csak megy. A szabadsághoz pénz kell. „Mit? Rúgjuk, tapossuk az izébe!”, mondják. A fiatalabb gárda, az biztos, hogy máshogy fog élni, mert természetes ösztönök fognak benne működni. Nem reakciói lesznek egy zsarnoknak, hanem ők okvetlenül kialakítanak egy normálisabb világot. És tudják majd szeretni egymást.

Szeretlek

A Duna ha árad, mosolyogj,
csípőd dísze az Anjouk büszke vára,
s Hunyadi Mátyás derűs tekintete
országos bokádhhoz hajtja szívemet.
Estére ajkad elnyeli az alkonyt,
megszelídít engem a hajnal tébolyában.

Szeretlek a kocsmák füstjén is átcsapó
tigris erejű tekintetedért,
ki a szegények szívét hoztad
szenvedni a koronás időt.
Hazánk Asszonyának várlak,
kellesz a hegyek akaratának.

A holtaknak is hiányzol, jönnek is
áhítani életen túli arcodat.
Szeretlek amint hangtalanul állsz
ebben az eszement Semmiben,
ebben a Mindenben, amint a tárt tetőn
terpeszben szembeszállsz a Nappal,

s látod: Mathias Rex baljós tekintete
csak roncs várat hagyott árva szíveinkre.

KODOLÁNYI GYULA

K: Szokolányi Gyula

X008

Elj: a kultúra helyéről, értelméről

Cik

A HULLÁM TARAJA*

Ha a kultúra helyéről, értelméről kell szólni ma, nincs okunk az elégedettségre. Annál jobb: így könnyebb lesz a feladat. Az elégedetlenség jó ébresztője a gondolatnak.

Könnyebb a feladat, meg nehezebb is. Mert szabadkozva, restelkedve ugyan, de elkerülhetetlenül, közhelyekkel kell kezdenem. Illetve közhelynek számító gondolatokkal – mert úgy érzem, ma az alapokhoz kell visszatérni, olyan mértékű a közgondolkodásban a felszínesség, a zavar. Zavar uralkodik, mert a rendszerváltozás, és az a legalább akkora léptékű világfordulat, amely a mi fordulatunk háttérére és közegére, valódi és vélt újdonságaival felborít és kétségbe von minden régi beidegződést. S ebben a helyzetben nem találja új helyét és feladatát sem az alkotó, sem a közösség, sem a kettejük viszonyát megtestesítő, kifejező támogatási intézményrendszer, sem a nyilvánosság fórumai és formái.

Mi is hát a kultúra természete, milyen a működése? S vajon, lényegét tekintve, átalakult-e a közelmúltban? Hasonlatokat, metaforákat keresek, amelyekben az elvont gondolat sugallatosan fejezheti ki magát. Képeink közelítések, ráérzések – mégis, e képek azok, amelyek megmaradnak bennünk, amelyek kifejezhetik a kultúra működését.

Az információs forradalom, a globalizáció elterjeszti sajtóját újdonságának mítoszát – és kevesen merik megkérdő-

* A Nádasy Akadémia A társadalom öt pillére című szimpóziumán 2000. szeptember 23-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

ni, vajon mi az új bennük és mi a régi? Természetesen ez a téma önmagában is megérdemel egy tanulmányt, egy másik alkalommal. Most csak annyit mondanék, hogy ha átlátunk az új médiumok és technológiák színes függönyén, a kultúra mint létforma lényegét, úgy vélem, változatlanul találjuk. Vizsgáljuk tehát meg a közkeletű metaforákat, amelyekkel a kultúra létformáját igyekeznek megragadni a közgondolkodás, a hagyomány. *Pillér* vajon a kultúra, a társadalom életének egy pillére? Talán igen, mert nélküle a társadalom összeomlana. De kívül van-e, alatta, mellette, mint a pillér? Kívülről is, de benne is. Egészséges társadalom és kultúra szétbomozhatatlanul fonódik össze.

Mondják, hogy a kultúra *építmény*, amelyben a nemzedékek alkotásai egymásra, egymásból épülnek fel. Azonban a kultúra ránk hagyományozódott alkotásai, a monumentumok, rítusok inkább hasonlítanak egy művészpálya alkotásaihoz. Amikor elkészültek, az alkotó szempontjából látszólag véget ért a történetük. Az alkotó megy tovább, új feladatok felé fordul, vissza ritkán tekint. De a befogadó, a közösség életében azonban csak most kezdi meg hosszú útját a mű, és addig él, amíg változni tud. Nem építő, tehát ebben ez értelemben, nem élettelen. Mindaddig él a szobor, amíg változik, benned és bennem – bennünk, akikben történik valami, amikor ránézünk. Addig él a rítus, amíg újra- s újraszületik elismétlője mozdulataiban, átélésében. Amíg még tud személyessé, mássá alakulni.

A kultúra tehát *építmény* is, de *folyamat* is. Mondhatnánk: *élő építmény*. Mint a másfél évszázadon át épülő katedrális, amelyet száz meg száz művész és mesterember alakít, s alakítom én is, aki koptatom lépesejét, fényesebbre dörgölöm faragásainak domborulatait, amikor lopva végigsimítom őket. Talán épülő korallsziget a kultúra, vagy inkább vulkán, mely újra s újra átformálja magát. Folyamatok, áramlások, csomósodások végtelen története. Az alkotás feldobó hullámai az alkotóban,

s a befogadás szikrái, robbanásai a közönségben, a közösségben.

Látható, hogy a kultúra életéről szólva a művészet életére, napi működésére korlátozom magamat. Hiszen ma is a művészet teremti a kulturális öntudat képeinek nagyobbik részét. De azért is, mert a művészet az, amelynek működéséről, létrejöttéről, befogadásáról bensőséges tapasztalatokat nyertem, amiről szólni merek. De talán a kultúrateremtés más szereplői – tudósok, mérnökök, iparművészek vagy kézművesek – is ráismernek saját élményeikre abban, amit mondtam s mondani fogok. A kultúrát tágan értem, belefoglalva a civilizációt is. A kultúra nekem – hogy egy régebbi mondatomat idézzem – *az, ahogyan élünk*.

Közhely, hogy a művészet totalitásokat hoz létre, a teljesség illúzióját. Az egész foglalatát minden műrelemek. A teremtés, a kozmikus teremtés emberléptékű utánzata – ős-robbanás vagy cseppkő-növekedés. Ezek az érzeki, képi totalitások egyben tükrök is – bennük, általuk látjuk meg a kultúra, a civilizáció képmásait, a magunk képmásait. A kollektív tudat képeit. Ezért nélkülözhetetlen a művészet. Úgy is, mint belső történetünk megőrzője.

Soha nem tudnánk, nem tudjuk összerakni történelmi tudományos adatokból, elemzésekből és szintézisekből, hogy mi volt a középkor. Egy teljes élet tudósi munkája ad talán annyi ismeretet, amiből jó intuícióval valamiféle egészre rakható össze. De aki elolvassa Dante Isteni színjátékát, aki megnézi Brueghel festményeit, annak nagyon gazdag és pontos sejtelmei lesznek arról, hogy milyen is lehetett a válságban vajúdjó, hitmegújító 13. század, milyen is lehetett a kora 16. század szelleme s mindennapjai, amikor a búcsúzó középkor s a reformáció, a születő újkor együtt élt, egymásba fonódva. Hasonlóképp, Jókai Mór és Mikszáth Kálmán teremtették meg a középső és késő 19. század magyar életének emlékeze-

tét, amely – köszönhetően az ő tehetségüknek – addig fog élni, amíg lesz magyar nyelv.

Az emberiség nagy történetei nagy elbeszélésekben lettek halhatatlanná. Aeneis nem létezne Vergilius nélkül, Kleopátra királynő pedig kőbe vésett adat maradt volna a római történetírók és Shakespeare képzelete nélkül.

A szellem és a kultúra dinamikus, hullámmozgású, mint szinte minden, az élettel érintkező, benne részt vállaló dolog. A hullám ívét, magasságát a következő csúcsgig, a hullámtarajig az az impulzus szabja meg, az hajtja, amit a mozgás visszahúzódoban, az előző csúcstól kezdve kap. Hozzá kell tennünk, ez a dinamika, ez a hullámozgás, örvénylés, feszülés a felszínen a leghevesebb, s a mélyben egyre lassul. A nagy tömeg: a szokások, a kultúra s a civilizáció mélyáramai csak lassan, nagy inerciával követik. Mégis, ez a történelem az, a felszín habzása, ami élte a mélyt.

Emlékeztet ez arra, hogy az emberiség génjei 99 százalékban azonosak. De amitől emberi lett a világ, amitől arcot nyer, az a személyiség. Az azonosságokkal, a közös sorssal együtt – s olykor ellene – a különbségek. Az az 1 százalék ölelkezik, birkózik a 99 százalékkal, belőle merül fel, beléje hullik vissza. Ott megy végbe, a hullámtarajon, a mi drámánk.

A felszín hullámozgása, habzása, ez a nyugtalan 1 százalék írja meg a kultúrák történetét. A kultúrák létkérdése mindig is hagyomány és újítás viszonya volt. Létkérdés, mert ennek mindenkorai megoldásán múlik egy kultúra életképessége. Hagyomány és újítás viszonyának arányainak alakításával egy nemzedék sorsdöntő változásokat indíthat el – az újítás túlhajtásával elszakíthatja a kultúrát éltető előmenyeitől, ha viszont gyáva és tunya a kockázatok vállalására, a kísérletezésre, lelassítja és megposhasztja a kultúra élő folyamának vizét.

A konzervatív művészek és gondolkodók e kérdésben túl gyakran álltak a konvenció oldalára a művészet törté-

nete során. Ellenben a radikális újítók, akiket ebben a lezároló században modernistáknak hívtunk, gyakran szállnak el Ikaroszként az űrbe az invenció szárnyán, oda, ahová már senki sem tudja vagy akarja követni őket, ahol már nincsen se egyéni, se közösségi tétje a művészetnek. Én úgy gondolom, hogy a nagy művészet mindig a két véglet közötti zónában jön létre. Nem az a kérdés a meghatározó életművek esetében, hogy megőrző vagy újító-e a művész, hanem pusztán az, hogy e két irányulás, a megőrzés és az újítás, a felszárnyalás és a földön maradás milyen személyes módokon, milyen jellegzetes, személyesen kikínlódott, kérielt arányban keveredik benne.

E probléma fonákjára jól mutat rá Lőcsei Gabriella egy néhány héttel ezelőtt tett megjegyzése. Lőcsei felpanaszolja, egy televíziós filmről szólva, hogy mennyire bilincsbe verte az ezredfordulónkat úgyszólván minden műfajban és megnyilatkozásban érthetetlenül jellemző 19. századi historizmus. Eredeti s modern gondolatok nélkül beszélnek ma Magyarországon a legtöbben Szent Istvánról és koráról, pedig talán másként is lehetne, ha már tőlünk keletre is felfedezték éppen a mi világunkban példaértékű, esendően emberi s mégis káprázatos uralkodói tulajdonságait.”

Lőcsei Gabriella megkérdi, mi lehet ennek az oka. Azt gondolom, ha fenti fejtegetéseim a kultúráról nem tévesek, hogy két okra gyanakodhatunk. Induljunk el az eredetiség hiányából: a felpanaszolt esetekben a művész sablonként vesz át gondolatokat, formákat, de nem teszi hozzá a maga képletes 1 százalékát. Mert eredeti, személyes gondolat és művészi invenció kell ahhoz, hogy az az 1 százalék hitelesen működhessen. Egy egész élet tétje. Ez a művészi alkotás erkölce – vagy erkölcstelensége. A művészi munka erkölcstelen, ha nem átélte. Az őszintétlenség a művészetben mindig modorosságban, dagályosságban lepleződik le az értő szem és fül előtt.

Ha nincsen átélés, a tradíció azonnal konvencióvá válik. Ha ebben a pillanatban sokan nem is veszik ezt észre, a fiainknak semmitmondó, az unokáinknak egyenesen nevetséges lesz az ilyen mű. A művész a hagyomány halálához járult itt hozzá a maga részéről – megöli azt, amihez görcsösen ragaszkodik. De van bűntársa is: az a megrendelő, az a közönség, akinek nincsen ízlése. Aki ítélőképességét nem műveli ki és nem működteti. Az ízlés ugyanolyan gazdag és bonyolult, alig megfogható dolog, mint az alkotás képessége. Organikus és érett kell legyen – létrejöttéhez az szükséges, hogy a befogadó legyen érzékeny, igényes és őszinte. Az érzékenységnek pedig része a problématudat is: az, hogy a jelent hogyan fogjuk fel. Éberem és okosan, vagy pedig tunyán, felületesen és sablonosan? Az ízlés magas szintjén a hagyomány és a jelen érzékelése éppúgy egyesül, mint a magasrendű alkotó tehetségben.

Üres historizmus tehát akkor divatozhat, ha a művész és közönsége nem őszinte és nem igényes. És éppígy üres avantgárd, üres posztmodern is. A modorosságban lepleződik le, bűnhődik meg látványosan és méltón mindenféle őszintétlenség, tunyaság, gyávaság.

A historizálás önmagában nem rossz, és nem is a konzervatív művészek előjoga. Mi maradna kultúránkból az emlékezés, a történelemről való gondolkodás művei nélkül? Shakespeare Brutusról, Katona József Bánk bánról írt. De említhetjük modernista kortársunkat, a brit Tom Stoppardot, aki egy színpadi művében Lenint és James Joyce-ot idézi meg remekül, a francia Jean Anouilh-t, aki Becket Szent Tamásról írt lélegzetelállító drámát. A kérdés akkor dől el, amikor kimondják a színpadon az első mondatot. Mert rögtön hallom, hogy ez a Brutus, ez a Bánk bán belülről átélt alak-e, avagy csak a történelemkönyv illusztrációja. Születtek Szent Istvánról, IV. Béláról, Szent Margitról élő, fájó, újjáteremtő művek, és létrejöttek, létrejönnek

– ugyancsak őket felidézendő – rettenetes tákolmányok, professzionális közhelygyűjtemények, jelmezes giccs. Ez utóbbiak a tespedés, az élő halál művei, s nyilván a szellemi halál e jeges érintése az, ami Lócsei Gabriellát éles kritikára indította.

Legyünk modernnek mindenestül – mondta Kassák Lajos, a magyar avantgard egyik erjesztő szelleme. Tudjuk, hogy ez – „mindenestől” – nem lehetséges, s hitte legyen bár Kassák, ő sem volt mindenestől az. Tegyük hozzá, talán így a jobb, a Kassák-művek – a múlok és a maradandók – ezt tanúsítják. De van Kassáknak egy másik tanácsa, egy könyvének címe, ami feltétel nélkül megszívlelendő: „Éljünk a mi időnkben”. Valóban, az időtlent is csak az idő lenyomataiban mutathatjuk meg. A mi időnk lenyomataiban. Ez, Edmund Burke nemzedéki szövetségének fenntartásával, elfogadható. Ha a *mi időnkbe* ők is beletartoznak, Burke gondolatával szólva, eleink és utódaink, akikhez íratlan szerződés és érzelmi kötelék: élő hagyomány köt.

Mindebből talán kibontakozott az is, hogyan képzelem el én hagyomány és újítás viszonyát. A vita kedvéért hadd idézzem kiváló barátomat, a brit Roger Scrutont. Scruton hitelesen szólhat e kérdésről, hiszen nemcsak filozófus, de regényíró és zeneszerző is. Mint konzervatív gondolkodó, a hagyományt emeli figyelve középpontjába. Szerinte „a valódi hagyomány nem találmány”, hanem akkumuláció. „A hagyomány,” mondja, „az invenciók eltervezetlen mellékterméke, s az teremti meg az invenció lehetőségét... Nem egyetlen személy teremtette. Minden résztvevő a korábbi vívmányokra épít, problémákat fedezve fel s megoldva őket, miközben folyton bővíti a közös szintaxist.” E meghatározás nyelvezete is sugallja, hogy a hagyomány szerves növekedésének, állandó változásának legjobb példái a nemzeti nyelvek, vagy az olyan nyelvek, mint például az európai zene sok évszázados, polifónián és ellenponton alapuló rendszere.

Az alkotást az invenció – vagyis az egyéniség megnyilvánulásának vágya – hajtja, mondja Scruton, de végső soron még fontosabb, amit maradandón létrehoz, a mű, s a hagyomány, amelyet a mű továbbépít. Az a kicsiny változás, amit az invenció a hagyomány arculatán létrehoz, s ami aztán kollektív kincs részeként hagyományozódik tovább. Az a kis módosítás egy díszítőelemen, az az eredeti ötlet egy hagyományos verssor újfajta ízelésére.

Ez eddig így van. Azonban én úgy vélem, hogy az invenció felhorgadása az alkotásban, majd a mű beilleszkedése a hagyományba, nem mindig az a békés történet, aminek azt Scruton szeretné láttatni. Lehet földrengés is, ember és isten szilaj kihívása, az ördög megkísértése, birkózás az angyallal. Vitám Scrutonnal abban áll, hogy ezeket a végsőket kísértő művészeket ő a hagyomány tagadóinak tartja, én viszont a hagyomány ádázabb megújítóinak, s részeseinek. Eretnekeknek, akik között utóbb szenteket is talál a visszatekintő utókor.

Egy két éve írt tanulmányában Scruton kirohan Jean-Jacques Rousseau ellen, akit a hagyomány ősellenségének, az a priori, életidegen elvekből kiinduló dogmatikus avantgardizmus ősének tart. Nála, vele kezdődött el Scruton szerint az elmúlt két és fél évszázadnak az a romlásba rohanó története, melynek során a végletes szabadságvágy szabaddossággá lett, s a művészetben, az önmagáért élő újításvágygal együtt, a tagadások tagadásának tragikomikus történetét indította el.

Nem kétséges, hogy Rousseau képtelen pedagógiai elvei mostanra futották be groteszk pályájukat, eljutván addig a történeti végpontig, amikor az amerikai iskolában a diák szabja meg, hogy mit tehet a tanár. És ha a tanár nagyon rosszul viselkedik, akár le is lövi őt a diák. Nem kétséges az sem, hogy Rousseau dogmatikus ragaszkodása egy új zenei kottarendszerhez Rameau-val szemben fényesen megbukott – sem operája, sem kottázási újítása nem állta ki

az élet próbáját, s szinte nyomtalanul tűnt el a zenetörténet emlékezetéből. A szemléletességgel és konkrétsággal szemben – félreismerve a művészet benső hajlamait – Rousseau a matematizálás és az elvontság felé törekedett.

De Rousseau alkotott méltán maradandó könyveket, és ezek elképesztő hatása nem magyarázható meg, ha nem számolunk a korszellemmel. A korszellemet nem Rousseau teremtette meg, nem William Blake, nem a lázadók. A korszellem teremtette őket, az teremtett számukra teret és televényt. A korszellem diktálta azt annyi érzékeny fiának, hogy lázadni kell. Az európai szellem két és fél évszázada a lázadás – e lezáruló nagy forradalmi hullám – kora volt. Az ancien régime, az arisztotelészi kiindulások, merev formák építménye azért hívta ki maga ellen a lázadást, mert szellemileg kiürült, hitelét veszítette, élettelené dermedt. Ezért lázadt ellene Rousseau, a romantikusok, a mindent szétszedő szkeptikus tudományosság. E lázadás hosszú történetére, ömagán túlfutó lendületére itt nem akarok kitérni. Azt világosan látjuk, érezzük ma, hogy az európai történelemnek ez a fázisa véget ért, csődbe jutott, erkölcsileg és szellemileg kifulladt, még akkor is, ha a technológia – mai civilizációnk vulgáris ideológiája – még mindig éli és éltetni akarja a mindenekfeletti újítás mítoszát. De az sem tisztességes, ha megtagadjuk őseinket vagy a fiatalságunkat – *megérteniünk* kell őket. Az igazi kérdés az, mit tettünk volna mi akkor, az ő helyükben, az ő tisztességük és tehetségük birtokában.

Én tehát olyan hagyományban hiszek, amelyben megfér egymással – innen tekintve vissza a magyar költészet kilépő nagy századára – Kassák Lajos és Jékely Zoltán. Hadd idézzek itt két másik költőt, olyanokat, akik ifjúkori lázadásuk után „klasszicizáló” lettek, és nem új formák teremtésén, hanem a hagyományozott formák megújításán dolgoztak. A változás varázsát mégsem, ők sem felejtették el soha. Vas István mondja Rómában, a Santa Maria Antiqua templomból kijövet:

Minden tovább él, csak valami másban.
Az örök Isten is a változásban,
A forradalmakban gyönyörködik.
A változás, a változás időtlen.
Hatalmas ár, vessük magunk bele”.

A gondolatot így folytatja Szabó Lőrinc a Tücsökzene 297. darabjában, melynek „Örök változás” a címe:

Dísztelenebb
a beszéded, de csupa mozdulat,
mint a Kezdeté: főnév-ragokat
rügysz s jelzőbe borul az ige:
isten van a nyelvtanban: amibe
kapcsolni tudsz, amire van szavad,
mindaz lehetsz, mindaz vagy. Mialatt
csodáltál, csoda lettél.”

Így teremt tehát kultúrát a költő: meglát, csodál, s a csodának nevet ad. De nemcsak szót, hanem nyelvtant és formát is teremt, hogy megragadhassa az időtlen változást, az állandót.

Magamat ismételve, a kultúra mindaz, ahogyan élünk. Ma divat a technikáról, technikákról beszélni. A technika a hogyan – a kultúra magában foglalja az összes technikát, eljárást, de annál többet is. A kultúra szellemi kiürülése mögött szellemi katasztrófa áll. A kultúra az a pillanat is, amelyben a technikát elfelejtjük, amikor improvizálunk, amikor új eljárást találunk ki egy belső látomás bűvöletében.

Sőt, a kultúrát, mint láttuk, éppen ezek tartják életben a hagyomány testében. Az intuíció, az improvizáció, az újítás. A művészet teremtése tehát kockázatvállalást kíván, bátorságot és elhivatottságot. De azt is, hogy azokat a művészeket, akik kockázatot vállalnak, látszólag akár haszontalanul, becsülje a társadalom.

KARANCS-SZÁLLÓ, SALGÓTARJÁN
János György, 1965

Azt hiszem, hogy itt is baj van – különösen az irodalom van nagy bajban.

A művészet fegyelme, aszkézise azt követeli a művésztől, aki a világ érdes, nyers érintéséből majd egyszer gyönyörűséget, a káoszból rendet teremt, hogy járja végig az aszkézisnek azt az iskoláját, amely a hallgatásnak, a figyelésnek, a befelé fordulásnak és a gyakorlásnak egymást váltó stádiumain elvezeti őt az intuíció felszabadításához, az improvizáció kibontakozásához. Ez az iskola, ez az életrend rengeteg időt, éveket vesz igénybe, s az alkotás ideje után újra meg újra a látszólagos tétlenség és restség, a gyűjtés, a gesztáció nehéz időszakait.

Aktivista korunk ezt nehezen tudja elfogadni, mert nehezen tudja megérteni. Korunk, hogy egy förtelmes szóval éljek, sikerorientált. A sikert szereti, a gyors sikert. Nem szereti a csendet, nem tudja elviselni a kudarcot, nem hisz abban, ami láthatatlan. És nem tud figyelni a finom részletekre sem, mert a televízió nőtt fel.

Ennek az aktivizmusnak az író, a költő a nagy vesztese. Arra még látunk hajlandóságot, sőt kedvet is, hogy a kultúra pártfogói egy látványosságért, egy hangzatos eseményért a zsebükbe nyúljanak. Ma a mediatizálható látványosság az, amihez támogatást lehet szerezni. A Gesamtkunst az érdekes, többnyire a Kunst nélkül. Ahol „történik valami”, ahol van zaj és lesz hír, és drága a díszlet meg a gázi. Ahol van látszat.

Van-e ma elesettebb, szánandóbb vacak, mint egy puszta vers, amely most jött létre? A költő, aki írta, s a néhány olvasó, aki fontosnak tartja? Mint egy most született bárány, aki még nem tud a lábára állni.

Pedig jó tudni, hogy a Gesamtkunst a legmulandóbb, a legtörékenyebb a kultúra alkotásai közül. A szó megalkotójának, Richard Wagnernek nagyszerű operáit százak munkája és rengeteg pénz tudja csak méltón életre varázsolni. A százak munkájával készülő filmek élete még

múlándóbb, s legtöbbjük iparosmunka. Közegük szinte teljesen a pillanaté – van-e nevésegebb látvány a fél évszázados filmek divatosan kikészített szerelmespárjainál?

Viszont egyetlen vers, amit magányban olvasok, emlékezetből mormolok, oda tudja varázsolni Wagner egész világát, ha nem is helyettesíthet tökéletesen egy operát. A vers és a mese, a szavakban elmondott történet a legolcsóbb és a legmaradandóbb művészeti alkotás. A vers és a történet visz át bennünket az idő, a történelem véresen pusztító vagy éppen közönyösen, ostobán békés vízvázlasztóin. Az teremti meg a legkönnyebben a kapcsolatot a múlttal és a jövővel, a vers és a történet – legyen írott vagy íratlan – tartja életben a hagyomány mélyáramát, együtt a tánc és a zene legegyszerűbb formáival.

A recski munkatábor politikai foglyai, megannyi mára megöregedett vagy eltávozott barátom, úgy őrizte meg testi és lelki épségét, hogy verseket mondott fennhangon a sötét, hideg barakkban. Végigmondták, végighallgatták, újra és újra, a magyar irodalom hatalmas verskincsét, de megtanulták s elmondták azokat a verseket is, amelyeket Faludy György ott, akkor írt – vagy inkább költött, hiszen a ceruzát és a papírt is elvették a foglyoktól az ÁVH-s örök. Világot, hazát, otthonot, otthonosságot így varázsoltak maguk köré a reménytelen helyzetben.

A vers, a mese tehát így él tovább a legsanyarúbb helyen is. Így is, itt is megszületik, ha jobb helyre nem születet, mint Radnóti vagy Faludy lágerversei.

A mondat tehát egész világot tud maga körül teremteni. Képet, hangot, illatot, gondolatot. A nyelv szerepét – s így az irodalom szerepét – nem veheti át semmi más. Így tanítja a történelmi tapasztalat, így mondja a Biblia – „kezdetben vala az Ige” – de ezt bizonyítják az agykutatók is.

Az a kor, amely nem teremti meg a maga méltó nyelvi alkotásait, nyomtalanul elvész. A dolog legalább kettőn áll

– rajtuk mindenképpen – a költőn s a kor közegén. A kihívás az, hogy él-e majd nyolcszáz év múlva olyan verse a mi pillanatunknak, mint az Ómagyar Mária-siralom?

Természetesen mediatizálható, képernyőre vihető a vers is, sok pénzért, tehetséggel vagy tehetségtelenül. Meg is kell találnunk a vers mediatizálásának módjait – *a mi időnkben* kell élnünk, a mi időnk a média kora is. Itt sok tennivaló vár a költőkre és a televíziósokra – de különösen a média irányítóira. Ez megint csak külön tanulmányt érdemel.

Ami az eltartó közeget illeti, jó tudni, hogy Magyarországon ma legalább tízszer akkora köztámogatást kapnak a színházak, mint az új magyar műveket gondozó könyvkiadás, íróstól, szerkesztőtől, kiadóstól, nyomdástól. A filmkészítők is vagy háromszor annyit. Nem a színházak pénzét tartom soknak, s különösen nem a filmesekét, akiknek helyzete, javulóban is, még szintén mostoha. De vajon hogyan talál utat az új magyar dráma, ha tönkremegy a kiadó, aki megjelentetné? Hogyan lesz jó forgatókönyv a filmekhez, ha nincsen pénz arra, hogy a novellaíró fáradságát megfizessék? Miért éppen az írótól várja el a társadalom, hogy felaprózza magát a napi megélhetés szorító gondjai alatt? Hogyan lehet, hogy annyi pénzt sem kap – ha kap – egy verskötetért, amennyit egy közepes tv-operatőr keres egy hónap alatt? Mert neki úgysem számít, mert ő úgyis megszállott? Nem érné-e meg ötvenmillió forintot, egy szegényesen olcsó játékfilm árát költeni tíz regényre, ha akad közte egyetlen emlékezetes munka, s kétszázötvenmilliót ötven regényre, ha lesz köztük egy remekmű? Ma egy regényre ennek az ötmilliónak egy tizede sem ha jut a közpénzből.

A kultúra, de különösen az irodalom, a „fejlett” – vagyis folyamatosan a nyugati életkörhöz tartozó – országokban sem tudja sehol eltartani magát. A jól működő társadalmak intézményekben, hosszú idő alatt kikristályosodott eljárás-

módokban felelnek meg annak a felismerésnek, hogy ezek fenntartása társadalmi feladat.

Ezt a feladatot az állam, az önkormányzati és magánszféra megosztja egymás között, a nemzeti kulturális hagyománynak megfelelő módon. Az egyik végleten az angolszász országokat találjuk, ahol a kulturális támogatás a múlt században a magánszféra és a az önkéntes szervezetek, szakmai önkormányzatok feladata lett, s csak a második világháború után születtek meg a nagy központi kulturális alapok (Arts Council, National Endowment for the Arts). A magánalapítványok szerepe azonban ott ma is igen fontos. A másik véglet a francia modell, amelyben az állam, a közszféra támogatása dominál. Ennek rendszerét André Malraux író, kulturális miniszter újította meg és alakította át korszerűen és átfogóan, aki De Gaulle elnök támogatását élvezte ebben a törekvésben. A protestáns országok az angol, a katolikus és dél-európai országok inkább a francia mintát követik, de mára tulajdonképpen mindenütt „vegyes”, több forrásból táplálkozó lett a finanszírozási rendszer.

A kultúra tehát nem „piaci” termék. Természetesen igazolnia kell létjogosultságát színvonallal és bizonyos elterjedtséggel, de pénzügyileg nem létezhet szubvenciók nélkül. Különösen igaz ez Magyarországra, ahol az elsődleges, a születő új alkotásokat igénylő középértelmiség anyagi helyzete nem tudott lépést tartani a könyv, a színházjegy árrobbanásával az elmúlt évtizedben. A tanítónő, aki ma a nádasdladányi iskolában tanít, aligha tud évente egy tucatnál többet vásárolni azokból a könyvújdonságokból, amelyeket sóváran böngész a budapesti, fehérvári boltban. S a közkönyvtárak pénze is szűkös. Nem véletlen, hogy a jobban szubvencionált folyóirat ára ma kb. negyede-ötöde egy ugyanolyan terjedelmű könyvének.

Természetesen az író nem várja el, hogy a társadalom teljesen eltartsa őt, és szüksége is van kiegészítő tevékenységre, amely kapcsolatban, termékeny érintkezésben tartja a mindennapi élettel. Lehet az író tanár, szerkesztő, újságíró – hogy a leggyakoribb pályákat említsem. Azonban, ha a mindennapi megélhetés túlságosan nagy egzisztenciális terhet rak rá, az a kitartó alkotói erőfeszítést, a jelentős művek létrejöttét akadályozza.

A művész veszélyesen él. A kultúra teremtője kockáztat. Létét és egzisztenciáját teszi kockára. Kockáztatnia kell a messzetekintő közösségnek is. Bizalmat és anyagi biztonságot kell adnia, előlegbe. De ha nem kockáztatunk, a kultúra megkövül és elhal. Ha nem hullámszik a tenger, ha nem játszanak a hullámcsúcsokon a merész tarajok, a víz megposhad, eliszaposodik, megfeketül, s az élet magasabb formái kipusztulnak belőle.

KODOLÁNYI GYULA

X 809

Henni Bergson Teremtő fejlődés
cími képeiről

Cu 1% METAFIZIKA

M Szabados György rovata

Mik vagyunk hát, mi a jellemünk, ha nem születésünk óta megélt történetünk sűrített kivonata, sőt a születésünk előttié is, mert hisz prenatalis hajlamokat is hordunk magunkban? Az bizonyos, hogy múltunknak csak igen csekély részével gondolkozunk; de egész múltunkkal – ideértve eredeti lelki görbületünket –, az egész múlttal kívánunk, akarunk, cselekszünk. Múltunk tehát a maga teljességében, taszító ereje révén és hajlandóság formájában nyilatkozik meg bennünk, dacára, hogy csak egészen kis része jelenik meg képszerűen előttünk.

A múltnak e megmaradásából folyik annak a lehetetlensége, hogy valamely eszmélet kétszer menjen át ugyanazon az állapoton. Hasztalanul azonosak a körülmények, már nem ugyanarra a személyre hatnak, mert történetének már másik pillanatában érik. Személyiségünk, mely minden pillanatban a felgyűlt tapasztalatból épül, szüntelenül változik. És mert változik, nem engedi, hogy valamely állapot, ha még felületileg azonos is önmagával, mélységi-
leg valaha is megisméltődhessék. Ezért megfordíthatatlan a tartalmuk. Egyetlen részecskéjét se tudnók újraélni, mert ehhez ki kellene törülni mindannak emlékét, ami utána jött. Szigorúan véve, eszünkéből kitörölhetnők ugyan ezt az emléket, de akaratunkból sohasem.

Személyiségünk így sarjad, növekedik, érlelődik szakadatlanul. Minden pillanata valami új s hozzáadódik ahhoz, ami volt azelőtt. Mondjunk többet: nemcsak új, hanem előreláthatatlan. Igaz, hogy mostani állapotomat magya-

rázza az, ami az imént volt bennem és hatott rám. Nem talál-
nék benne mást, ha elemezném. De még emberfölötti érte-
lem se láthatta volna előre azt az egyszerű oszthatatlan
formát, mely ezen egészen elvont elemek konkrét szer-
veződéséből származik. Mert előrelátni annyit tesz, mint
a jövőbe vetíteni azt, amit a múltban észrevettünk, vagy
annyit, mint későbbre képzelni már azelőtt észlelt elemek-
nek más rendezésű, új együttesét. De az, amit sohasem ész-
leltünk s ami egyúttal egyszerű, az szükségképpen előrelát-
hatatlan. Pedig éppen ez az eset áll fenn minden egyes
állapotunkra nézve, ha azt mint gördülő történet pillanatát
tekintjük: mindenik egyszerű és nem lehet, hogy már észre-
vettük volna, mert a maga oszthatlanságában minden eddig
észrevettét összesűrit azzal együtt, amit a jelen ad hozzá.
Eredeti pillanata egy nem kevésbé eredeti történetnek.

• A befejezett arcképet magyarázza a modell arca, a mű-
vész természete, a palettán feloldott színek; de ha előre is-
merjük is mindazt, ami magyarázza, senki, még a művész
maga sem láthatta volna pontosan előre, mi lesz az arckép,
mert azt előre megmondani annyi lett volna, mint az arcké-
pet elkészíteni, mielőtt készen volna. Képtelen föltevés,
mely önmagát dönti meg. Ilyenek életünk pillanatai, me-
lyeknek mesteremberei vagyunk. Mindenikük valami te-
remtősféle. És valamint a festő tehetsége alakul vagy elvál-
tozik, mindenesetre módosul, műveinek hatása alatt, úgy
minden egyes állapotunk, amint kilép belőlünk, módosítja
személyünket, mert ő az új forma, amit éppen most ad-
tunk önmagunknak. Igazunk van tehát, mikor azt mond-
juk, hogy amit teszünk, attól függ, hogy mik vagyunk: de
hozzá kell tennünk, hogy egy bizonyos mértékben azok va-
gyunk, amit teszünk és hogy folytonosan teremtjük ma-
gunkat. Ez az önmagunk teremtése egyébként annál telje-
sebb, minél többet okoskodunk azon, amit teszünk. Mert
az ész itt nem úgy jár el, mint a geometriában, ahol a pre-
misszák egyszer s mindenkorra személytelenül adva van-

nak, és ahol az éppoly személytelen következtetés reánk kényszerül. Itt ugyanazok az okok más-más pillanatokban ugyanannak a személynek mélyen különböző, bár egyformán ésszerű tetteket diktálhatnak. Igazában ezek nem egészen ugyanazok az okok, mert nem ugyanannak a személynek s nem ugyanannak a pillanatnak művei. Ezért nem dolgozhatunk rajtuk kívülről, in abstracto, mint a geometriában, sem meg nem oldhatjuk mások életproblémáit. Mindenkinek belülről, a saját számlájára kell ezeket megoldani. De nem ezt kell most elmélyítenünk. Csak azt keressük, hogy pontosan mily értelmet ad eszméletünk a „lenni” szónak, és azt találjuk, hogy eszmélő lénynek lenni annyi, mint változni, változni annyi, mint érlelődni, érlelődni annyi, mint önmagunkat határtalanul teremteni.

(Henri Bergson: Teremtő fejlődés)

An

eg: ismétetés

BŰNTÉNY, TERROR, NÉPIRTÁS

H A kommunizmus fekete könyve

„Hiába él és virul Nero, de már megszületett Tacitus a birodalomban – írja François-René de Chateaubriand a *Síron túli emlékiratok*ban, kifejezve ezzel, hogy egyetlen rendszer, egyetlen kor, egyetlen uralkodó sem kerülheti el az utókor valóságos, tényeken nyugvó ítéletét. A történelmi rendszerek, uralkodók saját korukban hajlamosak örökérvényűnek tekinteni magukat, isteni magasságokban. A bálványok eddig mindig összeomlottak az emberiség történetében, s a terror, a hazugság után felbukkan a *valódi igazság!*

Most is egy történelmi-történeszi választóvonalat léptünk át *A kommunizmus fekete könyvével*. Akik a kommunizmusban élünk évtizedeken keresztül, nem hittük, hogy kézbe vehetjük a könyvet; az emberi történelem leghatalmasabb, legerősebb, legembertelenebb diktatúrája – minden irracionálisága és romlottsága ellenére – rendíthetetlennek látszott.

Így lelkieken megrázó, mégis mélyen és hatalmasan örömteli érzés olvasni a könyvet. Meggyőződésem ezen megrázó hatás alól nem tudja kivonni magát, sem a volt kommunista, sem az áldozat. Hiába éltünk közösen évtizedekig a rendszerben, hiába igyekeztünk követni az eseményeket, *totális információs diktatúrában is éltünk*. Vagyis a rendszer ördögi felépítéséhez-működéséhez az is hozzátartozott, hogy emberek milliárdjai éltek át 70 év alatt a maguk és rokoni-ismeretségi körében a kommunizmus borzalmait, mint *egyéni élményt*, de fogalmuk sem volt róla, hogy az emberek milliárdjainak volt hasonló borzalmas élménye. Így az információs diktatúra miatt az *egyéni tragédiák nem tudatosultak, nem összegződtek közösségi tragédiában!* Ördögi módon, de hasonló egyéni élménye lehetett számos hívő kommunistának, hiszen ő a saját egyéni körében érzékelhette-gyakorolhatta a terrort, de úgy hihette, hogy a jövő felé haladó általános boldogságfolyamatban valami szükségszerű és helyi tévedés részese. Hiszen amit megtudhattunk a „munkásmozgalom”, a Szovjetunió, a spanyol polgárháború, a Komintern, a „felszabadító harcok” vagy akár szűkebb világunk, Közép-Európa történetéről az egy folyamatosan fejlődő nagyszerű világról tudósított, melyet ugyan hébe-

✓

hóba megzavartak koncepciók perек, személyi kultuszok, és ellenforradalmárok mesterkedései, de ezeket az elvtársak bölcsessége mindig elhárította egy idő után.

Az, hogy az egész rendszer 1917-től napjainkig egy példa nélküli terroron nyugvó tömeggyilkos szervezet volt Kínától a Szovjetunióig, és Közép-Európától Kubáig és Nicaraguáig most mondatott ki először. Az, hogy az egyes országokban szűkebb-tágabb közösségekben átélt borzalmak emberek milliárdjait érintő folyamatos tragédiák sorozata, most írták le tényekkel alátámasztottan először. Most mondatott ki először, hogy a rendszer, az elmúlt 80 évben bárhol és bármikor lényegében azonos módszerek szerint működött tértől és időtől szinte függetlenül. (Csak zárójelben jegyzem meg; mi itt Magyarországon többé-kevésbé szigetként éreztük magunkat, de a könyvből megérthető – kínai példákkal is –, hogy ez bármikor, a rendszer lényegéből folyóan újra átválthatott volna egy tömeggyilkos gépezetté.)

Így a több mint 800 oldalas könyv letaglózó ereje és újdonsága abban van, hogy a valóságos részekből összerakja az egészet.

Letaglózó erőt írtam, s ezt meg kell ismételni. Ez az erő nemcsak nyugati és keleti baloldali értelmiségiek, a rendszer vezetői, támogatói, szimpatizánsai részére megdöbbenő, de ugyanúgy az áldozatoknak is. Ebből érthető a baloldal – nyugati-keleti egyaránt – kapkodó, kétségbeesett tiltakozása a könyv ellen; hiszen szembe-sülniük kell azzal a megdöbbenő ténnyel, hogy ők személyileg – mint rész – nem egy folyamatosan haladó boldogságfolyam részei voltak, hanem egy „büntényen, terroron, megtorlason” nyugvó tömeggyilkos szervezetrendszer kiszolgálói; így érzik-tudják, az egyes felelőssége az egészért e könyv után többé nem kerülhető meg.

Most mondatott ki először, hogy a kommunizmus egészében *bűnöző rendszer* volt, bárhol, bármilyen időben is működik. „A rendszer ésszerű és szükségszerű alapja, egy tan nevében öltek meg tízmilliószám ártatlanokat, pedig semmiféle bűncselekményt nem lehetett terhükre róni, hacsak el nem ismerjük, hogy bűn, ha nemes, burzsuj, kulák, ukrán, de akár munkás vagy kommunista párttag valaki.” (Stéphane Courtois) „Örjögő marxizmus-leninizmus”, „a téboly értelme” – írja a fejezetcímeket Kambodzsa kommunista történetében Jean Louis Margalin – de ezen jelzők nem egyediek. Minek minősítsük, hogy a „pitesti pokolban” egész csajka ürületet etetnek meg a foglyokkal, majd mikor kihányták,

visszatunkolták az okádékot. Hogyan minősítsük, hogy a tudatosan előidézett, hatmillió áldozatot követelő ukrajnai éhínség idején oly gyakori lett az emberevés, hogy a piacon emberhúst árultak, s a kormány (!) plakátot nyomtat: „Csak a barbár eszi meg a gyerekeit!” felirattal.

„Egy állam a népe ellen”; adja a címet Nicolas Wert a Szovjetunió történetének – amely meghatározás minden kommunista társadalomra illik. Hiszen Leninnek már kortársai is szemére vetették, hogy az a „proletariátus”, melynek nevében ő véres diktatúrát gyakorol, voltaképpen egy elenyésző kisebbség volt a korabeli orosz társadalomban, így a bolsevikok egy nem létező többség nevében lényegében az *egész társadalmat* tartották terrorjuk alatt.

A kommunizmus áldozatainak a száma a könyv szerint 80–100 millió; nincs okunk vitatni ezt az elsődleges, hozzávetőleges becslést – egy adatából azonban következtethetünk; óvatosan alábecsült az áldozatok száma. A 100 millió halottból a százmillió népeségű Közép-Európa 1 millió halottal szerepel; ebből arányosítva Magyarországra 100 000 áldozat juthat. Ez valószínűleg több hazánkban, hiszen például nincsenek megemlítve a visszacsatolt területeken történt vérengzések (például Délvidék), nincsenek megemlítve a „lakosságcserek”, a „kitelepítések” áldozatai – úgy tűnik, ezekről nem is tud a Közép-Kelet-Európa történetét feldolgozó Paczkowski-Bartosek szerzőpár –, vagyis, ha a könyv kiváló szerzőinek rendelkezésükre állt volna az egyes országok hazai „fekete könyve”, valószínűleg összességében az áldozatok száma bőven meghaladná a 100 milliót.

A könyv lényegét, módszerét tekintve a Stéphane Courtois szerkesztő által írt első és utolsó fejezet („A kommunizmus vétkei” és „Miért?”) elkülönül a többi fejezettől. A szerkesztő itt *általános következtetéseket* von le a kommunizmus bűneiből, míg a többi fejezet bőséges jegyzetanyaggal a kommunizmus világtörténetének *egy részterületeit* dolgozza fel.

A könyv baloldali kritikusai alapvetően ezért a két fejezetért támadják a szerkesztőt, a részterületek levéltári kutatásokon nyugvó tényeivel nem tudnak vitatkozni.

Mit állít Courtois ezen „iránymutató” fejezetekben? Részben párhuzamot von a fasizmus és a kommunizmus között, ezzel óhatatlanul belemegy valamiféle versengésbe, melyik a bűnösebb

rendszer. Ez valóban hiba. Valójában mindkettő alapvetően bünnös, embertelen, tömeggyilkos rendszer; a pokolnak nincsenek fokozatai. A kommunizmus bűneinek feltárása semmiképp sem teszi kevésbé bűnössé a fasizmust. Ha összehasonlítgatjuk a két rendszert, óhatatlanul utat nyitunk az érthető szubjektív érzelmeknek; ki-ki azt a rendszert fogja bűnösebbnek tartani, ahol őt gyalázták meg, ahol őt üldözték, ahol az ő hozzátartozói, ismerősei pusztultak el. Holott mindkettő emberellenes rémuralom volt. Persze Courtoisnak nem a fasizmus valamiféle rehabilitációja a célja, csupán azt akarja elérni a kommunizmus bűneinek feltárásával – az eddigi hallgatás után –, hogy egy szintre hozza a fasizmus elítélésével. Ezt nem kellett volna a szerkesztőnek tennie; a kommunizmus bűneinek önmagában való szemlélése is feltétlenül erre a következtetésre kell hogy vezesse az olvasót.

A másik ok, ami miatt nem kedvelik Courtoist, hogy kimutatja, számos ma is elismert nyugati és keleti értelmiségi szinte „áruba bocsátotta magát” a kommunizmus dicséretében és védelmében. Ebben viszont Courtoisnak van igaza. A bűnök eddigi feltáratlanságát ez is okozza; hiszen kiderülne, hogy ma is félistenként tisztelt baloldali értelmiségiek jelentős része bizony-bizony *bűnsegéd*. Nehezen lehet például magyarázni Louis Aragonnak a *Prelúdium cseresznyeérés idején* című „versét” 1931-ben, amely teljes elragadtatásban a GPU-t követeli Franciaországban (!) többek között a „Marseillaise, a pápa, a család, a tetvek és a törvények ellen”. És a sor hosszú... Valóban roppant kellemetlen lehet számtalan „nagyságnak” évtizedekkel ezelőtti gondolatait olvasni – átérezték ezt nálunk is jó páran az elmúlt évtizedben –, de hát ez a történetírók egyik feladata. Ezért a bátorságért és következetességért dicséret illeti a szerkesztőt és a szerzőket.

Az egyes részfejezetek feldolgozzák a Szovjetunió, a Komintern, Közép- és Kelet-Európa, Ázsia és a „harmadik világ” kommunista történetét. Alapvető és új ismeretekre tehetünk szert a fejezetekben – például a spanyol polgárháborúról s benne Gerő Ernő tömeggyilkos szerepéről. Terjedelmét tekintve a legnagyobb súllyal a Szovjetunió és a Komintern története szerepel – míg Közép- és Kelet-Európa népei kissé mellőzöttek érezhetik magukat – Lengyelország kivételével. A Pachkowski–Bartosek szerzőpár által írt Közép- és Kelet-Európa fejezetből úgy tűnik, mintha a térség népei kevesebbet szenvedtek volna az ázsiai és a szovjetunió-

beli pusztuláshoz képest. Aránytalanságokat is felfedezhetünk a fejezetben. Miközben a kommunista vezetők pereiről 16 oldal szól, egy-egy mondatlall elintézik a szerzők a milliókat érintő deportálásokat, bírósági eljárásokat. Az 1956 utáni szakaszt „utóterror”-nak minősíti Bartosek, s ezzel is vitázni lehet. Tény, nem volt annyi áldozat, törvénytelen per ezen időszakban; a rendszer lényege azonban nem változott, a társadalmi szervezetrendszer ugyanolyan diktatórikus volt, mint korábban, és mindenütt léteztek az erőszakszervezetek. Vagyis az „enyhülés” vitathatatlan folyamatában a rendszer lényege nem változott; akár egy hónap alatt ugyanazt a terrort teremthették volna meg, mint az ötvenes években. (Zárójelben jegyezzük meg; ez volt az 1989–90-es rendszerváltozás tétje és veszélye; nem lehetett előre tudni, hogy a folyamat nem torkollik-e ismét egy milliók életét követelő vérfürdőbe – de ez már egy másik könyv témája lehet.) Összességében e fejezetben is hallatlanul értékes és érdekes ismereteket szerezhettünk más országokról; ezért is kellett a könyv hazai fejezetét kiegészítő-pontosító jegyzetekkel ellátni.

Mindez mutatja azt is, hogy a 20. századi kommunista rémuralmak kutatásainak még csak a kezdetén tartunk. Bizonyára minden érintett nemzet polgárai a saját országuk történetét érzik hézagosnak. Ennek oka, hogy hiányoznak a kommunizmus nemzeti történeteit feldolgozó „helyi” fekete könyvek; ez a megkerülhetetlen feladat hazánkban valószínűleg Kahler Frigyesre vár. Úgyszintén hiánya a könyvnek az, hogy nagyjából franciá forrásanyagra támaszkodik, holott a német és angol nyelvű munkák is nagyon jelentősek.

A könyv elején szerkesztője kijelenti, csakis az *ember elleni vétkeket* vették számításba, mert „ezek alkotják a rémuralom lényegét”. Ez igaz; ezzel is közel 900 oldalt tudtak betölteni, viszont a rémuralom lényegéhez hozzátartoztak más bűnök is; a szellem, a kultúra, a tulajdon és a család elleni bűnök, az információs diktatúra, a gazdasági működés (helyesebben működésképtelenség, mint azt Kornai János és mások kiváló elemzéseiből immár megismerhetjük). S akkor még nem említettük a milliókat foglalkoztató „tervező”, titkosszolgálati (besúgó) igazgatási-végrehajtó rendszereket. Vagyis a könyvből csak az derül ki, hogy a kommunizmus egy rendkívül tudatos emberpusztító rendszer volt; azt feltárni, hogy az eddigi *emberi kultúrák minden megnyilvánulását, eredményét*

ugyanolyan tudatosan pusztította, mint az embert, további, szintén „rém-“ fekete könyvek feladata lesz.

Így *A Kommunizmus fekete könyvét* nem úgy tekintjük, mint ami lezár egy kutatási folyamatot, hanem, mint ami remélhetőleg újabb kutatásra ösztönzi tudósok ezreit szerte a világon.

Ennek ellenére a könyv soha nem fogja elveszíteni *megrázó, kiinduló alpmű* jellegét. Hatása azonos Szolzszenyicin „világot megrégengető” *Gulag szigetek* című alpművével. Kommunisták és áldozataik először szembesülhetnek higgadt, alapos, hatalmas kutatói munkán keresztül az emberi történelem legrettenetesebb rémuralmával.

A könyv kiváló, érthető, pontos fordítása Benyhe János munkája.

(Stéphane Courtois: *A kommunizmus fekete könyve*. Nagyvilág, Budapest, 2000.)

JOBBÁGYI GÁBOR

M:
Smáthla

Ah M: Hans-Ly. László + 209

A BESZÉLGETŐKÖNYVECSKÉT LAPOZVA

A *Helikon* adta ki a könyvet, a párbeszédet a pannonhalmi főapát és Lengyel László folytatta. A főapátot rangja szerint is sokan ismerik; a párbeszéd során adott életrajzi adatai az elhivatás motívumait szépen világítják meg. A töretlen hit, a választott életforma iránti hűség, a példamutató ragaszkodás tükröződik a főapát szavaiban.

Beszélgetőpartnere a könyvecskében Lengyel László. Róla – a könyvből is – megtudjuk, hogy Benedek Elek dédunokája, ifjú korában a szakállas Marx és Che Guevara képe függött szobája falán, a '68-as diákmozgalmak radikalizmusáért lelkesedett. Nem a könyvből, de tudjuk róla, hogy közgazdász pályán csinált karriert, a csoport, amelyhez tartozott, a diktatúra alkonyán látványosan lázadozott, gazdasági felfogásuk – amikor érvényre jutni látszott –, más-más okokból a magyar társadalomban ellenkezést, ellenállást váltott ki. A vaskalapos pártideológusok e lázadókat – ha párttagok voltak – vagy kizárták, vagy azok szakítottak az akkor már fogait vesztett, vasfegyelmű párttal. Lengyel a rendszerváltozást követő kormányoknak sorra felajánlotta szakértelmét, ismereteit és szolgálatait, azonban az eltérő világnézetet

Lengyel László, Varsói Árt. M. K.
Beszélgető könyvecskéje a mi ktyetűt
Helikon, Budapest 1999.

képviselő miniszterelnökök nem vették igénybe azokat. Ezek után Lengyel megmutatta közírói képességeit, évről évre könyveket írt-ír a magyar közéletéről, annak szereplőiről, vitriolos hangon minősítve a közélet szereplőit mind a jobb-, mind a baloldalon. Az egyik politikust bemutató írásának – ha jól emlékszem – ezt a kereketlen címet adta: *A buta*. Ilyen előzmények után érthető, ha sokan meglepetéssel értesültek a könyvről, arról, hogy a párbeszéd egyik szereplője a bencés főapát, a másik a kalandos életutat megjárta, ez idő szerint pamfletjellegű könyveket összeállító szerző.

Lengyel most sem tagadja meg magát: ugyanaz az enfant terrible – most éppen a katolikus egyházat bírálva –, mint amilyen a néhány évtizede elhagyott világnézetével szemben volt. A katolikus egyház elleni kritika érdekes módon sohasem párosul a többi vallással szembeni kíméletlen leleplezéssel. Más vallások hitvilága, hierarchikus felépítése, esetenkénti türelmetlensége, a valláshoz tartozás szigora a liberális felfogás számára ugyanolyan támadási felületet nyújthatna, mint amilyent – más vonatkozásban – a katolikus egyház nyújt. Lengyel vallásfilozófiai gondolatai azonban megállnak Buddhánál, Szókratésznél és más gondolkodók, vallásalapítók említésénél. Ilyképpen meg kell elégednünk a katolikus egyházzal szembeni szigorral, ott viszont mindent megkapunk: az inkvizíciót, az államvallási gyakorlat elítélését, és azt a ködös helytelenítést, amit az egyháznak a diktatúrákkal szembeni magatartása vált ki e világi beszélgetőpartnerből. Ezek az elemzések azt tükrözik, hogy az éppen aktuális forradalmi hevületű szereplők elsősorban a katolikus egyházat – és nem alaptalanul – tartják sajátos gondolatviláguk legnagyobb kihívójának. Voltaire idestova háromszáz évvel ezelőtt már úgy fejezte be leveleit, hogy „écrasez l’infâme”; mi több, e pár szót aláírásként is használta: szinte valamennyi gond és baj forrását a katolikus egyházban találta. Minden hatalomvesztése ellenére – úgy tűnik, még hozzá megalapozottan – az egyház spirituális ereje háromszáz év után is gondot okoz a kívülállóknek.

Mindez – párbeszéd formájában – összeegyeztethető a mai, hogy úgy mondjuk, haladni és reformra kész katolikus ember attitűdjével. Felőtlik azonban mindjárt az ellenézés: a türelmetlen hang, az agresszív kritika miért marad válaszolatlan? Egy *párbeszédnek* nevezett könyvben fontos szerep jut a szemben ülő partnernek, a végső összeállításban pedig a nyomdai előkészítésnek,

a kézirat összeállításának. Asztrik főapát vallási meggyőződését ismerve, arra kell gondolnunk, hogy vagy hasztalan próbálta élet venni a másik álláspont támadásainak, vagy beletörődött abba, hogy saját nézetei nyilvánosság elé tárásának ez az ára. Elismerjük e felfogás értékeit, de nem mondhatunk le ennek keretében – párbeszéd esetén – a minimális etikai küszöb megtartása igényéről.

*

A keresztény világnézetű, ezen belül katolikus hitű ember számára a könyv fontos üzenetet közvetít.

A katolikus egyházat az elmúlt századokban sok támadás érte. Tekintélye, hatalma, befolyása hanyatlott. A 20. században, elsősorban annak második felében az egyház ereje, kisugárzása ismét nő, a társadalomban betöltött szerepe újból fontossá válik, jelentősége szemmel láthatóan gyarapszik. A század történelmének ropant kisiklásai, a kommunizmus és a német nemzetiszocializmus tobzódása, majd látványos veresége után az emberek is, de a társadalom irányítói is új fogódzót kerestek, s e keresés közben visszatáltak a keresztény tanításhoz. Száz évvel ezelőtt a politikában nem volt tanácsos a keresztény erkölcsre, a keresztény világnézetre hivatkozni. Ma – a demokráciák váltógazdálkodásos rendszerén belül – a társadalomnak legalább fele, vagy esetenként annál is több szavazópolgár ismét elfogadja a keresztény szellemséget, szeretné a családon belül is, kívül is megteremteni azt az egyensúlyt, ami a harmonikus fejlődéshez szükséges.

A világ visszatalált a keresztény elvekhez, s a keresztény egyházaknak e kihívásra választ kell adniuk. Azt hinnők, hogy ez a keresztényi reneszánsz magától értetődő, monolit egységben találja az egyházakat. A katolikus egyházon belül az elmúlt fél évszázadban két jelentős körülmény emelkedett világviszonylatban is jelentőségre. Az egyik a II. Vatikáni Zsinat, a másik II. János Pál missziós elhivatottsága, külsőségeiben is az egész világ figyelmét felkeltő utazásai, milliós tömegeket megmozgató katolikus ünnepei, szentmiséi.

Miközben az egyház tanításának közéleti jelentősége elvitathatatlan, e könyv is rámutat az egyházon belüli áramlatok különbözőségére. A főapát szavaiból úgy érezzük, hogy eltérést észlel a hivatalos egyház zsinati megnyilvánulása, tanítása és a mai gya-

korlat között. A kívülálló számára ez olyképpen tükröződik, hogy a mai egyház – a hatalmas tömegmozgató erejével, hatásával – elsősorban a fejlődő világ híveire koncentrál. A nagy megmozdulások, az igazán elmélyült találkozások inkább valósulnak meg a harmadik világban, ott érezzük erősebbnek, rendíthetetlennek a vallásos hitet.

A katolikus egyház kétezer éves történetében sokféle korszakot különböztethetünk meg. A válságok után mindig újjászületett ez az egyház. A hívő ember ezzel is igazolja az egyház isteni eredetét. Bírálói a válságokat, a kritikus idők jelenségeit használják fel szívesen a támadásokra. Ebben a sajátos légkörben az egyházon belüli törekvések – kívülről nézve – kevesebb hangsúlyt kapnak. Pedig meglétük nagyon is lényeges, az elkövetkező évtizedekre, évszázadokra is ki fog hatni.

Várszegi Asztrik szavaiból azt kell gondolnunk, hogy ezek a különbözőségek a jelentőségüket az egyház szerepének, jövőjére vonatkozó terveinek kialakításában nyerik el. A kívülálló következtetése az, hogy egyik oldalon az ünnepélyes, a pompázatos egyház ideája áll, amelyik a hívek megnyerését ilyen keretek között képzei el a jövőben is. A másik elgondolás a puritánabb nézetet vallja: a hívő ember – s vele együtt az egyház – igazi jövőjét a belső megújulásban, a kevésbé látványos külsőségekben, sokkal inkább a hit önmagunkba néző megvallásában látja. A mindennapi katolikus ember úgy érzi, hogy az első törekvés a milliárdos létszámú, fejlődő világbeli katolikus hívek megnyerését szolgálhatja. A második nézet az európai-újvilági, töprengő, eszméket kereső ember önkifejeződése.

A magyarországi katolikus egyház az elmúlt félévszázadban nehéz időket élt át. A diktatúra gyakran úgy választotta ki az egyházon belüli partnereit, hogy a legkisebb ellenállás mellett tudja sorvasztó tevékenységét érvényre juttatni. Éppen emiatt is, a katolikusok a rendszerváltást követően, a pápai látogatás után arra számítottak, hogy személyileg is történnek a hierarchiában olyan változások, amik sajnos elmaradtak. A katolikus egyház további sorsát a megújulásban kereső főpapok érthetően csalódottnak érzik magukat. A könyv olvasójának megítélése szerint ez tükröződik a *Beszélgetőkönyvecske* katolikus szereplőjének szavaiban is.

A katolikus egyház egyszerű gyermeke szeretné, ha a *Beszélgetőkönyvecske* katolicizmusra vonatkozó gondolatai nemcsak pár-

beszéd formájában, de rendszerezve is kifejtést nyernének, valamelyest választ adnának a feltörő kérdésekre. Ez termékenyen tehetné a szerzetesi iskolák volt és jelen diákjainak, de maguknak, a megfogyatkozott létszámú tanítóknak is a gondolkodását, s nem utolsósorban a katolikus hit sok millió más követőjének ugyancsak eligazító választ adhatna.

Aligha vitatható, hogy Várszegi Asztriknak a kedvezőtlen formában publikált gondolatai figyelemre méltóak, a katolikus egyház jövőjéért aggódó szerzetes rokonszenves megnyilvánulásai. E sorok írója a sommás elutasításokkal vitába száll, látja a könyvben a világegyház jövőjét is érintő szerető aggódást, reméli, hogy a fentebb kifejtett gondolatok sokakat a könyv tanulmányozására serkentenek, hitét már-már elvesztő világunkban pedig újabb híveket hoznak a keresztyén tanításoknak és a belőlük származtatott világnézetnek.

(Lengyel-László – Várszegi Asztrik: *Beszélgetőkönyvecske. Helikon, Budapest, 1999.*)

HARSÁNYI LÁSZLÓ

ismertetés

ca K: Sturm László

PUSZTULÁS ÉS KEGYELEM

x 809

Háy Jánosnak ez a tizedik kötete, és a harmadik, amely csak prózát közöl. A *Dzsigerdülen* és a *Xanadu* című regények utáni legújabb könyv egy kisregényt (*A völgyhíd*) és nyolc novellát tartalmaz, és – a korábbiaktól eltérően – mindegyik történet a jelen és a közelmúlt Magyarországon játszódik.

A *Közötte apának és anyának...* legnagyobb igényű írása a kötet több mint a felét kitevő kisregény. A történet alapja és helyszíne ismerősnek tűnik az újságforgató olvasó előtt: sokat írtak egy-két éve azokról a középiskolás korú párokról, akik a veszprémi viaduktról a mélybe vetették magukat. A kisregény főszereplői, Péter és Zsófi is így végzik, a helyszín pedig egy meg nem nevezett Balaton környéki város, ahol a fiatalok tanulnak.

Háy János az események döbbenetes értelmetlenségét meg tudta közelíteni anélkül, hogy elmulasztaná a döbbenetet. Az „érthetetlen” kettős öngyilkosságot nem mutatja szükségszerűnek, csak a mű második felében kezdünk gyanakodni, hogy errefelé tartanak az események. A baljóslatú, meglepő kezdő kép a mély-

ség fölött himbálódzó kisgyerekről (amelynek variációja a kötet címe) addig csak árnyalja a diákélet színes, változatos rajzát. Akárcsak a Péter apostol vértanúhaláláról szóló párhuzamos történet-szál. Milyen okok állnak végül is a katasztrófa mögött? A szerző számos lehetséges indoklást pendít meg, de egyiket sem teszi kizárólagossá, még az összes együtt sem vezet szükségszerűen a véghez. Valamilyen rossz közérzet és a körülmények véletlen együttállása kell, hogy mindez így alakuljon.

Péter jómódú, de túlzottan üzleties szemléletű család gyermeke, szerelmes barátja és kollégiumi szobatársa, Deda húgába. Zsófi vonzódik hozzá, de elég bizonytalanak tűnik, a nyilvánosság előtt inkább hárit. Deda népszerű egyéniség, vagány, ám sokszor kicsit pózoló társaság-központja, fölolvadás után azonnal szét-tépett verseiből „ömlött az anyázás meg a szerelmi nyál”, haverjai szerint azonban „ebben kurvára benne van minden”. Talán az ő felnőttek elleni lázongását veszi túlságosan komolyan Péter? Vagy a szájhósszal szemben ő le meri vonni a végső következtetést? Balekság és elmélyültség is irányíthatja Pétert. Közrejátszhat a felnőttek elleni indulatában apja durvasága, cinizmusa. A szokásos életlehetőségekkel szembeni undor – szólamként vagy őszintén – úgy tűnik, az összes fiatalra jellemző. Ennek a fő ideológusa Deda. Úgy érzik, a jövő csak megszokott, értelmetlen egyformaságot, a körülményekkel való kicsinyes megalkuvást hoz, általános elszürkülést. Se a gazdagság, se a karrier, se az emberi kapcsolatok nem ígérnek semmit. A szülők és a tanárok is ezt a kiüttalanságot példázzák számukra. A közösség esélye sincs már meg, városban és falun egyaránt különálló atomként, tehetetlen kiszolgáltatottságban és önzésben élnek az emberek.

A társasághoz tartozó fiatalok többsége a lázadás bejártott útjain halad. A szleng, a nyelvi durvaság révén igyekszik elkülönülni, kultusz-zenekarok és filmek köré csoportosulva próbálja átélni a közösséget. Ez talán sikerül is, de mindnyájan érzik, hogy a lehetőségek látszólagos végtelensége, az egymásra figyelés fontossága a diákélet védettségével függ össze, csak ideiglenes lehet. A zenekarok közül a Kispál és a Borz említődik, a filmek közül a Quo vadis és a Született gyilkosok. Az utóbbi különösen fontossá válik Péter szemében: számára a filmbéli ámokfutó szerelmespár a külvilág elleni lázadás, a radikális elutasítás megsemmisítője. A viaduktra is az ő példájuk nyomán indul majd

Zsófi-val (és talán az se véletlen, hogy Deda hívja föl a figyelmét a film „völgyhíd”-jelenetére).

A zenén és a filmen kívül még számos mozzanat utal valamiféle ellenvilág lehetőségére. A számítógép – Péter kiváló szakember ezen a téren –, elsősorban a játékprogramok révén, azt sugallja, hogy nincsenek korlátok, minden akárhányszor újakezdhető. A figurák elpusztíthatatlanok, akár a rajzfilmekben. Több eszme is felmerül a számítógép kapcsán. A „ferde arcú” számítógépes tanár szerint: „létrejön a modellezhető digitális személyiség, elérjük azt, amire az emberiség örökké vágyott: megszabadulunk a testünkől. És a testtől való megszabadulás nem más, mint az örök élet”. Dedának is van ötlete: „beprogramozhatnád a saját világodat. (...) Olyan lenne minden, mint a filmekben... szóval tök tudnál bármit leélni, mondjuk, behívhatnám a Született gyilkosokat és mehetnék velük kicsit lövöldözni, kicsit szétnyomni a pofáját ezeknek a szemeteknek... És ha kinyírnak, csak egy klattintás, és felépíthetsz magadnak egy másik valóságot... (...) Tök olyan lenne ott minden, mint a Paradicsomban”. A számítógép a kisregény visszatérő témája, kódja. Például: „Olyan titkos kapcsolat kéne köztünk – mondta –, amit senki sem fejthet meg. (...) Olyasmi – mondta Péter –, mint egy titkosított program a gépen. (...) Az ember különben olyan, mint a komputert – mondta Péter. – A szemből jelek villannak, amit csak az érthet, aki a lelkedben benne van, a winchester mélyén...” A modern technika mellett azonban ott van az álmok, a képzelet, a játék (a Deda-féle szerepjátás), a legenda és a mese („mesevilágnak érezte köteléküket, ahol minden csak róluk szól, és senki nem férközhet közel hozzájuk”) világa is. A legenda mindenekelőtt Szent Péter párhuzamos – és a szereplők által is megidézett – története ad példát, de a hajléktalanok beszélgetésében is valami hasonló születik.

Mindezt tekinthetjük a kamaszkor keresésének, végletességének, világfájdalmának. Háy azonban az érzelmek és gondolatok kavargó bizonytalanságát olyan közvetlenül állítja elénk, hogy az olvasó elveszti a fölényesség távlatát. A történetek világosan elkülönülő jelenetekre szakadnak, sok a párbeszéd, az elbeszélő többször vált jelen időre – mindezzel inkább megjeleníti, mint értelmezi az eseményeket. A megszokott logikát pedig kizökkentik a villódzó képzettársítások, a sokszor a látszólag jelentéktelent előtérbe állító részletező leírások. Az utóbbiak az eposzi részlete-

ző hasonlatot idézik jellegükben és funkciójukban: konkrétabbá, plasztikusabbá, végső soron otthonosabbá teszik a leírtakat, másrészt elszakadva a főtémától levegősebbé, többértévé változtatják az elbeszélést. A lehetőségteli otthonosság légkörét teremti meg a metaforagazdag nyelv, a megszemélyesítések sokasága is, valamint az égi szféra valóságának megmutatkozása a fel-feltűnő angyalokban.

Az elbeszélő néha felhasználja szereplői jellemző fordulatait, az ifjúsági nyelvet („kipurcantak”, „szótársas”, „csajokat fűtött”), de el is különül tőlük egy más jellegű szókinccs vállalásával („locsakos”, „firhang”, „átcsillázott”, „zurbolta”, „vérvad”, „zúzosodott”, „lóbázódjon”, „tapogott”, „húsozatot”). Ez az elkülönülés azonban a fent leírtak miatt semmiképp sem jelent fölényt vagy problémátlanságot. A lehetséges okok sokirányú felfejtése nem visz el a magyarázatig, a felvetett kérdések nyitva maradnak – átnyúlnak az angyalok területére. Ezt a területet idézi meg Szent Péter menekülésének, majd Jézus előtti megszegyenülésének és Rómába való visszatérésének, vértanúságának története. A „gyáva szent” példázza az emberi gyarlóságot és annak leküzdését éppúgy, mint a bűnbe merült világgal való szembefordulás halál árán is megvalósítandó kötelességét. Az öngyilkos szerelmesek történetének esetleges magasabb igazságára utal: tettük a szerelem teljességének a számonkérése a szürkeségbe fúlt világon, a szerelem átmenése egy remélt másik világba. Az álom, a képzelet, a legenda és (vagy?) a számítógép és a film valóságába.

A legenda paródiája is elhangzik a kisregényben. Deda változatában Szent Péter nem önként tér vissza, hanem Jézus „csak megfordította Róma felé az apostolt, és úgy valagba rúgta, hogy egész Róma város közepéig repült. Épp ott pottyant le, ahol ma a Székesegyház áll. Ott aztán megtalálták a római katonák, rendesen bebörtönözték és kivégezték”. Talán Zsófi és Péter is csak öntudatlan tárgyak a sors kezében. Erre utalhat, hogy az öngyilkosság előtt Zsófi – akit korábban szinte hipnotizál a halál gondolata – szinte belekábul az autóbusz-állomás kipufogógőzébe, és Péter is külső erőknél kiszolgáltatott bábként tűnik fel: „Zsófi már messziről látta, hogy Péter föláll és ingó léptekkel közeledik az első ajtóhoz. Fékezés, a fiú teste előre, aztán hátra lendül, kapaszkodik fönt valamibe, megáll, kicsapódik az ajtó, az utasok lassan egymásra botolva jutnak lefelé”.

Mikor „minden beleveszett az álomba, az Úrnak szolgálói fényesebb vidékeken őrködtek”. Rájuk sem lehet számítani? Vagy ők tudják, amiben az ember csak reménykedik?

Ha az elbeszélések változatos világát – vállalva a leegyszerűsítést – közös nevezőre akarjuk hozni, több szempont is kínálkozik. Talán a legfontosabb az, hogy mindegyik a képzelet valóságalkotó hatalmát mutatja be. Ez néha kárpótol a nélkülözésekért (*Gróf Arzenovics Milutinné*), néha összezavarja a dolgokat (*A népzeneész*), néha megidézi a teljességet (*Haza a Senkiházából, Pince*). Legtöbbször tönkretesz a mindennapokkal összeütközve: a nyolc novella közül négy végződik halállal (ebből három gyilkosság, illetve öngyilkosság), egy pedig őrléssel. Az emberi teljesség (vagy legalábbis egység) megteremtése legtöbbször lehetetlennek bizonyul, az ember és a világ összhangja pedig törékenynek. Háynál az ember igen sérülékeny, tűrőképességének és megértésének határai szűkek. Olykor, átmenetileg mégis sikerül a valószerűtlen. Hogy mitől, nem tudni. Háy a kegyelem lehetőségét többféleképp jelzi. A *Gróf Arzenovics Milutinné*-ban a szélsőséges helyzet, a szenvedés és az életveszély készíti elő; a *Haza a Senkiházából* során a gyermeki léthez, gyermek és szülő meghitt viszonyához és az ünnephez kapcsolódik. A *Pince* mágikus helyé válik („Ha ördögi fajzat téved oda, menten átformálódik.”), ahol a bűnösség átértelmeződik és feloldhatóvá lesz a bor és kenyér áldozatának jelentésével. E felé az értelmezés felé mutat a szövegbe ágyazott Pilinszky-idézet is: „A férfi harapott, éhesen tömte magába a puszta kenyeret, a torkán alig ért le, már jött is a falat, szinte fuldokolt, de falt tovább, aztán ivott, az alig rágott ételt fájva nyomta le a bor”. Míg az előző novellában az öröm a végtelenbe táglul, a *Pince*-ben csak átmeneti állapot, ízelítő: „Mert ha az ember néha-néha ki is emelkedik a pince hűséből, s felröppen a tüzes egekig, legfeljebb egy estét bóklászhat ott, s másnap úgy zuhan vissza a mélybe, mint egy félrehajított kalapács”. Az idézett mondat egyben Háy – kisregénye kapcsán már említett – érzékletes, képszerű stílusát is példázza.

A stílussajátosságok, a nézőpontok változatossága, a cselekmény fordulatai sok központúvá teszik a szövegeket, villódzóan érdekessé az elbeszélte világot. Ennek a világnak a lényegét pedig az olyan elemi dolgok újrafelfedezése jelenti, mint a társra találás,

a kenyér és bor, az ünnep, a család vagy az élet értelmének a gondja.

(Háy János: Közötte apának és anyának, fölötte a nagy mindenségnek. Palatinus–Noran, Budapest, 2000.)

STURM LÁSZLÓ

a

h: Gyök György

sz: Szmatcsin

X 809

AZ ÚJVIDÉKI PÁHOLY

Aligha képzelhető el, hogy ma ismét megjelenjen egy olyan író-interjúkötet, amely a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, Magyarországon született. Pedig jó néhány, akkor érdekes, alapvető kérdéseket feszegető sorozat futott nálunk akkortájt, elegendő Simon Istvánéra, Bertha Bulcsúéra utalni. Nem is az akkori szövegekkel volna baj elsősorban (bár némelyiküket aligha vállalná az interjúalany, vagy – többnyire – a jogutód ódzkodna közreadásuktól. Sokkal inkább a névsor lenne zavarba ejtő: hogy a megszólaltatottak egy része ma egyszerűen nemhogy érdeklődésre nem számítana, de jószerével még az „író” megnevezést is inkább kultúr-szociológiai szempontból lehetne a személyi igazolvány foglalkozás rovatába biggyeszteni, ha lenne ma ilyen. (Akkor volt!)

Így tehát kivételes jelenség Hornyik Miklós könyvének második (Magyarországon első) kiadása: idestova negyedszázada megjelent szövegek közreadása. Az első kiadáshoz képest egyetlen szöveg maradt ki: a Lukács Györggyel készült beszélgetés – őt azonban írónak csak azon az alapon nevezhetjük, hogy annak idején Lenin is ezt írta be foglalkozásaként a vonatkozó nyomtatványok megfelelő rubrikájába.

Ami első pillantásra szembeötlő: Hornyik Újvidéken más címjegyzékből dolgozott, mint Budapesten élő pályatársai. Ennek alapján mondhatjuk: ez a könyvecske a maga módján nemcsak primer anyaga (a megszólaltatott alkotók szövege) okán, hanem tartalomjegyzékével, a maga értékrendjével közvetett módon is irodalomtörténeti forrás. Olyan recepciótörténeti dokumentum, amely sejteti, hogy az irodalom köztársaságának értékrendje kevésbé változik, mint ahogy azt a rendszerfüggő protokoll-listák mutatják. S hogy a kultúrpolitikai kedvencek névsorával szemben létezett másféle értékrend – amely ma is érvényes, amelyet nem kell átértékelni. Mindez nemcsak a magyarországi cenzurá-

Hornyik Miklós Beszélgetés
és írások cími könyvről
szerk. Budapest 200

lis viszonyoktól (a helyitől nem!) független, elsősorban esztétikai szempontból a nyugati emigrációéhoz hasonló szabadságot élvező akkori délvidéki irodalomértők „polgári” ízlését, hanem Hornyik Miklós személyes kvalitásérzékét is dicséri. És ha könyve akkor nem is válhatott közkinccsé, akikhez eljutott, azok számára a reveláció erejével hatott, sőt a hazai irodalmi kultuszok alakulásában is szerepet játszott. Nemcsak abban, ahogyan Ottlik és Mézöly kiemelt jelentőségére hívta fel a figyelmet, hanem s mindekelőtt a szuverén irodalmiság normájának megjelenítésében. A területenkívüliség kivételes lehetőségére Németh László is utal, Gombos Gyula Szabó Dezső monográfiáját (akkor idehaza tiltott olvasmány, ahogy Szabó Dezső is szellemi dugáru!) dicsérve arra hívja fel a délvidékiek figyelmét, hogy „nektek is például szolgálhat, hogy kivételes páholytokból mint lehet vitatott alakokba öltözött hazai problémákkal foglalkozni”. Ez a hazai probléma egyébként a „harmadik út „kérdése, ami a Németh László-műnek is centruma, s amit meg sem lehetett említeni évtizedeken át (leszámítva persze a diktatúra ideológusai által definiált elutasítást). Megjegyzendő azonban, hogy éppen a harmadik útra vonatkozó megjegyzést, mely szerint a harmadik út lényege, hogy a bal- és a jobboldaltól egyforma távolságot kell tartani, a jugoszláviai cenzúra számára is törlendő tétel volt. Hornyik kötetéből azonban így is megállapítható: Németh László észrevétele s ennek nyomán óhaja és várákozása reális volt. A (korántsem egységes) újvidéki szellemi műhely irodalomképe markánsan különbözött a honi műhelyekben uralkodó szemlélettől. Elsősorban abban, hogy a művészeteket nem az osztályharc egyik frontjának vagy fegyverének tekintette, hanem a szellem önálló megnyilvánulási formájának. Azt csak sejthetjük, hogy ebben mennyi volt a számítás. Az autonóm művészség, irodalmiság elfogadása (sőt, normává tétele) nemcsak a szocreál szemlélettel való szakítást jelentett, hanem azt is, hogy az irodalom a magyar (különösen a kisebbségi) szellemi életben oly fontos nemzeti küldetést se vállalja. Ezért váltott ki annyi vitát és válhatott szinte mitikussá pl. Bori Imre irodalomképe, amelyben egyfelől az avantgárd válhatott „fősodorrá”, másfelől e szuverén irodalmi értékrend másfajta dogmatizmusából következően megkerülhetetlen értékekkel szemben bizonyult vaknak. Éppen Németh László mondja e könyvben: „a magyar író, népe elárultságát és gyámoltalanságát

látva, nem szorosan irodalmi feladatokat is vállalt... Ezt ma sokan, Újvidéken is, hibának tekintik; ahogy egyikük mondta: magyarságuk volt a botlasztó kő íróink útjában."

Hogy e szemlélet miként illeszkedett egy viszonylag felvilágosult asszimilációs politika rendszerébe, arról nem itt kell szólni. Tény azonban, hogy egészében véve a jugoszláviai magyar irodalmárok által a hazai szellemi életre gyakorolt hatás földolgozatlan, pedig az itt kialakult irodalom- és művészetfelfogás (az emigráció szellemi műhelyei mellett) különleges szerepet játszott a magyar szellemi élet több ágának (az irodalmon kívül a színház és a képzőművészetek) alakulásában is. Nem csak a poszt- és neo-avantgárd képviselőivel, hanem azzal a szolgálattal is, amit egy nagy kulturális hagyomány kontinuitásának megőrzése érdekében folytatott.

Hornyik Miklós kötetének ez a szerepe nem vonható kétségbe, interjú azonban nemcsak történeti adalékok, hanem ma is teljes értékű, szellemi frissességüket megőrző szövegek. Sőt: éppen azon a szempontokból a legaktuálisabbak, amelyek miatt születésük idején is fontosak voltak. Egyfelől tehát eszmetörténeti-irodalmi folyamatok leírását, dokumentálását szolgálják. Nemcsak anyaguk, hanem keletkezésük okán is, hiszen pl. a Németh Lászlóval vagy az Illyés Gyulával készült beszélgetés majdhogynem életút-interjúnak tekinthető, miközben dokumentálja az interjú készítőjének szellemi szabadságharcát is. Másfelől a szövegek ma is eleven kérdéseket boncolnak, akár az író és a közéletiség, a nemzeti és politikai elkötelezettség, a szellemi függetlenség, a személyesség, a kozmikus kiszolgáltatottság, a forma tökéletességének vagy jelentéktelenségének problémája kerül felszínre. A több évtizedes interjúk attól élnek, hogy Hornyik számára *nem* az e kérdésekről kialakított teóriák és prekonceptiók fontosság, nem igazolni vagy cáfolni akarja őket. Szemléletében a minőségelv és az értékisztelet a meghatározó, s ebből adódóan elfogulatlan és nyílt. Így a megszólaltatottak élesen különbözőnek tűnő karakterük mögötti egyetemes rokonság mutatkozik meg: mai olvasója pedig csak sóhajtani tud, mikor arra gondol, hogy valahogyan így kellene ezt most is csinálni. Az eltérő ízlésirány, a különböző alkotói magatartás nem kizárja, hanem kiegészíti és erősíti egymást, ahogyan nem akadály, hanem feltétele Füst Milán és Németh László vagy Illyés Gyula és Weöres Sándor együtt olvasása műveik minél teljesebb megértésének.

Ez az irodalomszemlélet nem kirekesztéseivel, hanem teljességével kívánja meghatározni magát, egy soha nem volt aranykor esztétikáját követi, s egyúttal mértéket diktál a szellemi morálnak. Emlékezzünk egy kicsit a Babits által magyar nyelvterületen halhatatlanná tett Julien Benda-könyvre, a többnyire csak félreértelmezett címével idézett *Az írástudók árulására*. Benda árulásnak a partikulárist az egyetemes fölé emelő, a töredékeiben az egész helyét bitorolni akaró szellemiség előretörésének elfogadását, kiszolgálását tekintette. E szemlélet számára már nem a szűkebb közege fölé nő, egyetemes normákat közvetítő, mértékteremtő gondolkodói függetlenség volt a követelmény, hanem a szűk csoportérdekeket kifejező, azoknak argumentációját kidolgozó, az igazságot mértékteremtés helyett harci eszközzé alakító posztértelmiségi volt fontos. Hornyik számára ez a beszűkültség elfogadhatatlan: nem véletlen, hogy egy megszólaltattja (Déry Tibor) ezt ki is mondja: „ma már igyekszem lehetőleg teljesen kiiktatni még a gondolkodásomból is azt a lehetőséget, hogy valamilyen politikai eszme szolgálatában írjak.” E kötetben gyakori, hogy fölmerült gondolat máskor, máshol, sok szempontból radikálisan különböző alkotó mondataiban folytatódik. Örkény István szavai mögött ugyanaz a tapasztalat áll, mint Déry gondolatai mögött: a dogmatikus-pártos irodalmi modell elfogadásából adódó alkotói megszegyenülés tapasztalata. Az Újhold ellehetetlenített körét elhagyva, megtapasztalhatta, hogy „a legveszedelmesebb dolog egy író számára, ha megtapsolják azért, ami nem ő”. És milyen közegben kapta ezeket az „idegen”-nek járó tapsokat? A kora ötvenes években, ahol „az irodalom szerepének helytelen, egészségtelen fölfogása” vált uralkodóvá, ahol „doktrínér, didaktikus követelmények léptek föl az íróval szemben”. Vagyis a pártosság eszménye, az irodalom eszközzé degradálása uralkodott. S amivel szakítva, szembefordulva találhatta csak meg önmagát: megteremtve a maga irodalmi autonómiáját. Azt, amiről a merőben más alkatú, más életutat járó Mészöly Miklós a lényegyet tekintve hasonlóan vélekedik. 1969-es interjúja szerint: „A klasszikus politikának – és van-e már új? – spontán motorja, racionálisan indokolható követelménye az aktuális antimorál. A művészet azonban mindig bele fog rokkanni ebbe, különösen, ha az elkötelezettséget csupán körülhatárolt politikai elkötelezettségként fogadják el. Aki vállalja ezt, folyamatosan kockázatot is vállal, hogy a politika

BUDAPEST SZÁLLODA
Szrogh György, 1967

változó szabványai szerint öncáfolatra kényszerül." Ha az „öncáfolat” kifejezés helyére a valaha divatozóbb, ha úgy tetszik nem irodalmias, hanem életszerű „önkritiká”-t tesszük, már vissza is kanyarodtunk Déryhez, akinek mai felejtettségében vélhetően fontos szerepet játszik a politikához kapcsolódása. (Igaz, éppen ez, a sokéves börtönbüntetés okán éveken át túlértékelt a – nemcsak irodalmi – közvélemény.) De a hajdan, hol volt, hol nem volt, de időről időre megkövetelt szocialista realista *irály* elleni tiltakozás az élete utolsó interjút Hornyiknak adó Füst Milán szavaiban is megjelent. Füst 1967-ben a kortársi magyar próza legnagyobb fogyatékoságának azt tartotta, hogy „az írók összekeverik a művészetet az újságírással”, aminek következményeként „elromlik a nyelv is”.

Hornyik Miklós által megvalósítva az interjú egynemű, de két-személyes műfaj, melyben a megszólaltatott úgy beszél arról és úgy mondja azt, amit a kérdezője hallani akar, hogy semmiféle manipulációra, erőszakos terelő hadműveletre nem kerül sor: a kérdező szerzőtársá emelkedik, mert kellően fölkészült, mert már az első találkozás előtt ismeri.

„Nem a saját hangomra vagyok kíváncsi, nem a saját véleményemre. Legjobb íróink áttétel nélküli mondanivalója érdekel.” – mondja Hornyik, s éppen ez jelenti leginkább a magára kényes szellem kalandját, ahogyan – egyébként távolságtartó alázattal – csak kérdéseivel van jelen. Ezek többnyire általánosak, már-már banálisak: hogy az interjú alanya kényszerüljön kitölteni őket tartalommal. És pontosan tudja, hogy mire számíthat – ezért kérdezi éppen attól éppen azt, amit kérdez. S csak a reflexiókból, a válaszok utalásainak olykor elkerülhetetlen értelmezéséből derül ki, hogy Hornyik nemcsak tartja a mikrofont, hanem tökéletesen otthon van a megkérdeszettek életművében. Azért mer közhelyeket kérdezni, mert bizonyos abban, hogy nem közhelyeket kap válaszul. S aki már látta, hogy készül egy ilyen beszélgetés, az tudja, hogy mit jelent az interjú készítője és alanya közötti szemkapcsolat, az ismereteket visszajelző metakommunikáció, s miként születik így meg az a bizalmi légkör, amely elemi feltétele az ilyen beszélgetések sikerének. Ez a siker nemcsak azt jelenti, hogy Hornyikot beszélgetőtársnak, partnernek tekintik (amit különös módon jelez, hogy míg saját szakmája szabályai szerint magázza alanyait, azok – az ő szakmájukban szokásos módon – tegeződve szólalnak meg,

s ezt Hornyik tiszteletben tartva írásban sem korrigálja!), hanem azt is, hogy úgy beszélnek, gondolatmenetük abba az irányba kanyarodik, ami a két megszólaló közös nevezője. Egyszerre önmaguk és részesei egy közös produkciónak. Így válik a kérdező szellemiségének részévé, amit mondanak, hiszen az ő figyelme is azonnal a szövegbe épül. Ez derül ki abból, ahogy a kérdező kevés saját szövege és a megszólaltatottak gondolatai a kötet egészét tekintve rímelnék egymásra. Így például a Déry-beszélgetés elé vett, idézett mondatok, amelyek szerint a kérdező nem önmagára kíváncsi, Weöres Sándornál egy másik dimenzióban köszönnek vissza: „A hitem olyan, mint egy üres edény, ami nem tartalmaz semmit, csak befogadni igyekszik.” És Weöres szavait (aki költészetének középpontjába e beszélgetésében az ember legmélyebb lényegét jelentő Jézus-i arcát állítja), Pilinszky folytatja: „az ember nem magát írja, hanem mindig valamiképpen az egészről ír, hogy aztán az olvasó ismerhesse föl benne önmagát.”

Más esetben Pilinszky és Ottlik Géza folytat egy Weöres által megjelenített, de ki nem fejtett gondolatmenetet. Weöres egy – három-négy éves korából való – „akusztikus költeményét” mondja el, s teremt olyan atmoszférát, amelynek alapeleme a gyermeki szemlélet „üressége”, elfogulatlansága. Pilinszky bölcséleti alapon jut a gyermeki látásmód megőrzésének fontosságához: „a művészetben valójában a tökéletes igénytelenség érdekel, a gyerekek, az öregek és a halottak beszéde. A gyerekeket mondtam, de nem, amikor játszanak. A játék a gyerek számára kirándulás abba, ami lehet belőle vagy a világból. Engem az elfáradt gyerek érdekel, aki a játéka után visszatér valódi elemébe.” A kötet végén Ottlik csatlakozik hozzájuk: „A gyerek még sértetlen és ép, az ő látását kell megőriznünk. Az író azzal kezdi előlről a világot, hogy vigyáz arra, hogy megőrizze a gyermeki látás érzékenységét, integritását, épségét, sértetlenségét.”

Az interjúk két fő típusa jelenik meg: a vallomás és az emlékező-elemző interjú, melyek természetes módon csaphatnak át egymásba. Hogy mégis melyik tónus válik uralkodóvá, az a megszólaltatott alkatán múlik. Így egészen más a karaktere az Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Ottlik Gézával készült kortörténeti áttekintéseknek, azoknak az életút-interjú jellegű beszélgetéseknek, amelyek a hivatalos, monolitikus irodalomtörténeti-történelmi kép egyszólamú cáfoltjait cáfolják. Gondoljunk pl. arra, hogy mit

jelent a népi írókról hozott KB-határozat hatálya idején kijelenteni, ahogyan Illyés Gyula tette: „a népi irodalom annak idején a magyar irodalom volt, és nem egy »népies« irodalom”. Ami nem zárja ki Ottlik emlékezésének érvényességét: „mindenki – talán Kassák, József Attila Ignó Pál formái, látszólagos kivételével –, mindenki, aki számított és aki ma számít, a Nyugathoz tartozott. (Németh László is, aki később, a fentiek módján, dacosan kivonult.” S az sem meglepő, hogy Németh László a maga Harmadik Magyarországaiban találta meg lényegében ugyanezeknek az éveknek a „valóságát”. Mert a folyamat lényege a humánus értékek őrzése és a szellemi minőségieny volt – amelyek ölthettek akármilyen formát, mégis egyetlen közösséggé formálták azokat, akik komolyan vették őket. És valamilyen módon ugyanilyen egyszerűen kényszerültek a „pálya szélére”, vagy vesztek pályát a baloldali diktatúra világában. Az e kortársi tanúvallomásokból kirajzolódó kép gyökeresen különbözött attól, amit a maguk idejének hivatalos, koncepciósi irodalom- (s általában félmúlt-) képe hirdetett. Láthattuk: ugyanígy tért el a szinte kötelező irodalom-eszménytől az, amit Füst Milán, vagy a mindig a valóság fölött élő Pilinszky vagy Weöres képviselt, fejezett ki. Ez a kép egy másik magyar irodalmat és irodalmi gondolkodást (ha úgy tetszik: paradigmát) mutat, valami olyasfélét, amit évtizedeken át nem megmutatni kellett, hanem eltagadni. Egy minőségelvű irodalom-eszmény azonban ma sem magától értetődő, bár más politikai szempontok, más esztétikai doktrínák szorítja háttérbe. Az a fajta szellemi szabadságharc, amely a Hornyik-interjúk biztos közös nevezője, ma is aktuális. Ezért tanulságos olvasmány kötetének 18 évvel az elsőt követő új kiadása: a nagykorúként született szövegek immáron a választásra jogosultság korát is elérték.

(Hornyik Miklós: *Beszélgetés írókkal. Ister, Budapest, 2000.*)

GRÓH GÁSPÁR

k: Szepesi Amiba

Gh FURKÁTS TAMÁS, AVAGY A PALÓC GULLIVER PEST-BUDAI UTAZÁSA

A Duna partján fekvő ikerváros, Pest-Buda a 18. század végén hirtelen fejlődésnek indult. Pest, a korábbi sáros-poros városka, ahol a mai Erzsébet tér helyén részben még lápos nádvilág húzódott,

a mostani Kossuth tér szemétkerakatul szolgált, a későbbi Nagykörút nyomvonalán pedig a Duna eliszaposodott, vadrucákat vendéglő holtága – korabeli nevén: morotvája – bűzlött és teremtette a szűnyogok milliárdjait – szintén városiasodni kezdett.

Kazinczy Ferenc, a távoli Széphalmon élő költőfejedelem levelezéséből nyomon követhető az ikerváros hirtelen gyarapodása. Az, hogy 1877 (ez az első, Pestre utaló levél dátuma) és 1807 között a település lélekszáma megduplázódik. Aztán – az utolsó Pest-Budára vonatkozó Kazinczy-feljegyzés dátuma a széphalmi remete halálának esztendeje, 1831. – a város már nemcsak terebélyesül, de csinosodik is. Mert a fejlődés nemcsak a lelkek számának sokasodásával mérhető. Kazinczy tőle szokatlan lelkesedéssel veti papírra, milyen impozáns látvány Gödöllő felől közelítve a kibontakozó pesti panoráma, a hegyek meg az alattuk büszkélkedő tornyok, majd arról is színes képet kanyarít, hogyan gyarapszik és színesedik a pesti belváros, „hazánk anya városa”, ahogy a széphalmi remete jegyzi. Az is örömmel tölti el, hogy a német szó meg a németes öltözék már nem oly általános a Duna partján, mint korábban volt. Egyre gyakrabban hallatszik magyar szó az utcákon, és tűnik fel a magyaros viselet is...

A nevezetes századfordulón, szinte egyszerre, két magyar „gulliveriáda” is születik, bemutatandó a kiskorú, ám annál ambiciózusabban terebélyesülő metropolis furcsaságait. Bizarr figuráit, minden hájjal megkent mesterembereit, megesett cselédlányait és útszéli kóklereit. Mert a városfejlődés köztudott velejárója, hogy általa nemcsak a nagy álmodozók, a szorgos lelkek, de a kétes egzisztenciák meg a szerencselovagok, az élődiek és a potyaleső linkek is megsokasodnak. A tömeg mindig jó táptalaj az obskúrus alakoknak, a törvény határmezsgyéjén egyensúlyozó ügyeskedőknek, de a furcsa szokásoknak is.

Az első pest-budai gulliveriáda egy verses alkotás, „a jó öreg Gvadányitól” – ahogy Petőfi nevezte a lovassági tábornokból lett költőt, Szokolca földesurát, szeretettel elegy malíciával –, az Egy falusi nótáriusnak budai utazása című munka. Petőfi, ahogy Arany is, kicsit felülől kezeli költőelődeit, a debreceni mesterkedőket és a rusztkus nemesi poétákat, akiknek barokkosan zengő munkáiban tarka paraszti és kisnemesi életanyag rejtőzik, pedig mindketten sokat tanultak tőlük. Ízeket és színárnyalatokat, mindennapi derűt, de tán még ritmikai leleményeket is.

A falusi nótárius utazását bemutató versezet jóízű, itt-ott ugyan döcögve haladó, de színes és eleven alkotás, melyben, ahogy az apja olasz Guadagni nevét már magyarosan használó poéta többi munkájában is, itt-ott bűdös és érdes életanyag terebélyesül. De nemcsak ez, pittoreszk életképek sora is: például az állatok küzdőteréül szolgáló Heccszínházat – magyaros nevén: a Vadvitát – bemutató részlet, melyben kutyák, medvék, bősziült bikák, sőt oroszlánok vívják véres csatáikat esti fáklyafénynél a nagyérdemű szórakoztatására, tegyem hozzá: azon a téren, ahol most a Szent István-bazilika áll. Ugyanilyen látványos a dunai hadiflotta felvonulását festő strófák sora, melyekben a büszke fegyverek látványa igencsak megdobogtatja a katonaköltő öreg szívét. És olykor még szinte ódai szárnyalású tablóképek is felfénylenek a versben. Ezek legszebbike épp Pest-Buda természeti panorámáját rajzolja meg.

Gvadányi tablóképén tornyok csillámlanak a napfényben. A várból jól látható délre a Tabán, észak felé Óbuda a török mecsettel meg az amfiteátrummal. Keleten a mozgalmas Víziváros. Nyugatnak a szőlőhegyek meg a présházak sokasága, ahol a szüreti multságok, meg olykor a szarvasvadászatok zajlanak. És túl a folyón, mely hajók és sajkák százaitól festői, Pest városa büszkélkedik, a korábbi por- és sárfészek szökőkutas piactereivel, kövezett utcáival, ahol a tömeg hömpölyög. Látható a pontonhíd, melyet korzóul használ a város aranyifjúsága. És a jó öreg poéta impozáns tablóján nemcsak a pest-budai arslánokra és pipiskedő széplányokra, de még a Duna hajjain elsuhanó halóriásokra, a vizákra is esik egy erős és pontos fény sugar.

Néhány évvel aztán a derék Gvadányi József után egy újabb pest-budai gulliveriáda látott napvilágot. Gaál György sokat idézett és még többet vitatott munkája, címe szerint: A tudós palótz, avagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írott levelei. A mű 1803-ban és a rá következő esztendőben született, és egy bizonyos Hartleben adta ki hat füzetben, busás haszon reményében. Tegyük hozzá: üzleti számításaiiban aligha csalódhatott, hisz Furkáts Tamás hallatlanul népszerű volt a maga idejében.

A szerző, Gaál György, Bécsben élő magyar írástudó, sokat tett irodalmunk ottani népszerűsítéséért. Elsősorban műfordító volt, de a magyar folklórkutatás is jelentős előfutárát tisztelheti benne.

A Furkáts Tamás című munka műfaja szerint levelek füzére. A kutatás ma már arra is fényt derített, hogy – nem túl magasan szárnyaló – szelleméhez és szemléletéhez egy bizonyos Joseph Richter nevű bécsi tollforgató *Briefe eines Eipeldauers* című népszerű munkája szolgált például. A német ajkú szerző szintén egy falusi balekot hoz az osztrák metropolisba, ahol aztán az persze számталanszor pórul jár. Gaál György átveszi az alapötletet, csak éppen az ő együgyű palóca Pest-Budán éli át kacagató és bornírt kalandjait.

Torzkép, képecske, elnagyolt skicc minden mondata, hiszen Gaál Györgyből hiányzik az a láttató erő, ami még a derék Gvadányi művében is fel-felfénylik időnként. Talán nem sértő, ha azt mondjuk róla: korabeli zszurnaliszta volt ő inkább, későbbi hírlapírók előfutára. Olyanoké, akik kacérokodtak a szépliteratúrával is. Hétköznaponta tették a dolgukat, vasárnap aztán a múzsáknak áldoztak.

Ha a Furkáts Tamást végigolvassuk, mégis összeáll belőle a korabeli város képe. Nem tablókép, miként Gvadányinál, inkább olyasféle látvány, mint mondjuk egy-egy agyonrészletezett Brueghel-vászoné, ahol a képnek nincsen középpontja, egyöntetűvé csak akkor válik, ha messzire eltávolodunk tőle, olyan messzire, ahonnan már a részletei nem láthatóak külön-külön, hanem belevesznek a színek kavalkádjába. Gaál művét olvasva is el kell időznünk a temérdek részleten, azok összefüggéseit meg kell keressük, hogy aztán – immár a képtől elfordulva – emlékezetünkben összeállhasson a város hangyanyüzgésre emlékeztető pannója.

Milyen is az a Pest-Buda, melyből a mi Furkáts Tamásunk szorgosan küldi a leveleit mónosbéli sógor-urához? Sáros-poros, mozgalmas és – fölöttébb mulatságos. Mintha csupa kökler és krakéler, ügyeskedő, félbolond és pojáca lakna benne. Mondatról mondatra újabb és újabb figurák kerülnek elő, akik mind nagyképzűek, hétpróbás élősködők, ravaszabbak a rókánál, de közben szenteskedők és parvenük is. Legyenek bár nemesek vagy közrendiek, tetteikből kilóg az erkölcsi lóláb. Nem mintha Furkáts Tamás valamiféle erkölcsbírói magaslatról nézné őket. Erről szó sincsen. Ő is labilis szerzet, aki nem valamiféle morális etalonhoz méri az események furcsaságait meg a jellemek sorát, inkább egy hazulról, Palócföldről hozott rőfhöz, s e palóc rőfnek az etikához meg

az emelkedett erkölcshez éppúgy nincsen köze, mint a pest-budainak. Csak éppen más. Az egyik balgatag, a másik relativista.

És e balgatagsághoz még az is hozzájárul, hogy Gaál György alighanem a pancser szinonimájaként használja a palóc kifejezést. Kicsit gügye hát a mi Furkátsunk, de azért némi furfangért sem megy a szomszédba. Hasonlatos tán egy Don Quijotétát vesztített magyar Sancho Panzához, aki érzi ugyan, hogy sokszor áldozatul esik egyik-másik nemesurat majmoló pesti sznobnak, mások megkopasztásából élő linknek, erkölcsöt prédikáló zseb-metszőnek vagy magát a szakmája mestereként bemutató kontárnak, ám egyszerre élvezi is a vérmes és borsos eseteket. Nem jelleme, nem is jellemtelen, inkább jellem nélküli...

A Gaál György rajzolta, folyamatosan pergő szituációkhoz sem háttér, sem jellemrajz nem tartozik. Vagy alig tartozik. Mondatról mondatra folyik a hangyanyüzsgés. Találkozhatunk pénz-sóvár fodrászokkal, spórolós pékekkel, kiknek zsömléje egyre kisebb lesz. Goromba pincérrel, aki ráadásul egy adagot hoz, de kettőt fizettet ki. Tudákos orvosdoktorokkal, furfangos kalapkeszítőkkel és részeg fiákeressel, aki utasait az árokba borítja. Híd-pénzszedőkkel meg hercegi ruhában feszítő csizmadiával. Ádáz iszákosokkal, akik az utcalámpásokat összetörik. Álomlátókkal és tolvaj („lopáncsi”, ahogy a szerző írja) szabókkal. Rézmetszőkkel, legyezőárusokkal, cukrászokkal. Piros ruhában feszítő, ezért Veres Ráknak csúfolt csendőrökkel. Mészárossal, favágóval és kártyavetővel. Vendéglőssel, kinél az egyik főtt tojás már záp, a másikban meg ott a kifejlődött csibe. Útszéli kötél-táncosokkal és muzsikus cigányokkal. Tolvajjal, hasbeszélővel, büszke vadásszal és nyomorult koldussal. Zsidó uzsorással és hétpróbás könyvkereskedővel. Részt vehetünk néhány tarka mondat erejéig fáklás felvonuláson, piaci kavalkádon, éjféle misén, színházi és operaelőadáson, de farsangi multságok során is. A színházban boszorka- és ördögjáték folyik. Az előadás végeztével viszont, mivel a közvilágítás szegényes, a hazatérőnek fel kell fogadnia egy gyereket, aki fáklával hazakíséri, ám – mint Furkát Tamás epésen írja – a fáklá fölösleges, mert a gyerek olyan bűdös, hogy a szaga után is követni lehet. Amikor hosszan elmarad az eső, a nép esőkérő körmeneten rimánkodik az égiekhez. De nemcsak a hasonló kegyesség dívik. Gaál leír egy tivornyát is, ahol „egy urat le vetnek a grádicson”, egy másiknak a ruháját kihajigálják az ablakon,

miközben néhányan az asztal tetején táncolnak kardjukkal hadonászva.

A korabeli divat bemutatása sem maradhat el. A bálozó leányé, aki „a haját mindenféle tündöklő tsillagokkal kirakta, kappany tollakkal felékesítette, a képét vörös és fehér festékekkel bémázolta, a körmeit elmetélte, a kis melleit felszorította, és végtére a mezétlen karjait szagos vízzel meglotsolta...” Némelyik hölgy inget sem visel, csak „gyöngye fátyol ruháskába öltöztetvén fel s alá sétálgat, hogy szépen nyótt testének gyönyörűségét nyilván megmutathassa”. Más divathölgyek viszont „mellig érő fehér hállót akasztanak a fejükre, hogy mázolt képük a napnak melegségétül el ne pörkölődjön, ámbár a tzigánynál is feketébbek”. A peckes férfiak viszont bő „török bugyogókban” járnak, borzas „Pakkenpartokkal” és olyan túlméretezett „háromszegletű Kalapokban”, melyeket akár bölcsőnek is használni lehetne. Dívik még a műcopf is.

Néhány helyszínt is megnevez a szerző. Szent Gellért hegyét, melyről azt suttogják, hogy hamarosan tüzet fog okádni. A Városmajort, ahová hét végén enni-inni tódul a nép. A Promenádot, a Bástyasétányt meg a „Bétsi Kaput” és a Vigadót (Redut). Pest és Buda tisztaságát illetően epésen jegyzi meg: „Pesten maid minden útszába döglött Kutyát vagy Matskát találni”, viszont a tisztábbnak hitt Budán is látott minap („a Theatromnak által ellenébe”) egy elhullott „komondor Kutját, s attól nem messze egy fekete Matskát dögölve”...

Folytathatnánk a karneváli hangulatú felsorolást a végtelenségig, de legyen itt elég ennyi. A derék Gaál György is érzi, hogy levelei sorát idejében be kell rekesztenie. Meg is teszi, méghozzá igazi tollforgatói bravúrral. Arról tűnődik ugyanis műve zárásaképp, hogy úton-útfélen azt hallja, ha a városban kószál: ezzel az emberrel vigyázni kell, mert különben beleírja sérelmeit a Furkáts Tamásba, könyvébe, melyet immár mindenki olvas...

Gaál György művének eredeti példányai ma már könyvészeti ritkaságok. A teljes szöveget – hasonmásképpen – 1975-ben ezer példányban közreadta a Szabó Ervin Könyvtár. Most pedig az ELTE Historia Litteraria Alapítványa adott ki a műből egy bővebb válogatást, Szemethy Imre és Banga Ferenc illusztrációival. A két grafikus remekül adja vissza a bolondos levelek hangulatát. Szemethy a maga szürrealisztikus világát vetíti rá Furkáts Tamás ka-

landjaira. Ákombákomp ábráin a tőle megszokott kő- és amőbaszerű alakzatok öltöznek be boldogult pest-budai eleink furcsa öltözeteibe. Banga Ferenc pedig a maga közismert „szalkás expresszionizmusából” kiindulva álmodja újjá ennek a régi századfordulónak a kerge figuráit.

(*Gál Frigyes: A tudós palóc. Szemethy Imre és Banga Ferenc rajzai-val. Utószó: Szilágyi Márton, ELTE. História Litteraria Alapítvány, Budapest, 2000.*)

SZEPESI ATTILA

K: Tóth Klára

GI PORTUGÁL

X791.09

A „sima demokrácia” – ahogy a Portugál szereplői nevezik a rendszerváltás utáni időket, megkülönböztetve a népi demokráciától – nem kedvelt témája filmgyártásunknak. Igazán nagy jelentőségű film, amely tartalmilag, művészileg egyaránt maradandó, kevés készült az elmúlt tíz esztendőről. Nem véletlen, hogy nemrégiben a Nemzeti Kulturális Alapprogram külön forgatókönyv-pályázatot is írt ki e tárgyban.

A kevés kísérlet eredményeként sem sikerült napjaink nagy horderejű, rendkívül ellentmondásos folyamatainak katartikus erejű művészi feldolgozása. Ha pedig napjainkról akár játék-, akár dokumentumfilm készül, az az esetek többségében a társadalmi átalakulás veszteseit ábrázolja.

Lukács Andor Portugálja is, amely Egressy Zoltán azonos című, a Kamra Színházban két évvel ezelőtt nagy sikerrel játszott darabjának filmes adaptációja. A helyszín egy néhány száz lakosú magyar falu. Szinte bármelyik településen lehetne Lajos bácsi kocsmája, ahol megállt az idő. Ragasztós légyapapír lóg a mennyezetről, és a pesti vendég kérdésére: „light van?” – döbönt csend a válsz. Az állandó vendégek Sátán, Jucika, Csipesz és Retek valamint a vendég pap, akik a munkanélküliség és az alkoholizmus különböző stádiumába jutottak – azonban jól érzik magukat. Az otthonosság, áttekinthetőség érzése talán nemcsak az alkohol jótékony hatásának, de a közösség védettségének, a gesztusokban, félmondatokban megfogalmazott szolidaritásnak is köszönhető.

Köszöni, de jól van Masni is, az eladósorban lévő – sőt azon egy picit már túl is lépő – lány is, aki apjával vezeti a kocsmát, és

még nemigen gondolt arra, hogy ez másképp is lehetne. Szívósan állja a kényszervallatásért elbocsátott, de azért fénymásolt igazolványával szorgalmasan bírságoló rendőr ostromát, aki nem igazán érti az elutasítás okát. „Nem szeretlek én téged.”

Csipesz, a már Pestet is megjárt világfi, idült alkoholista feleségétől menekül folyvást, és meggyőződése, hogy egy kis szerencsével belőle is lehetne showman. Az unicum- és futballkedvelő pap életében gyakoribbak a temetések, mint a keresztelők. A hierarchia legalján Sátán és Jucika, a két legmasszívabb alkoholista áll, de még őket sem veti ki magából e fura közösség, ahogy néhány évtizede még természetes volt, hogy a „falu bolondja” a falué volt, vagyis tartozott valakihez.

E különös vegetációba egy napon idegen érkezik. Egy íróféle fiatalember Pestről. Rövidesen nevet is kap, hiszen gyorsan kiderül, hogy neki még beceneve sincs. Bece – mert így nevezi el Masni – csak átutazóban van. Valójában Portugáliába készül, megnézni a tengert s megismerni azokat az embereket, akiknek módjában van naphosszat melankolikusan nézni a tengert.

Retek, az exrendőr természetesen nem nézi jó szemmel Masni és a fiatalember között szövődő kapcsolatot. Káröröme nem ismer határt, amikor a kocsmába megérkezik az író feldúlt felesége, aki sok-sok konyak után sem érti, hogy miért akar a férje pont Portugáliába menni és miért nélküle – aki az ötcshellagos szállodát és a repülőutat is fizetné.

Bece azonban egyelőre marad. Boldogan vegyül el kedvesével a búcsú forgatagában, míg rájön, hogy Lajos, a kocsmáros nem véletlenül bontott pezsgőt.

Szalad, ahogy a lába bírja az eljegyzés elől. Nyomában Retek, aki félreértve a misén a tisztítótűzről hallottakat, gyilkosságra készül, de csak a nadrágot vágja el a csábító hátsóján.

A Portugál hol szarkasztikus humorral, hol lírai derűvel mutatja be a falu kocsmájának mindennapjait s az állandóságot, a biztonságot felforgató idegeneket. Mert a „pesti gyerek”, azzal a különös nevű országgal, amiről folyton mesél, alaposan felforgatja a kedélyeket.

Kitűnő karaktereket látunk, olykor zseniális színészi alakításokat – ahogy a színházban is volt. A siker a moziban sem marad el, hiszen ha a bemutató utáni héten még egyszerre öt-hat moziban vetítik, s ráadásul nem zárták az art-mozik karanténjába, az ma-

gyar filmnél mostanában nagy sikernek számít. Hatásos, a nézőt megszólítani képes mozidarab a Portugál, s ez nem kevés. Hogy nem lett jó film, annak bizonyára az irodalmi adaptációk örök buktatója, a szabadság hiánya az oka. Mert lehet színdarabból jó filmet csinálni, hogyne lehetne, láttuk ezt például Mihalkovnál is, csak el kell feledkezni a színdarabról.

Nemrég jelent meg a József Attila Kör – csoda, hogy még létezik – és a Kijárat kiadó *Adaptációk* című könyve film és irodalom egymásra hatásáról. Ennek Előszavában írja Németh Gábor: „Az irodalom szabadság, a film pedig meló és aki mást mond, annak tök nyugodtan röhögj a szemébe. Az irodalom hiteles adaptációja tehát csak a szabadság adaptációja lehet. Ugyanazt csinálni más anyagból és más eljárásokkal. Igen egyszerű, venni kell egy zseniális regényt és konzseniálisan kell belőle filmet csinálni.”

Lukács Andor annak ellenére, hogy előző filmjében, a *Három nővérben* már sikerrel gyakorolta az elszakadást a kiindulásul szolgáló műtől, nem tudott merészen elszakadni a színpadi műtől, a színpadi megoldásoktól. Pedig átdolgozták a darabot, új, filmszerű helyszíneket is iktattak be, mégis, különösen a színészvezetés alapvetően színdarabhoz illő maradt.

A film reklámja és a plakátok Szirtes Ágít emelik ki fő attrakcióként. Kétségtelenül megrendítő alakítás Jucika végletekig lepusztult figurája, de nem mentes a maníroktól, inkább színpadra szabott gesztusoktól. Filmszínészként csupán Pelsőczy Réka remekel Masni szerepében. Hozzá hasonlóan eszköztelenül, visszafogottan játssza a papot a kaposvári Kovács Zsolt. Monori András zenéje is csupán jelenettől jelenetig szól.

Hibái ellenére jó volt nézni a Portugált, mert rólunk szól és igaz. Néhány szívszorító jelenet egy filmben, az elinduló, de feszült csöndbe fúló nevetések a nézőtérén a rendező tehetségét bizonyítják. S azt, hogy van igény arra, amit Lukács Andor – igaz, egy másik színpadi rendezése kapcsán – így fogalmazott: „Nem egy pillanat alatt ötven dolgot, de ötven pillanat alatt egy dolgot akarok megmutatni.”

Különös, hogy a Portugál mennyire összecseng (néhány jelenet hangulatában s egyező helyszíneiben, motívumaiban is) egy szintén a februári filmszemlén bemutatott dokumentumfilmével. Szalai Györgyi Teljes napfogyatkozása szintén egy bako-

nyi kisfalu alkoholistáinak önmagába zárt sorsát mutatja be, csak ott az idegenek földöntúli lények és asztrológusok képében érkeznek.

TÓTH KLÁRA

K: METZ Katalin

Ah A KASSAI POLGÁROK – A KASSAI
POLGÁROKNAK

g Rendhagyó színházi órjárt

x 327.5(437.2)

János mester, hite szerint, élete főművét vési szoborba. Elégedetlen, mert képtelen előcsalni a kőből az igazi mosolyt. Kezét visszafogja, hogy vétkes vonzalom vezeti. Gyötrődik, mert úgy érzi, most fakadt föl benne az alkotást szülő szenvedély – fogadott lánya iránti szerelme –, amely a Szent Erzsébet főoltáron elhelyezendő szobrának megformálásához erőt adhatna. A főszereplő Gáspár Tibort a mester dilemmája emészti; nemcsak nemes lelkű asszonyával és felelőtlen leányával kell megvívnia – saját lelkiismeretével is. És nem csak a családi béke, s az alkotás függetlensége végett: az is gyötri, megengedheti magának, hogy műhelyébe vonuljon, amikor polgártársai a város védelméért fognak fegyvert, hogy a Kassára rontó, eszeveszettül gyilkoló kiskirály seregein kifogjanak.

A kassai polgárokat, a város szülöttének, Márai Sándornak a színművét vitte el a budapesti Thália Színház felvidéki vendégjátékára – a kassai polgároknak. Zsúfolásig telt a nézőtér az ottani magyar teátrumban, a Tháliában. Egy tíz évvel korábbi, kassai-komáromi produkciót leszámítva, először szembesülnek az itteniek Márai ötven évig tiltott drámájával, amit 1941-ben felvidéki szülővárosának múltja ihletett. Tollát nemcsak a dicső múlt megidézése vezette, de a dilemma is: szembeállítható-e az alkotás függetlensége a közösségért való felelősséggel? Kell-e a művésznak a politikai küzdelem, a társadalmi harc? Ötven év múltán mindez már-már történelem.

Szákás Tóth Péter rendezésében a szöveg patinás emelkedettségéhez képest elevenen, mai hanghordozásunk, közbeszédünk és érzelmi hullámhosszunk szerint – a mának szól, lefejtve a már-már kenetteljes pátoszt a szövegmondásban. Pedig magam is

csak Kassán értettem meg, miért is patetikus Márai darabja. Itt ugyanis, ahol karnyújtásnyira a történelem – ez elkerülhetetlen. Az óváros főterén lépten-nyomon a múlt legendás eseményeivel, történelmi nagyságok szellemével találkozik az ember. Emléktábla hirdeti első irodalmi folyóiratunk, a Magyar Museum, később az Orpheus születését, amelynek világrajötténél Kazinczy, Batsányi és Baróti Szabó Dávid bábáskodott (1788).

Batsányinak külön féldomborműves emléktáblája van a takaros barokk házon, ahol élt és dolgozott. Az elnyújtott téren szebbnél szebb, pompásan fölújított barokk házsor ékeskedik, mintha meg sem érintette volna az idő. Mutogatja is nekünk büszkén az óváros magyar polgármestere, aki különben a budapesti vendégjátékot is megtekintette. Amott a 15. századi Lócsei-ház, amelynek hátsó fertályában öt esztendeig Tinódi Lantos Sebestyén élt (1550–1555), s amelynek fogadójában nem kisebb eseménynek voltak tanúi a néma falak, mint Bethlen Gábor és a híresen szép második feleség, Brandenburgi Katalin esküvőjének. A fáma szerint egy hétig zajlott a lakodalom, 2500 vendéggel. Hatalmas, súlyos kőfalaival, masszív homlokzatával uralja a jobb oldali házsort a jezsuita (ma premontrei) templom és rendház, utóbbiban Mátyás király is megszállt, akárcsak később Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György. Jezuista iskolájában Baróti Szabó Dávid is tanított. Sírboltjában fejedelmi holtak, Báthory Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc alussza örök álmát.

Világraszóló műemléke is van Kassának: a Szent Erzsébet-dóm a maga gyönyörűséges, kőcsipkés-tornyos, monumentális mivoltában, melyet Kassa polgárai emeltek két évszázadon át. Az egyszerű halandó lélegzete eláll, amikor a háromhajós székesegyház csillagboltozatára pillant. Áttört oromzata, középkori szobrai, kőcsipkézete, messzire világló-sugárzó aranyzárnyas főoltára fogva tartja a tekintetet. A kereszthajóból leereszkedünk a szűk körlepcsősoron a kápolna alatti sírkamrába, s elénk tárul II. Rákóczi Ferencnek, történelmünk hőroszának márványszarkofágja. Anyjával, Zrínyi Ilonával nyugszik itt, a mindig friss virágkoszorú-halmaz alatt. Mellette, kisebb szarkofágokban hű kísérei az emigrációban: Esterházy Antal és Bercsényi Miklós gróf. Nem hagyhattuk ki a rodostói hajlék másaként fölépített Rákóczi-házat sem, amelynek „ebédlőházát” a Törökországból érkezett, eredeti faragott bútorzat díszíti. Az ember megrendülten járja a falépcsőket, puritán

szobákat, tűnődik a fejedelem faragta tárgyak, eredeti kéziratok láttán. Itt lélegzik a történelem.

Amott, a malomnál törtek be Csák Máté hadai, hogy megkaparintsák Kassát. A város védői a Márai-darab hősei, a Molnár, a Szűcs, János, a szobrászmester és névtelen társaik. S hogy mi várt volna rájuk, ha az oligarchák csapatai győznek? Láttam a Bör-tönmúzeum középkori falai közt a gyilkos szerszámokat, a „hó-hérkellékeket”. A cellák mélyén a halom szalmát, a pléhsajkát, a vasláncra fűzött bilincseket...

A kassai domban a budapesti színészekbe botlom. A katedrálisban, amelyet Márai „az európai lélek egyik világítótornyának” nevezett. A színinövendék Melkvi Bea (Genovéva), Puskás Tivadar (a tisztalelkű Gergely páter), Kokics Péter (Kristóf fiú) töltekezik a történelmi légkörrel. A dóm méltóságos falai már állottak, amikor a darab hőseivel Márai drámája megesik. János mester Genovévát mintázza, aki a katedrális szárnyas oltárán szent Erzsébet szobraként válna örökéletűvé, s csak a pusztító hadak betörése, családja szétszórása után áll el a befejezéstől. Melkvi Bea is árnyaltabban éli e forgószélkisasszony szeszélyes életét, mint amilyenek a premieren láttam, Venczel Vera Ágnes asszonya némán is sokatmondó. Bertók Lajos Albertusa konokul készül e kietlen kor krónikáját megörökíteni – ha már annyi rémséget kellett végignéznie. Olsavszky Éva balladásan titokzatos dajkája mintha e középkori falak között kelt volna életre. Venczel Valentin kényes uraságot formál a pénzes Jakab polgár szerepéből. Ifj. Mucsi Sándor és Huszár Zsolt pedig különféle figuráikban változatos karaktereket gyúrnak. Érezni a közönség lélegzetvételén is, történelmi légköre van az előadásnak. Nemcsak az adott atmoszféra miatt; talán azért is, mert Meczner János és Megyeri László igazgató színházának művészei itt, Kassán, előadásuk valódi történelmi kulisszái mögé pillanthattak.

METZ KATALIN

gy. Velecsy

K: Gáspár Gy. F. Á. Á. Á.

VIHAR ELŐTTI ZAJ

x 554 x 323

A nagy társadalmi átalakulásokat a mindennapokban a politika közvetlen jelenléte jelzi, a politikai szférán belül pedig az a szinte folyamatos izgalmi állapot, amely egy bejárattott és ki-

Politizálásról, demonstrációról, pártokról
mobbánról

egyensúlyozott demokráciában csak a választási kampányok időszakában számít természetesnek. Messzebbre visszatekintve látnunk kell: a modern Magyarország közéletének egyik jellemzője amúgy is a rendkívüli átpolitizáltság. (Ahogyan Prohászka Lajos írta: „nálunk a politika az önmagáért való autonóm kultúrterület, és a kultúrának minden más ága tőle függ és a benne való részese-dés arányában érvényesül”.) De láthattuk azt is, hogy nálunk a történelmi mértékű változásokat nem organikus fejlődés jellemezte, jobbra nem is a reálszféra dinamikája indukálta, hanem a világban végbemenő változásokat közvetítő szellemi szféra. Történelmünk, politikánk nagyjai gondolkodók, teoretikusok (is), s a nagy átalakulások mögött elsőként morális és szellemi energia feszül. Az „elit kurázsi” többet tesz a civil kurázsinál. De ezzel kiszolgálja magát a folyamat közvetlen elindításának kockázatát nem vállalók kritikájának, a nem cselekvő – nem hibázó mindentudás kibebrendültséget kompenzáló bíráló szenvedélyének, vagy legalábbis egy olyan vállveregető stílusnak, ami a nagy mozdítók gusztagustalan „lebecézésében” fejeződik ki: a „Stefi”, a „Pepi”, vagy a közelmúltban a „Jóska” járta. (E kocsmapolitizálásnak nagy veszteség, hogy a Viktor névnek nincs ilyen kézenfekvő gügyögős formája.)

És történhetett az utolsó másfél száz évben bármi, ma is fölismerhető a mindent benövő átpolitizáltságban az egykori megyei politika provinciális hagyománya. Az, amit Kemény Zsigmond oly pontosan jellemzett a „bunkókrácia” kifejezéssel, jóllehet, ő még a korteskedés jelképének számító bunkósbotra utalt, s nem tudhatta a mai neoprimitív pöffeszkedés szellemi horizontjáról. De nem vesztí erejéből az az örökség, mely szerint a politika a közvetlen illetékességi és érvényességi körén túlterjeszkedve a mindennapi közbeszéd kikerülhetetlen eleme. Miért is lenne ez másként az ezredfordulón, amikor a globális korszakváltás izgalmi amúgy is fokozott kihívást jelentenek? Ráadásul az ideológiagyártó humán értelmiség is defenzívába szorult, s jószerével a politika az egyetlen olyan terület, ahol még némi figyelmet ébreszthet, s ahol valamennyire bele tud szólni a világ sorsának alakulásába...

Az elmúlt tíz év különleges helyzetet teremtett: kezdődött a katarzissal, a kegyelem pillanatával, a diktatúra összeomlásával, a visszanyert szabadság eufóriájával. Aminek felhőtlenése nem válhatott állandóvá: az ünnepnapokat a hétköznapok követték.

És egy furcsa, olcsó, közhelyes kiábrándulás. Vád és önvád: hogy míg például 1956-ban a kívülről ránk törő erőszak tiporta szét a csodát, ezt magunk tettük tönkre. Pontosabban a mi politikai „elitünk”, amelyik méltatlannak bizonyult a történelem kínálta magaslatos pillanatokhoz, amely eltékozolta az ajándékba kapott bizalmi tőkét, képtelen volt a maga politikája körül megteremteni és megtartani a diktatúra összeomlása körül kialakult reménykedést, konstruktív légkört, amelyben a rendszerváltás diadalmenet lehetett volna. Ez a vélekedés abban az értelemben általánosnak mondható, hogy éppen úgy megjelenik mértékadó értelmiségi körökben, mint látszólag e mértéktől távoli zugkocsmákban.

A kiábrándulás alapja, hogy a demokrácia az előzetes gyermeteg illúziókkal szemben nem egyszerűen egy hibáit kiküszöbölt diktatúra lett, ahol a korábban egységesen elnyomott alattvalók egységes uralma következett (bár a korábbi hatalom számára még ez az állapot is megannyi panasz forrása lett volna...), hanem a vélemények kristályosodási zónái szerinti tagoltság, az ennek jegyében kialakult verseny. Amelyben a győztesek győznek, a vesztesek vesztenek. A baj azonban nem ez, egy korrekt verseny résztvevői előbb-utóbb megbékélnek az eredménnyel. De nem csitulhatnak az indulatok akkor, ha a küzdelem tisztátalan. A versenyzők nemcsak hogy nem azonos feltételekkel indulnak, de némelyiküknek verseny közben is több akadályt kell vennie, mint konkurensének. Mert a politikában a nyilvánosan folyó vetélkedésen kívül egy másik viadal is folyt és folyik. Annál a küzdelemnél, ahol eldőlt, hogy a dobogónak ki melyik fokára lép, fontosabb a másik: amely nem a pályán folyik, s amelyben az egyik fél az indokolhatatlan előnyök megtartásáért, a másik fölszámolásukért küzd.

Ez a feszültség mégis előtör abban a folyamatos politikai viszálykodásban, amit a közönség úgy él meg, mint egy évtizedes, folyamatosan tartó választási kampányt. Történetek kísérletek ennek az ütközetnek nyilvánossá tételére, tematizálására: erről szolt a médiaháború, ezt tükrözték egyes kinevezési viták, de például a bankcsődök, s némely privatizációs ügyek, látványos leleplezések, kevésbé látványos elhallgatások stb. is. És ezt tükrözik olyan politikai csatározások, amelyek az egykori diktatúra örökösei által irányított gazdasági és politikai hatalmat koncentráló birodalmak fölötti rendelkezési jogért folynak – a birtokon belül lévők és a helyzetet el nem fogadók között. Legyen szó sajtóról vagy szak-

szervezetekről, tb-önkormányzatokról, volt állami nagyvállalatokról, állami beruházásokról. Ez a politika közvetlen tétje, és voltaképpen ettől függött és függ a politikai rendszer alakulása, a pártstruktúra és a demokratikus átalakulás története. Áruzkodó az e kérdésről folyó vita frazeológiája: a legdühödtebb támadások szerint a mai kormány a maga klientúrájának kiépítésével foglalkozik. Ami azt is jelenti, hogy korábban nem volt klientúrája, miközben a magyar társadalmi-gazdasági-politikai életben a klientúráknak (éppen a vádaskodók szerint!) *van* szerepük.

Tagadhatatlan, hogy a modern politikai pártok háterszágát jelentő kapcsolatrendszer, a pártot segítő gazdasági-szellemi bázist és az általa favorizált politikai csoportot nemcsak a szimpátia köti össze: kétségkívül vannak közös gazdasági érdekeik is. Ezek racionalitása átszövi az értékelvű politizálást, az ideológiák mentén kialakuló pártépítkezést is. A rendszerváltás folyamatában e kapcsolatok alakulása kulcskérdés lett, hiszen a korábban tulajdon nélkül tulajdonosi jogokat szerző hatalomgyakorlói kör egyetlen politikai erőhöz kötődött, s lényegében egy egypólusú rendszert kívánt átmenteni. (Ez a kísérlet egyre félreérthetlenebb formát öltött a Horn-kormány idején és működésében.) Ezzel az egyetlen, hatalmas gazdasági és politikai befolyást tömörítő politikai erőközponttal szemben álló széttagolt csoportok a Fidesz körül tömbösödve győzhetnek ugyan az 1998-as választáson, de ez még nem tette a rendszert kiegyensúlyozottá. A tartós, önfenntartó, demokratikus folyamat garanciája a gazdasági-politikai rendszer pluralitásán alapul.

Ez a pluralitás azonban nagyon bizonytalan. A magyar politikai küzdőtér olyan versenyhez hasonlít, amelyben nemcsak különböző súlycsoportok küzdenek egy mezőnyben, hanem a nagy felfordulásban a sportágak is összekeveredtek. Könnyűsúlyú birkózó tusakodik nehézsúlyú pankrátorral, párbajtőröző harcol ökölvívóval. Közvetlenebbül fogalmazva: a magyar pártstruktúra nemcsak háttértámogatását tekintve kiegyenlítetlen, hanem (az 1989-90-es kezdetektől) nem vagy csak részlegesen fedi le a társadalomban természetes módon jelen lévő politika-eszmei áramlatokat.

Tíz év e gyors mozgásban lévő rendszer életében nagy idő, az egykor sem igazán átlátható szellemi és érdekvizonyok módosultak, részben rögzültek, szervesültek, részben – nagyobb belső dina-

mikájuknak megfelelően – átalakultak (lásd az MDF bomlását és a MIÉP megerősödését; az MSZP szerkezet nélkül is egységes mozgását, az SZDSZ erózióját). Ez az inadekvát szerkezet a demokratikus átalakulás egyik akadálya lett. A Fidesz stratégiái ismerték föl először, hogy a saját oldalon elkerülhetetlen mozgások megindulása új korszakot jelenthet. Tagadhatatlan, hogy e mozgások gyorsításában határozott szerepük volt, s ennek eredményeként vált lehetségessé a jobbközép győzelme. Ez azonban csak az egyik oldal: az amelyik veresége után, 1994-98 közt rákényszerült, hogy újra-rendezze a sorait, s így közelebb kerüljön önmagához. Az akkori kormánypártok a maguk revíziójához ugyancsak a vereség után kezdhettek – volna. A pártfegyelem többgenerációs reflexe azonban ezt mindaddig megakadályozza, amíg a hagyományos védés dacszövetség (kliensrendszer, kapcsolati háló) működik. Az Orbán-kormány első intézkedései ennek a szerkezetnek a fölmorzsolását célozták. Ettől kezdve beszélt az ellenzék félelemkeltésről, rohamozásról, fideszes klientúraépítésről, stb.

A pártrendszer bal oldalának átalakulására csak 1998 után lehetett számítani. A hagyományos gyűjtőpárt (jogelődje több évtizedes belső népfrempolitikáját folytatva) sokáig sikeresen harcolt összetettségének elrejtésén. Ebben döntő szerepet játszott a háttérben álló vagy holdudvarához tartozó gazdasági birodalom. Az 1998-ban alakult kormány számára különös kihívást jelentett, hogy a jogállamiság keretei között e háttér lehetőségeit korlátozza, s a nyilvános politikai versenyben a rendszerváltás körül született erők informális hátrányát csökkentse. Ez a törekvése természetesen óriási ellenállást váltott ki, hatására a bomlás és a sorok szorosra zárása – mint egymást feltételező folyamatok – egyaránt beindult. Nyilvánvaló, hogy az az MSZ(M)P-s stratégia, amely elegendő lehetett az 1990 előtt kialakult, egykori hatalmi háló átmentéséhez és az 1994-es „büntető” szavazatok begyűjtéséhez, aligha alkalmas EU-konform szociáldemokrata párt építéséhez. Ahogyan a rendszerváltás legnagyobb nyerteseinek és az átalakulás legfőbb veszteseinek szövetsége a közös ellenségkép ellenére sem lehet tartósan sikeres. A rendszerváltás folyamataiból saját ideológiai, hatalomgyakorlási stb. rendszereit kivonó párt hosszabb távon nem őrizheti meg hatalmi pozícióját. Vagy változik, vagy veszít – s úgy tűnik, a változástól való félelme a nagyobb. Aminek egyik oka, hogy változás nélkül is a sikeres politizálás látszatát kel-

ti a kiemelkedő népszerűségi index (amiben nem az MSZP eredményei, hanem a jobbközép koalíció által elkövetett hibák és a vele szemben ellenséges vagy, tapintatosan fogalmazva: egyoldalúan hiperkritikus média befolyása tükröződik).

Az így mutatkozó „siker” egyik legfontosabb akadályja annak, hogy e pártok *politikai* szempontból is változhassanak, alakuljanak.

A konjunkturális mozgások óhatatlanul igen erős hatást gyakoroltak a pártszerveződésekre, a demokratikus Magyarország pártstruktúrájának kialakulására is: a zsákmányorientált elemek, a politikai szférához csatlakozva meggazdagodni akaró kalandorok megjelenése azonban minden nagy átalakulás idején természetes jelenségnek mondható. De ugyanilyen természetesnek kell lennie a politikai szféra ez elleni védekezésének is. Ez az immunreakció azonban nem elég erőteljes, s ezen mit sem változtat, hogy bizonygathatjuk, máshol a miénknél sokkal rosszabb a helyzet.

Így alakult ki a mai vegyes, indulatokat kavarázó kép: zsugorodó korrupció mellett mind sűrűbben fölbukkanó (bűn)ügyek, a politikától elhátráló közvélemény. Az átalakulásban komoly szerepet kapott maga a politika, a pártok politikája, amelyben fontos szerepük volt a közélet megtisztítását hirdető jelszavaknak. A változást azonban nem pusztán az e jelszavak jegyében folytatott jogalkotás hozta, hanem azok a folyamatok, amelyek bizonyos kiskapukat bezártak. Így pl. a nagy bevásárlóközpontok alacsony áraikkal a zugkereskedelem visszaszorításában is szerepet kaptak, egyes termékek jövedéki cikké minősítése új helyzetet teremtett, a gazdaság mind erősebb szegmensét jelentő multik működése a feketemunka ellen hat, a gazdaság bővülése, a javuló jövedelmi viszonyok lehetővé teszik, hogy a feketegazdaság elleni fellépést ne korlátozzák szociálpolitikai megfontolások, a minimálbér jelentős emelése korlátozza a zsebből zsebbe fizetés rendszerét stb. Vagyis az átalakulás anomáliáinak virágkorát kezdi felváltani a megállapodott rend. Ez korántsem jelenti, hogy ne lenne (gazdasági) bűnözés, korrupció s egyebek, azt viszont igen, hogy ez ösztársadalmi gyakorlat legyen, vagyis a jogellenes cselekmények kerüljenek ki a mindennapi gyakorlatból, s ne az állampolgár (úgy általában) legyen ezek elkövetője, hanem a bűnöző. Nem képzelhető el az az ideális állapot, hogy ne legyen lopás, az azonban igen, hogy csak a tolvajok lopjanak.

A mai Magyarország ebbe az irányba mozdul, amiből nem következik, hogy az eddig elért eredmény már elégedettségre adhat okot. Tudjuk, hogy a korábbi rendszer, amely a mai közmorált kialakította, nemcsak a hatalmi elitet tekintve volt korrump, hanem jóváhagyta, sőt, bátorította is a népi korrupció különböző típusait, mert csak ezen az úton tudta megőrizni működőképességét. Egyrészt pótlólagos forrásokat tárt fel, amelyek az életszínvonalpolitika integráns részét jelentették, másrészt föllazította saját, me-rev, egészében életképtelen tervgazdálkodásának kereteit, s ezzel mozgásban tartotta a gazdaságot. A „második gazdaság” néven létrejött rendszer életképessé tett egy primer szinten életképtelen modellt: amit a piacgazdaság nem fogadhatott el még akkor sem, ha kezdetben az itt szerzett vállalkozói gyakorlat működtethetőnek látszott az új körülmények között. A szocialista rendszer „magyar csodájának” egyik pillérét a kölcsönök, a másikat ez a féllég-lis, de hivatalosan is elfogadott gyakorlat jelentette. Nem csoda, hogy nem maradhatott fenn: a „csoda” inkább az volt, hogy ez a blöff milyen hosszú ideig valóságnak látszott. De még e rendszer összeomlása sem volt elegendő ahhoz, hogy tömegméretekben váljék nyilvánvalóvá életképtelensége és romlottsága.

Ezért maradhatott meg tartósan és a nagypolitikát keményen befolyásoló módon a korábbi rendszer iránti nosztalgia, ami per-sze nem a „rendszerre”, hanem az akkori teljesítmény visszafogó-tartalékoló, a második gazdaságban önkizsákmányoló, de biztos jövedelmet nyújtó mindennapokra irányul. Ahol látszólag és paradox módon az egyes ember szintjén a vállalkozás szabadsága (ami-hez saját tőke nem kellett) inkább megvalósult, mint az erre az elvre épülő, piacgazdaságot hirdető, rendszerváltás utáni korban. A politikai korlátok köztudottan könnyebben átléphetők voltak, mint a gazdaságiak – ugyanakkor a több évtizedes beidegződöttség, politikai kulturátlanság, alattvalói mentalitás stb. változása, a mélyreható és tömeges mentális átalakulás igen hosszú időt vesz igénybe. De bekövetkezik! S ez azt is jelenti, hogy előbb-utóbb a pártokat megkülönböztető értékrend, gondolkodásmód is hatá-rozottabbá válik, s egyúttal a társadalom tudati megoszlásának tér-kepe és a pártstruktúra a korábbinál közelebb kerül egymáshoz.

Az ebbe az irányba mozdulás mind határozottabbá válik: s a 2002-es választások alakulásában a korábbiaknál egyértel-műbb szerepet játszhat. Ezt az átalakulást a mai kormány tevé-

kenysége érzékelhetően gyorsítja: amit a kétpólusú rendszer felé mozdulásnak, vagy annak ellentétéként a kis pártok fölértékelésének szokás nevezni, már ennek a folyamatnak is része. (Nota bene: az is két pólus, hogy világosan megkülönböztethető a „kis” és a „nagy” pártok.)

De ezt tükrözi a pártok belső átalakulása is, amely akkor bontakozhat ki, ha a pártéletet nem blokkolja a kormányzati felelősség, illetve nem fagyasztják be mozgásait a hatalom gyakorlásából fakadó személyes karrierszemponatok és anyagi érdekérvényesítés lehetősége, a változásnak az ellenzékbe kerülés, a parkolópálya kedvező feltételeket teremt. Ez zajlik a szocialista és a liberális párt közegében. Ami ma személyes harc, az ebben a mozgásban gyökeredzik.

Mindez már nem zárható el a nyilvánosság elől: a kereskedelmi média hírversenye-kényszere még azt is eredményezheti, hogy elfogultsági dacára megmutassa a kedvencei között kimélyült törésvonalakat. Amiről pedig az érintettek nemigen szeretnek beszélni. A bulvárosodott hírműsorok számára kapóra jön minden olyan jól tálalható, valóságos vagy álesemény, amiből szenzációt lehet csiholni. De a műsorcsinálókat, részben tökéletesen indokolt kisebbségi érzésüket kompenzáló, a politikacsinálás szenvedélye is fűti. A média él lehetőségeivel, elsősorban azzal, ahogy nagyságrendi különbségeket eliminálhat, ahogyan azonos módon jeleníthet meg milliárdos és milliós korrupciós ügyeket, egybemoshatja a rendszerszerű és az egyéni bűnözés konkrét eseteit stb. Mindez pedig szervesen illeszkedik az évtizedes politikai verseny, a permanens választási kampány folyamatába. A közélet hangossága ilyenformán nem eseti jellegű, nem alkalmi indulatok szítják a politikai légkör feszültségeit. Pedig még alig vagyunk túl a választási ciklus félidején, amikor egybehangzó és mértékadó vélemények szerint Magyarország helyzete, lehetőségei, fejlődése kedvező, s az utóbbi fél évszázad legsikeresebb időszakát éli. Eközben a közélet iránt atavisztikus vagy új keletű érdeklődéssel forduló honpolgárai csodálkozással teli kíváncsisággal kérdezhetik: ha már most ekkora a zaj, mire számíthatunk, ha kitör az igazi választási kampány vihar?

GÁSPÁR G. JÁNOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. IX., Nos. 11-12., December 2000, Budapest. Editor-in Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: György Granasztói.

"*In Big Things There Is No Small Nation.*" In his Editorial, Foreign Minister János Martonyi recalls the Christmas of 1956.

Professor **PÉTER ÁKOS BOD**, Budapest University of Economics, former Chairman of the Hungarian National Bank. *The New-Old Face of Globalisation, Part Two. Our country's Place Among the Market Economies: A Humble Contractor or the Little Tiger of East Central Europe?*

Why Is the Hungarian Economy Successful? Two contributions:

ANDRÁS SUGÁR, CEO, Westel Mobile Phone Co., Budapest. *Achievements and Problems of a Big Firm.* The architect of one of Hungary's star companies examines the legal, economic and managerial environment.

FERENC MOLNÁR, entrepreneur, Pécsely. *The Story of an Enterprise.* The ups and downs, the difficult domestic and international climate in which small companies struggle to find a niche.

JÓZSEF SZABADFALVI, Professor of Law, University of Miskolc. *The Memory of Gyula Moór.* The career of a prominent legal thinker and man of public affairs, cut short by Communist dictatorship after 1948.

KÁROLY ANDRÁS, former News Director of RFE, Munich. *Young Beneš.* A thoroughly researched study of the early years, the childhood and studies, of the builder of the Czechoslovak state.

ATTILA SZEPESI, poet and editor, Budapest. *A Baroque Madonna.* The essay is a poetic evocation of the glorious past and sordid present, as juxtaposed in the settings and stories of the famous gold and silver mining centre of medieval Hungary, Selmecbánya (Stiavnica, Slovakia).

Professor *MIHÁLY KUBINSZKY*, Sopron, architecture columnist of Magyar Szemle. *Looking Back on the Hungarian Architecture of the 20th Century, Part One.*

KORNÉL BAKAY, archeologist, Kőszeg. *The Memorial Plaque of Gyula László.* A celebration of the work of Gyula László (1910–1998), archeologist, artist, writer, a formative intellect of 20th century Hungary.

ENDRE MIKLÓSSY, city planner and essayist, Budapest. *Lajos Fülep, the Last Hungarian King, Part Two.* The art historian and thinker Lajos Fülep was a more than life size figure of Hungarian thought, who never wrote his magnum opus yet left an idelible mark in essays and on his many disciples.

Love Is a Pillar of Existence. Editor-in-Chief Gyula Kodolányi in conversation with Jenő Balaskó, the prominent poet of the Sixties generation, on his 60th birthday. A transcript from the broadcast of Magyar Szemle's art magazine on TV2, Színkép (Spectrum).

GYULA KODOLÁNYI, poet, Editor-in-Chief, former Senior Adviser to the Prime Minister (1990–1994). *The Crest of the Wave.* On innovation and tradition in art, on the individual risks and communal gains involved in the creative process, and the need for a society to sponsor its creative spirits.

1% Metaphysics. György Szabados has selected a passage from Creative Evolution by Henri Bergson.

Survey – Books and Events

GÁBOR JOBBÁGYI. Crime, Terror, Genocide. Thoughts on reading the Hungarian edition of *The Black Book of Communism*, edited by Stephane Courtois (*A kommunizmus fekete könyve.* Nagyvilág, Budapest, 2000).

LÁSZLÓ HARSÁNYI. *Reading the Talking Book.* A review of the dialogue between Asztrik Várszegi, Abbot of the Benedictine Abbey of Pannonhalma, and columnist László Lengyel (*Beszélgetőkönyvecske.* Helikon, Budapest, 1999).

LÁSZLÓ STURM. *Ruin and Grace.* A review of the remarkable new prose book by János Háý (*Közötte apának és anyának, fölötte a nagy mindenségnek.* Palatinus-Noran, Budapest, 2000).

GÁSPÁR GRÓH. *The Novi Sad Box Seat.* First edition in Hungary of an epochal book originally published in Yugoslavia, conversations with the major Hungarian writers of the Sixties and Seventies, banned by Communist censorship before 1989. (Miklós Hornyik: *Beszélgetés írókkal.* Ister, Budapest, 2000).

ATTILA SZEPESI. *Tamás Furkát, or the Pest-Buda Journey of the Palots Gulliver.* The fifth book of old Hungarian prose – the early 19th century picaresque novel by György Gaál – published in a series illustrated by the grotesque modern etchings of Ferenc Banga and Imre Szemethy (ELTE Historia Litteraria Alapítvány, Budapest, 1999).

KLÁRA TÓTH. *Portuguese.* Our film columnist saw Andor Lukáts' feature film *Portugál*, now released in the major art cinemas.

KATALIN METZ, our theatre columnist reviews the Budapest Thália Theatre's performance at the Kassa (Kosice, Slovakia) Thália Theatre, a stage version of Sándor Márai's *Kassai polgárok* (*Burghers of Kassa*).

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Stirrings Before the Storm.* Our column of home politics examines the internal movements of the opposition parties, their permanent election campaign, and the scandals of public life.

Illustrations in this issue accompany Mihály Kubinszky's survey of 20th century Hungarian architecture, Part One.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ANDRÁS KÁROLY (1917, F. Lászlófalva): politológus, tudományos kutató. A középiskolát Kassán, egyetemi tanulmányait Prágában, Budapesten, New Yorkban végezte. 1951-től, előbb New Yorkban, majd Münchenben, különböző beosztásokban a SZER munkatársa, legutoljára a központi kutatóosztály helyettes igazgatója.

BAKAY KORNÉL (1940, Kalocsa): régész. Főbb művei: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez* (1965), *Magyarország régészeti topográfiája I., III., VI. kötet* (1966, 1970, 1986), *A magyar államalapítás* (1978), *Feltárul a múlt* (1989), *Attila nagykirály* (1994), *Őstörténetünk régészeti forrásai I-II.* (1997–1998).

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1992-ben ipari miniszter, 1992–1994-ben a Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem Gazdaságpolitikai Tanszékének tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem professzora. Több közgazdasági könyv szerzője.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus, a MEH Stratégiai Elemzőközpont munkatársa, óraadó a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A *Magyar Szemle* rovatvezetője.

HARSÁNYI LÁSZLÓ (1925, Budapest): A Pázmány Péter Tudományegyetem jog- és államtudományok karán végzett. A II. világháború után másfél évig francia hadifogságban volt. Gazdasági tanulmányai, tudósításai a Közgazdasági Szemlében, Külgazdaságban és különböző heti- és napilapokban jelentek meg.

JOBBÁGYI GÁBOR (1947, Budapest): jogász. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető egyetemi tanára. Főbb művei: *A méhmagzat életjoga, az abortuszlegalizáció konfliktusa* (1994), *Személyi jog* (1995), *Családi jog* (1997), „*Ez itt a vértanúk vére*” (1998), *Az élet és az igazság védelmében* (1998).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *A létezés-szakmában dolgozom* (1983), *Alom az álomban* (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof. emeritus cím.

MARTONYI JÁNOS (Kolozsvár, 1944): ügyvéd, nemzetközi választott bíró. 1991–1994 között külügyi államtitkár, a Baker & McKenzie ügyvédi iroda tulajdonosa. 1998-tól külügyminiszter. F. m.: *Európa, nemzet, jogállam* (1998).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MIKLÓSSY ENDRE (1942, Bercel): író, építészmérnök. Szakterülete a városfejlesztés.

MOLNÁR FERENC (1952, Bátya): okleveles hajómérnök. Lengyelországi tanulmányok után a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett szakmérnöki képesítést. 1992-től a karbonszál erősítésű versenyhajók gyártásával foglalkozó Carbon-Compositest üzemelteti Balatonfűzfőn, illetve Pécselyen.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m. *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaj klisék és elbeszélésmódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában* (2000.).

SUGÁR ANDRÁS (1946, Budapest): A Budapesti Műszaki Egyetem Villasmérnöki Karán végzett 1969-ben. 1993-tól a Westel 900 GSM Rt. vezérigazgatója. 1993-ban a *The Wall Street Journal* az elkövetkező tíz év egyik meghatározó közép-európai üzletemberének választotta.

SZABADFALVI JÓZSEF (1928, Debrecen): etnográfus. A néprajztudományok doktora. Főbb művei: *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon* (1970), *A megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből*, *Fazekas István és a nádudvari fazekasság* (1982), *Tanulmányok a pásztorkodás köréből*, *A magyar feketekerámia* (1986), *Mézeskalácsosság Debrecenben* (1987), *A magyar méhészkedés múltja*.

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Széltorony* (válogatott versek, 1999). József Attila-díj: 1980, Weöres Sándor-díj (2000).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft; külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft; külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:

Dátum:

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Előfizethet banki átutalással vagy drótpostán is.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.

Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:

TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus

Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Őrs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.) MAGYAR RÁDIÓ, PAGODA; VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

HERCZEGH GÉZA

A SZARAJEVÓI
MERÉNYLETTŐL
A POTSDAMI
KONFERENCIÁIG

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Második kiadás. Ára 1960 forint, lapunk előfizetőinek
a szerkesztőségben 1500 forint.

*BOLDOG KARÁCSONYI
ÜNNEPEKET
ÉS BÉKÉS ÚJ ESZTENDŐT
KÍVÁNUNK!*

*MERRY CHRISTMAS
AND HAPPY NEW YEAR!*

*FROHE WEIHNACHTEN
UND GLÜCKLICHES NEUES
JAHR!*

*JOYEUX NOËL
ET BONNE ET HEUREUSE
ANNÉE!*

MAGYAR SZEMLE
SZERKESZTŐSÉGE

9 771216 623000

**A MAGYAR SZEMLE BETŰRENDES
ÉS TEMATIKUS MUTATÓI, 2000**

Összeállította: Fáy Zoltán

A MAGYAR SZEMLE SZERZŐI BETŰRENDES MUTATÓJA

2000

- ÁCS Margit: Volt-fogyatkozás. Levél Ann Applebaumnak – [április] 5. p.
- ADONYI SZTANCS János: Kettős hátrányban: magyar építőcégek itthon. Beszélgetés dr. Borostyánkői Mátyással és Éhn Józseffel – [augusztus] 106. p.
- ANDRÁS Károly: A fiatal Beneš – [december] 58. p.
- ARDAY Lajos: Vesztes régió (Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Bp., 1999) – [június] 171. p.
- BABITS Mihály: A halhatatlanság halála – [április] 131. p.
- BABITS Mihály: Darutörpeharc – [április] 129. p.
- BAKAY Kornél: László Gyula emlékezete – [december] 109. p.
- BALASKÓ Jenő: A szeretet a lét pillére. (Kodolányi Gyula beszélgetése Balaskó Jenővel) – [december] 142. p.
- BEKE György: A csángó kérdés európaizálása – [február] 39. p.
- BEKE György: Mészkö és a nagyvilág (Balázs Ferenc: Bejárom a kerek világot. A rög alatt. Bp., 1999) – [április] 163. p.
- BÉNDEK Péter: Az állam a globalizáció és a relativizmus korában – [április] 89. p.
- BERGSON, Henri: Teremtő fejlődés (Részlet) – [december] 170. p.
- BOD Péter Ákos: A globalizáció régi-új arcai I. – [október] 124. p.

BOD Péter Ákos: A globalizáció régi-új arcai II. – [december] 9. p.

BOTOS Katalin: A rendszerváltás gazdaságtana – [február] 89. p.

BRENNER János: Berliini anzix – [október] 202. p.

BRENNER János: Habent sua fata libelli. Botticelli képciklusa Dante Isteni színjátékához. Berlin, 2000. április 15.-június 18. – [augusztus] 163. p.

CALLMEYER Ferenc: Piramis vagy sátor? – [augusztus] 177. p.

COOMARASWAMY, Ananda K.: Mi a művészet értelme? – [június] 146. p.

CZETTLER Antal: Kállay Miklós független politikája és a német megszállás okai – [április] 105. p.

CSEJDI László (ford.): Mélonio, Françoise: A csüggedés ideje – [április] 25. p.

DÁVID Katalin: Molnár Edit képeiről – [augusztus] 127. p.

DEME Tamás: Viszonyulok, tehát vagyok. Karácsony Sándor pedagógiájának aktualitása – [június] 66. p.

ERDŐDY Gábor: A forradalmi Batthyány – [június] 33. p.

ERDŐDY Gábor: A német demokrácia próbája. A pártfinanszírozási botrány és következményei – [április] 184. p.

ERDŐDY Gábor: Kísérlet a polgári forradalom demokratikus kiteljesítésére 1849-ben – [október] 84. p.

FARKAS Ádám: Bálnadal és méhtánc – [október] 25. p.

FEKETE Judit: Samu Géza magányossága – [február] 190. p.

FRENYÓ Zoltán: ÁVH-jelentések a Demokrata Néppárttól – [február] 68. p.

- FREUND Tamás: Agyhullámok és az együttműködő szellem ereje. (Kodolányi Gyula beszélgetése – [augusztus] 35. p.
- FÜLEP Lajos: Az élet értékei – [február] 149. p.
- GÁSPÁR János, G.: A magától értetődő meglepetés – [augusztus] 183. p.
- GÁSPÁR János, G.: Vihar előtti zaj – [december] 205. p.
- GÁSPÁR János, G.: A tudat rendszerváltása – [június] 203. p.
- GÁSPÁR János, G.: Értékelvű pragmatizmus – [október] 195. p.
- GÁSPÁR János, G.: Hol járnak a volt kormánypartok? – [április] 177. p.
- GHERMANN, Sabin: A textus gyönyörűsége (Ford. Szócs Géza) – [február] 36. p.
- GRANASZTÓI György: „Szeressük egymást, gyerekek...” – [április] 3. p.
- GRANASZTÓI György: A hetvenes évekről. Georges Duby Magyarországon – [április] 42. p.
- GRANASZTÓI György: A mozgó célpont. Chirac, Fischer és Közép-Európa – [augusztus] 189. p.
- GRANASZTÓI György: Erkölcs és politika európai csatlakozásunk küszöbén – [október] 5. p.
- GRÓH Gáspár: A London-Róma tengely. Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése. – [április] 141. p.
- GRÓH Gáspár: A tékozló atyák – [augusztus] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Advent a Thököly úton, anno 1989. – [február] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Az újvidéki páholy (Hornyik Miklós: Beszélgetés írókkal. Bp., 2000.) – [december] 187. p.
- GRÓH Gáspár: Egy talált tárgy, avagy Könyvhét, 1950. – [június] 1. p.
- GRÓH Gáspár: Írósors-kérdések. Domokos Mátyás Németh László-könyve – [augusztus] 139. p.

- GRÓH Gáspár: Reményik Sándor 110 éve – [október] 165. p.
- GULYÁS Balázs: Szentágothai János emlékezete (Ford. Vajda Tünde) – [augusztus] 23. p.
- HAAS György: A szláv folyosó tervei – [augusztus] 82. p.
- HÁMORI József: A magyar agykutatás száz éve – [augusztus] 6. p.
- HARSÁNYI László: A Beszélgetőkönyvecskét lapozva (Lengyel László – Várszegi Asztrik: Beszélgetőkönyvecske. Bp., 1999) – [december] 177. p.
- HORKAY HÖRCHER Ferenc: Az interszjektív állam – [április] 61. p.
- JOBBÁGYI Gábor: Büntény, terror, népirtás. A kommunizmus fekete könyve – [december] 173. p.
- KESERŰ Katalin: Forráskiadványok – [április] 134. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A hullám taraja – [december] 154. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A szeretet a lét pillére. Beszélgetés Balaskó Jenővel – [december] 142. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Agyhullámok és az együttműködő szellem ereje. Beszélgetés Freund Tamással – [augusztus] 35. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Az idők foglyai – [február] 159. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Dr. Torma József halálára – [június] 213. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Fontos mozzanatok – [október] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: In memoriam Rabár Ferenc – [február] 209. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Meller Péter rajzai Krúdy Gyula Álmoskönyvéhez – [június] 152. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Múzsza, modell, közeg – [augusztus] 130. p.

- KOVÁCS László, G.: Amikor az orvos nemcsak gyógyít...
(Tolsztojnál Jasznaja Poljanában. Dušan Makovický
naplója. Bp., 1999) – [június] 182. p.
- KÖVENDI Dénes: Karácsony Sándor, az alkotó – [június]
88. p.
- KUBINSZKY Mihály: A negyvenéves Brasília – [június]
198. p.
- KUBINSZKY Mihály: A tulipán mégis kinőtt – [február]
186. p.
- KUBINSZKY Mihály: Hajnóczi Gyula emlékére – [április]
171. p.
- KUBINSZKY Mihály: Reneszánszát éli a városi villamos?
– [augusztus] 170. p.
- KUBINSZKY Mihály: Technikai tökély és a menny ka-
puja. Gondolatok a gótikus katedrálisról – [október]
189. p.
- KUBINSZKY Mihály: Visszatekintés a huszadik század
magyar építészetére I. – [december] 94. p.
- LOPPERT Csaba: A sírból kiásott szociáldemokrácia –
[február] 165. p.
- MARTONYI János. „Nagy dolgokban nincsen kis nép” –
[december] 3. p.
- MÉLONIO, Françoise: A csüggedés ideje (ford. Csejdi
László) – [április] 25. p.
- METZ Katalin: A kassai polgárok – a kassai polgároknak.
Rendhagyó színházi őrjárat – [december] 203. p.
- METZ Katalin: A varázsló elveszti pálcáját – [június]
190. p.
- METZ Katalin: Ítélet van – [április] 168. p.
- METZ Katalin: Korona és kereszt kettős kötöttségében –
[október] 182. p.
- METZ Katalin: Madách-változatok hamis húrokra – [feb-
ruár] 181. p.

- METZ Katalin: Vitorlák hátán – illúziók nélkül – [augusztus] 167. p.
- MEZŐ Ferenc: A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után I. – [augusztus] 93. p.
- MEZŐ Ferenc: A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után II. – [október] 108. p.
- MIKLÓSSY Ede: Budapest, Budapest... Tíz év a rendszerváltásból – [június] 6. p.
- MIKLÓSSY Endre: Fülep Lajos, az utolsó magyar király I. – [október] 50. p.
- MIKLÓSSY Endre: Fülep Lajos, az utolsó magyar király II. – [december] 115. p.
- MIKLÓSSY Endre: Kerényi Károly, a lélekvezető – [február] 122. p.
- MOHÁS Livia: Állóképek. Gutai Magda összegyűjtött verseiről (Gutai Magda: Játszmakereső. Bp. 1999.) – [április] 147. p.
- MOHÁS Livia: Az író mint pszichológus, a pszichológus mint író – [október] 40. p.
- MOJZER Miklós: Megújuló múzeum (Nagy Zoltán beszélgetése Mojzer Miklóssal – [február] 114. p.
- MOLNÁR Ferenc: Egy vállalkozás története (Mitől sikeres a magyar gazdaság?) – [december] 38. p.
- MOUSSONG-KOVÁCS Erzsébet: A kór háza – a kor képe. Kórházlélektani esszé – [augusztus] 63. p.
- NAGY Zoltán: Megújuló múzeum. Beszélgetés Mojzer Miklóssal – [február] 114. p.
- PÁL József, N.: A nemzet: közös ügyek lehetősége (Szabó Zoltán: Diaszpóranemzet. Bp. 1999) – [június] 163. p.
- PRITZ Pál: Emóció és ráció. Még egyszer Herczegh Géza könyvéről (Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Bp., 1999) – [október] 156. p.
- PROHÁSZKA Ottokár: Élet kenyere – [október] 152. p.

- SÍK Sándor: Szent István tanítása – [augusztus] 135. p.
- SNEÉ Péter: A mozgóképkultúra eszközei a nemzetkép alakításában – [február] 203. p.
- SNEÉ Péter: Éltem egyszer én, Márai Sándor. Fotók, emlékek, dokumentumok az író életéből – [október] 176. p.
- SNEÉ Péter: Harmónia, diszharmónia (Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Bp., 2000) – [augusztus]. 150. p.
- STURM László: A képzelet önkénye (Márton László: *Árnyas főutca*. Pécs, 1999) – [április] 153. p.
- STURM László: A veszteség harmóniája (Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Bp., 2000) – [augusztus] 145. p.
- STURM László: Megváltás vagy pusztulás felé? – [február] 152. p.
- STURM László: Pusztulás és kegyelem (Háy János: *Közötte apának és anyának, fölötte a nagy mindenségnek*. Bp., 2000.) – [december] 182. p.
- SUGÁR András: Egy nagyvállalat eredményei és gondjai (Mitől sikeres a magyar gazdaság?) – [december] 33. p.
- SZABAD György: Mi a teendő vereség esetén? – [június] 54. p.
- SZABADFALVI József: Emlékezés Moór Gyulára – [december] 43. p.
- SZEPESI Attila: Angelus – [október] 77. p.
- SZEPESI Attila: Az éjszakai Tisza – [augusztus] 116. p.
- SZEPESI Attila: Barokk madonna – [december] 80. p.
- SZEPESI Attila: Darutörpeharc – [április] 124. p.
- SZEPESI Attila: Furkáts Tamás, avagy a palóc Gulliver Pest-budai utazása (Gál Frigyes: *A tudós palóc*. Szemethy Imre és Banga Ferenc rajzaival. Utószó: Szilágyi Márton. Bp., 2000) – [december] 194. p.
- SZEPESI Attila: Lázár deák földjén – [június] 140. p.
- SZIRA Tamás: Magyar történelem németül (Miklós Molnár: *Geschichte Ungarns*. Hamburg, 1999) – [június] 188. p.

SZŐCS Géza (ford.): GHERMANN, Sabin: A textus gyönyörűsége – [február] 36. p.

SZŐCS Géza: Beszélgetések Sabin Ghermannal – [február] 6. p.

TAKÁCS Géza: Hazaválasztás, hazatérés (Heller Ágnes: Bicikliző majom. Bp., 1998) – [augusztus] 157. p.

TAKÁCS Miklós: Régészet, új régészet – [február] 172. p.

TAMÁSKA Péter: Árpádok titkai avagy egy magyar krónikaolvasó ötletei – [június] 120. p.

TÓTH Klára: „Csak egy kis emlék...”? – [április] 160. p.

TÓTH Klára: A szabadság káprázata – [június] 195. p.

TÓTH Klára: A szibériai borbély – [február] 199. p.

TÓTH Klára: Ami érték, az nemvész el – [augusztus] 165. p.

TÓTH Klára: Gdanskban repedt meg a berlini fal? A Vasemberről húsz év elteltével – [október] 185. p.

TÓTH Klára: Portugál – [december] 200. p.

TÖRÖK Bálint: Legenda vagy tény? Mi az igazság a Koszorús-akcióról? – [június] 102. p.

TÖRÖK Bálint: Szövegrontás. Kiegészítés a Legenda vagy tény? című tanulmányhoz – [október] 180. p.

VAJDA Tünde (ford.): Gulyás Balázs: Szentágothay János emlékezete – [augusztus] 23. p.

A MAGYAR SZEMLE TEMATIKUS MUTATÓJA

ÁLLAMTAN, ÁLLAMIGAZGATÁS

BÉNDEK Péter: Az állam a globalizáció és a relativizmus korában – [április] 89. p.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: Az interszjektív állam – [április] 61. p.

BESZÉLGETÉS, INTERJÚ

KODOLÁNYI Gyula: A szeretet a lét pillére. Beszélgetés Balaskó Jenővel – [december] 142. p.

KODOLÁNYI Gyula: Agyhullámok és az együttműködő szellem ereje. Beszélgetés Freund Tamással – [augusztus] 35. p.

NAGY Zoltán: Megújuló múzeum. Beszélgetés Mojzer Miklóssal – [február] 114. p.

SZŐCS Géza: Beszélgetések Sabin Ghermannal – [február] 6. p.

BIOLÓGIA

HÁMORI József: A magyar agy kutatás száz éve – [augusztus] 6. p.

EMLÉKEZÉS

BAKAY Kornél: László Gyula emlékezete – [december] 109. p.

GULYÁS Balázs: Szentágothai János emlékezete (Ford. Vajda Tünde) – [augusztus] 23. p.

KODOLÁNYI Gyula: Múzsza, modell, közeg – [augusztus] 130. p.

- MIKLÓSSY Endre: Fülep Lajos, az utolsó magyar király I.
– [október] 50. p.
- MIKLÓSSY Endre: Fülep Lajos, az utolsó magyar király
II. – [december] 115. p.
- SZABADFALVI József: Emlékezés Moór Gyulára – [december]
43. p.

Esszé

- ÁCS Margit: Volt-fogyatkozás. Levél Ann Applebaum-
nak – [április] 5. p.
- BABITS Mihály: A halhatatlanság halála – [április] 131. p.
- BERGSON, Henri: Teremtő fejlődés (Részlet) – [december]
170. p.
- COOMARASWAMY, Ananda K.: Mi a művészet értel-
me? – [június] 146. p.
- FARKAS Ádám: Bálnadal és méhtánc – [október] 25. p.
- FÜLEP Lajos: Az élet értékei – [február] 149. p.
- GHERMANN, Sabin: A textus gyönyörűsége (Ford. Szőcs
Géza) – [február] 36. p.
- GRANASZTÓI György: „Szeressük egymást, gyerekek...”
– [április] 3. p.
- GRÓH Gáspár: A tékozló atyák – [augusztus] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Advent a Thököly úton, anno 1989. – [feb-
ruár] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Egy talált tárgy, avagy Könyvhét, 1950. –
[június] 1. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A hullám taraja – [december] 154. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Fontos mozzanatok – [október] 3. p.
- MARTONYI János. „Nagy dolgokban nincsen kis nép” –
[december] 3. p.
- MOHÁS Lívia: Az író mint pszichológus, a pszichológus
mint író – [október] 40. p.
- PROHÁSZKA Ottokár: Élet kenyere – [október] 152. p.
- SÍK Sándor: Szent István tanítása – [augusztus] 135. p.
- SZEPESI Attila: Angelus – [október] 77. p.

- SZEPESI Attila: Az éjszakai Tisza – [augusztus] 116. p.
 SZEPESI Attila: Barokk madonna – [december] 80. p.
 SZEPESI Attila: Darutörpeharc – [április] 124. p.
 SZEPESI Attila: Lázár deák földjén – [június] 140. p.

ÉPÍTÉSZET

- ADONYI SZTANCS János: Kettős hátrányban: magyar építőcégek itthon. Beszélgetés dr. Borostyánkői Mátyással és Éhn Józseffel – [augusztus] 106. p.
 KUBINSZKY Mihály: Visszatekintés a huszadik század magyar építészetére I. – [december] 94. p.

ETIKA

- GRANSTÓI György: Erkölcs és politika európai csatlakozásunk küszöbén – [október] 5. p.

GAZDASÁG

- ADONYI SZTANCS János: Kettős hátrányban: magyar építőcégek itthon. Beszélgetés dr. Borostyánkői Mátyással és Éhn Józseffel – [augusztus] 106. p.
 BOD Péter Ákos: A globalizáció régi-új arcai I. – [október] 124. p.
 BOD Péter Ákos: A globalizáció régi-új arcai II. – [december] 9. p.
 BOTOS Katalin: A rendszerváltás gazdaságtana – [február] 89. p.
 MOLNÁR Ferenc: Egy vállalkozás története (Mitől sikeres a magyar gazdaság?) – [december] 38. p.
 SUGÁR András: Egy nagyvállalat eredményei és gondjai (Mitől sikeres a magyar gazdaság?) – [december] 33. p.

IRODALOM

- GHERMANN, Sabin: A textus gyönyörűsége (Ford. Szócs Géza) – [február] 36. p.

IRODALOMTÖRTÉNET

- KODOLÁNYI Gyula: A szeretet a lét pillére. Beszélgetés Balaskó Jenővel – [december] 142. p.
 MIKLÓSSY Endre: Fülep Lajos, az utolsó magyar király I. – [október] 50. p.
 MIKLÓSSY Endre: Fülep Lajos, az utolsó magyar király II. – [december] 115. p.

JOGTUDOMÁNY

- SZABADFALVI József: Emlékezés Moór Gyulára – [december] 43. p.

KISEBBSÉG

- BEKE György: A csángó kérdés európaizálása – [február] 39. p.

KÉPZŐMŰVÉSZET

- DÁVID Katalin: Molnár Edit képeiről – [augusztus] 127. p.
 KODOLÁNYI Gyula: Múzsza, modell, közeg – [augusztus] 130. p.
 SZEPESI Attila: Angelus – [október] 77. p.

KÖRKÉP (KRITIKA, RECENZIO, ISMERTETÉS, SZEMLE)**BELPOLITIKA**

- GÁSPÁR János, G.: A magától értetődő meglepetés – [augusztus] 183. p.
 GÁSPÁR János, G.: Vihar előtti zaj – [december] 205. p.
 GÁSPÁR János, G.: A tudat rendszerváltása – [június] 203. p.
 GÁSPÁR János, G.: Értékelvű pragmatizmus – [október] 195. p.
 GÁSPÁR János, G.: Hol járnak a volt kormánypartok? – [április] 177. p.

EMLÉKEZÉS

KODOLÁNYI Gyula: Dr. Torma József halálára – [június] 213. p.

KODOLÁNYI Gyula: In memoriam Rabár Ferenc – [február] 209. p.

ÉPÍTÉSZET

BRENNER János: Berliani anizs – [október] 202. p.

CALLMEYER Ferenc: Piramis vagy sátor? – [augusztus] 177. p.

KUBINSZKY Mihály: A negyvenéves Brasília – [június] 198. p.

KUBINSZKY Mihály: A tulipán mégis kinőtt – [február] 186. p.

KUBINSZKY Mihály: Hajnóczy Gyula emlékére – [április] 171. p.

KUBINSZKY Mihály: Technikai tökély és a menny kapuja. Gondolatok a gótikus katedrálisról – [október] 189. p.

FILM

SNEÉ Péter: A mozgóképkultúra eszközei a nemzetkép alakításában – [február] 203. p.

TÓTH Klára: „Csak egy kis emlék...”? – [április] 160. p.

TÓTH Klára: A szabadság káprázata – [június] 195. p.

TÓTH Klára: A szibériai borbély – [február] 199. p.

TÓTH Klára: Ami érték, az nem vész el – [augusztus] 165. p.

TÓTH Klára: Gdanskban repedt meg a berlini fal? A Vasemberről húsz év elteltével – [október] 185. p.

TÓTH Klára: Portugál – [december] 200. p.

IRODALOM, IRODALOMTÖRTÉNET

BEKE György: Mészáros és a nagyvilág (Balázs Ferenc: Bejárrom a kerek világot. A rög alatt. Bp., 1999) – [április] 163. p.

- GRÓH Gáspár: A London-Róma tengely. Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése. – [április] 141. p.
- GRÓH Gáspár: Az újvidéki páholy (Hornyik Miklós: Beszélgetés írókkal. Bp., 2000.) – [december] 187. p.
- GRÓH Gáspár: Írósors-kérdések. Domokos Mátyás Németh László-könyve – [augusztus] 139. p.
- GRÓH Gáspár: Reményik Sándor 110 éve – [október] 165. p.
- HARSÁNYI László: A Beszélgetőkönyvecskét lapozva (Lengyel László – Várszegi Asztrik: Beszélgetőkönyvecske. Bp., 1999) – [december] 177. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Az idők foglyai (Tolvaly Ferenc: Magányos évszázad. Bp. 1999) – [február] 159. p.
- KOVÁCS László, G.: Amikor az orvos nemcsak gyógyít... (Tolsztojnál Jaszna Poljanában. Dušan Makovický naplója. Bp., 1999) – [június] 182. p.
- MOHÁS Lívია: Állóképek. Gutai Magda összegyűjtött verseiről – [április] 147. p.
- PÁL József, N.: A nemzet: közös ügyek lehetősége (Szabó Zoltán: Diaszpóranemzet. Bp. 1999) – [június] 163. p.
- SNEÉ Péter: Éltem egyszer én, Márai Sándor. Fotók, emlékek, dokumentumok az író életéből – [október] 176. p.
- SNEÉ Péter: Harmónia, diszharmónia (Esterházy Péter: Harmonia caelestis. Bp., 2000) – [augusztus]. 150. p.
- STURM László: A képzelet önkénye (Márton László: Árnyas főutca. Pécs, 1999) – [április] 153. p.
- STURM László: A veszteség harmóniája (Esterházy Péter: Harmonia caelestis. Bp., 2000) – [augusztus] 145. p.
- STURM László: Megváltás vagy pusztulás felé? (Bodor Ádám: Az érsek látogatása Bp., 1999) – [február] 152. p.
- STURM László: Pusztulás és kegyelem (Háy János: Közötte apának és anyának, fölötté a nagy mindenségnek. Bp., 2000.) – [december] 182. p.
- SZEPESI Attila: Furkáts Tamás, avagy a palóc Gulliver Pest-budai utazása (Gál Frigyes: A tudós palóc.

- Szemethy Imre és Banga Ferenc rajzaival. Utószó: Szilágyi Márton. Bp., 2000) – [december] 194. p.
- TAKÁCS Géza: Hazaválasztás, hazatérés (Heller Ágnes: Bicikliző majom. Bp., 1998) – [augusztus] 157. p.

KÉPZŐMŰVÉSZET

- BRENNER János: Habent sua fata libelli. Botticelli képciklusa Dante Isteni színjátékához. Berlin, 2000. április 15.–június 18. – [augusztus] 163. p.
- FEKETE Judit: Samu Géza magányossága – [február] 190. p.
- KESERŰ Katalin: Forráskiadványok – [április] 134. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Meller Péter rajzai Krúdy Gyula Álmoskönyvéhez – [június] 152. p.

KÖZLEKEDÉS

- KUBINSZKY Mihály: Reneszánszát éli a városi villamos? – [augusztus] 170. p.

KÜLPOLITIKA

- BRENNER János: Berliini anxi – [október] 202. p.
- ERDŐDY Gábor: A német demokrácia próbája. A pártfinanszírozási botrány és következményei – [április] 184. p.
- GRANASZTÓI György: A mozgó célpont. Chirac, Fischer és Közép-Európa – [augusztus] 189. p.

SZÍNHÁZ

- METZ Katalin: A kassai polgárok – a kassai polgároknak. Rendhagyó színházi őrző – [december] 203. p.
- METZ Katalin: A varázsló elveszti pálcáját – [június] 190. p.
- METZ Katalin: Ítélet van – [április] 168. p.
- METZ Katalin: Korona és kereszt kettős kötöttségében – [október] 182. p.

METZ Katalin: Madách-változatok hamis hűrokra – [február] 181.

METZ Katalin: Vitorlák hátán – illúziók nélkül – [augusztus] 167. p.

TÖRTÉNELEM

ARDAY Lajos: Vesztes régió (Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Bp., 1999) – [június] 171. p.

JOBÁGYI Gábor: Bűntény, terror, népirtás. A kommunizmus fekete könyve – [december] 173. p.

LOPPERT Csaba: A sírból kiásott szociáldemokrácia (Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia. Bp., 1998) – [február] 165. p.

PRITZ Pál: Emóció és ráció. Még egyszer Herczegh Géza könyvéről (Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Bp., 1999) – [október] 156. p.

SZIRA Tamás: Magyar történelem németül (Miklós Molnár: Geschichte Ungarns. Hamburg, 1999) – [június] 188. p.

TAKÁCS Miklós: Régészet, új régészet (Colin Renfrew – Paul Bahn: Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat. Bp., 1999) – [február] 172. p.

TÖRÖK Bálint: Szövegrontás. Kiegészítés a Legenda vagy tény? című tanulmányhoz – [október] 180. p.

KÜLPOLITIKA

MEZŐ Ferenc: A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után I. – [augusztus] 93. p.

MEZŐ Ferenc: A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után II. – [október] 108. p.

MITOLÓGIATÖRTÉNET, KULTÚRTÖRTÉNET

COOMARASWAMY, Ananda K.: Mi a művészet értelme? – [június] 146. p.

- FARKAS Ádám: Bálnadal és méhtánc – [október] 25. p.
 KODOLÁNYI Gyula: A hullám taraja – [december]
 154. p.
 MIKLÓSSY Endre: Kerényi Károly, a lélekvezető – [feb-
 ruár] 122. p.

ORVOSTUDOMÁNY, EGÉSZSÉGÜGY

- GULYÁS Balázs: Szentágothai János emlékezete (Ford.
 Vajda Tünde) – [augusztus] 23. p.
 HÁMORI József: A magyar agy kutatás száz éve – [augusz-
 tus] 6. p.
 KODOLÁNYI Gyula: Agyhullámok és az együttműködő
 szellem ereje. Beszélgetés Freund Tamással – [augusz-
 tus] 35. p.
 MOUSSONG-KOVÁCS Erzsébet: A kór háza – a kor
 képe. Kórházlélektani esszé – [augusztus] 63. p.

PEDAGÓGIA

- DEME Tamás: Viszonyulok, tehát vagyok. Karácsony Sán-
 dor pedagógiájának aktualitása – [június] 66. p.
 KÖVENDI Dénes: Karácsony Sándor, az alkotó – [június]
 88. p.

POLITOLÓGIA

- GRANSZTÓI György: Erkölcs és politika európai csatla-
 kozásunk küszöbén – [október] 5. p.

PSZICHOLÓGIA, PSZICHIÁTRIA

- MOHÁS Lívia: Az író mint pszichológus, a pszichológus
 mint író – [október] 40. p.

TÖRTÉNELEM

- ÁCS Margit: Volt-fogyatkozás. Levél Ann Applebaum-
 nak – [április] 5. p.
 ANDRÁS Károly: A fiatal Beneš – [december] 58. p.

- BAKAY Kornél: László Gyula emlékezete – [december] 109. p.
- CZETTLER Antal: Kállay Miklós független politikája és a német megszállás okai – [április] 105. p.
- ERDŐDY Gábor: A forradalmi Batthyány – [június] 33. p.
- ERDŐDY Gábor: Kísérlet a polgári forradalom demokratikus kiteljesítésére 1849-ben – [október] 84. p.
- FRENYÓ Zoltán: ÁVH-jelentések a Demokrata Néppárt-ról – [február] 68. p.
- GRANASZTÓI György: A hetvenes évekről. Georges Duby Magyarországon – [április] 42. p.
- HAAS György: A szláv folyosó tervei – [augusztus] 82. p.
- MÉLONIO, Françoise: A csüggedés ideje (ford. Csejdi László) – [április] 25. p.
- MEZŐ Ferenc: A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után I. – [augusztus] 93. p.
- MEZŐ Ferenc: A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után II. – [október] 108. p.
- SZABAD György: Mi a teendő vereség esetén? – [június] 54. p.
- TAMÁSKA Péter: Árpádok titkai avagy egy magyar krónikaolvasó ötletei – [június] 120. p.
- TÖRÖK Bálint: Legenda vagy tény? Mi az igazság a Koszorús-akcióról? – [június] 102. p.

VÁROSRENDEZÉS

- MIKLÓSSY Ede: Budapest, Budapest... Tíz év a rendszer-váltásból – [június] 6. p.

A MAGYAR SZEMLE ILLUSZTRÁCIÓI

- Altáji „Embout” három madárral – [október] 95. p.
Altáji asztal – [október] 77. p.
BARCSAY Jenő: Absztrakt tér – [április] 171. p.
BARCSAY Jenő: Fejfríz – [április] 111. p.
BARCSAY Jenő: Festőállvány – [április] 91. p.
BARCSAY Jenő: Fiúfej – [április] 11. p.
BARCSAY Jenő: Freskóvázlat – [április] 51. p.
BARCSAY Jenő: Gyár – [április] 31. p.
BARCSAY Jenő: Kép a festőállványon – [április] külső bo-
rító
BARCSAY Jenő: Leányfej – [április] 71. p.
BARCSAY Jenő: Páholyban – [április] 151. p.
BARCSAY Jenő: Síkok és terek – [április] 191. p.
BARCSAY Jenő: Umbrában sárgák – [április] 133. p.
CHERY, Franz O.: Bilbao, Guggenheim Múzeum – [októ-
ber] 207. p.
CHILLIDA, Eduardo: „Az álom habja” – [október] 173. p.
CHILLIDA, Eduardo: „Szélfésük” – [október] 191. p.
DAUMIER, Honoré: Portré – [október] 128. p.
DAUMIER, Honoré: Portré – [október] 153. p.
FARKASDY Zoltán: Dunaújvárosi kórház – [december]
135. p.
FISCHER József: A hajdani Gyopár-szálló homlokzatai,
Széchenyi-hegy – [december] 107. p.
GERGELY Jenő – GUT Árpád: Egykori fegyvergyár, Buda-
pest – [december] 51. p.
GULYÁS Zoltán: OTP Bank, volt Chemolimpex a Belvá-
rosban – [december] 148. p.

- GUT Árpád – GERGELY Jenő: Egykori fegyvergyár, Budapest – [december] 51. p.
- IVÁNKA András: Dunaújvárosi rendelőintézet – [december] 116. p.
- JÁNOSSY György: Karancs-szálló, Salgótarján – [december] 164. p.
- KÓS Károly: Református paplak, Óbuda – [december] 34. p.
- Lascaux, „Nagy fekete tehén” – [október] 18. p.
- Lascaux-i barlangrajz – [október] külső borító
- Lascaux-i lámpás – [október] 37. p.
- LECHNER Ödön: Szent Erzsébet-templom, Pozsony – [december] 17. p.
- MAGYAR EDE: A szegedi Reök-palota – [december] külső borító
- MEDGYASZAY István: Lakóházak Budán – [december] 68. p.
- MELLER Péter: „Csizma, amelyet valaki fejünkre húz, hogy tőle ne láthassunk: megcsalás jegye.” – [június] 159. p.
- MELLER Péter: „Elverni anyóst: öröm.” – [június] 155. p.
- MELLER Péter: „Enyelgés kövér nővel: ifjúság.” – [június] 160. p.
- MELLER Péter: „Farkad, ha vagyon: bátorság...” – [június] 154. p.
- MELLER Péter: „Hasadon kopognak: biztos jövedelem.” – [június] 158. p.
- MELLER Péter: „Kályhakürtő, amelyen kísértet öklendezne: elégedetlenség sorsunkkal.” – [június] 156. p.
- MELLER Péter: „Ördöggel szánkózni: nagyon vidám utazás.” – [június] 157. p.
- MELLER Péter: „Öregasszonyt ölelni: szorongattatás.” – [június] 161. p.
- MELLER Péter: „Rekettyésben járni: töprengés egy titok felett.” – [június] külső borító

- MELLER Péter: „Szakállszálon hegedülni: kínzó szerelem.” – [június] 153. p.
- MELLER Péter: „Zsebtolvaj: ha városban élsz, asszonyi figyelem.” – [június] 162. p.
- MOLNÁR Edit: Áprily Lajos – [augusztus] 187. p.
- MOLNÁR Edit: Déry Tibor – [augusztus] 120. p.
- MOLNÁR Edit: Dutka Ákos – [augusztus] 91. p.
- MOLNÁR Edit: Ferenczy Béni Erzsikével – [augusztus]
- MOLNÁR Edit: Füst Milán – [augusztus] 14. p.
- MOLNÁR Edit: Illyés Gyula lányával, Máriával – [augusztus] 77. p.
- MOLNÁR Edit: Kassák Lajos – [augusztus] 44. p.
- MOLNÁR Edit: Kodolányi János – [augusztus] 102. p.
- MOLNÁR Edit: Kós Károly – [augusztus] 153. p.
- MOLNÁR Edit: Nagy László édesanyjával – [augusztus] külső borító
- MOLNÁR Edit: Németh László – [augusztus] 141. p.
- MOLNÁR Edit: Pilinszky János – [augusztus] 197. p.
- MOLNÁR Edit: Tamási Áron – [augusztus] 59. p.
- MOLNÁR Edit: Tersánszky Józsi Jenő – [augusztus] 31. p.
- MOLNÁR Edit: Weöres Sándor – [augusztus] 174. p.
- MOLNÁR Farkas: A volt Balla-ház a Rózsadombon – [december] 84. p.
- REMBRANDT: Önarckép – [október] 113. p.
- SAMU Géza: Alabástrom ördög – [február] 154. p.
- SAMU Géza: Corpus – [február] 41. p.
- SAMU Géza: Kétfelé növvő fa – [február] 177. p.
- SAMU Géza: Kisangyal – [február] 60. p.
- SAMU Géza: Kisördög – [február] 125. p.
- SAMU Géza: Nagymama mesél – [február] 100. p.
- SAMU Géza: Párhuzamos elágazások – [február] 198. p.
- SAMU Géza: Szarvasteknő – [február] 80. p.
- SAMU Géza: Tüskés ördög – [február] 20. p.
- SZROGH György: Budapest Szálloda – [december] 191. p.
- Willendorfi Vénusz – [október] 56. p.

